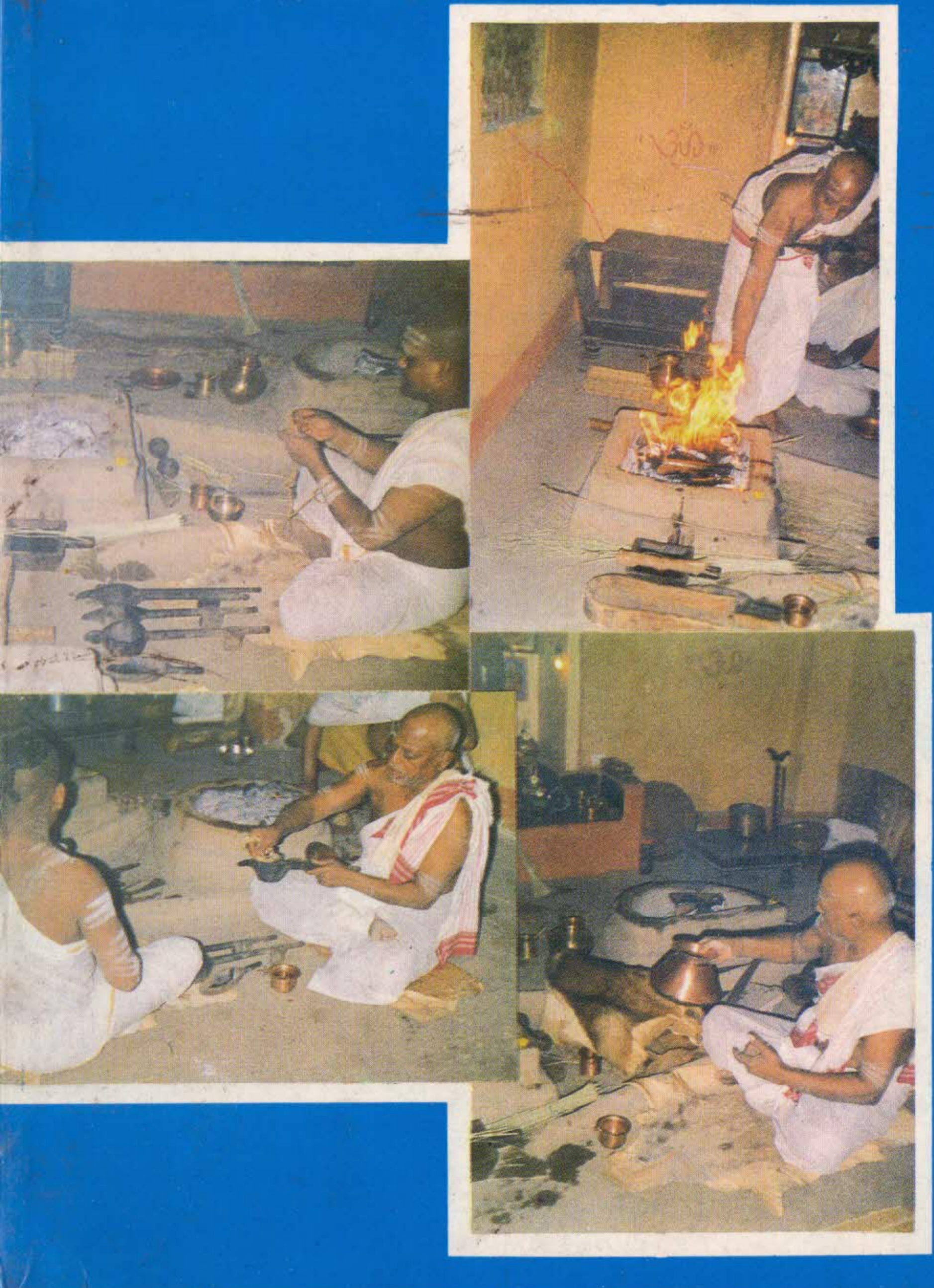

YAJÑĀYUDHĀNI

Edited by :

T. N. Dharmadhikari

**VAIDIKA
SAMŚODHANA
MAṆḌALA
PUNE 37
1989**

Tilaka-Mahārāṣṭra-Vidyāpītha

VAIDIKA SAMŚODHANA MAṆḌALA

PUNE 37

YAJÑĀYUDHĀNI

(An Album of Sacrificial Utensils, with Descriptive Notes)

Edited by:

T. N. Dharmadhikari

1989

टिळक-महाराष्ट्र-विद्यापीठ

वैदिक-संशोधन-मण्डलम्, पुणे

य ज्ञा यु धा नि

(विवेचकटिप्पणीभिः सहितः यज्ञियपात्र-चित्राणां संग्रहः)

संपादकः

धर्माधिकारी त्रि. ना.

शाके १९१०

Published by :

T. N. Dharmadhikari and **Mrs. N. M. Dhadphale**
Secretaries, Vaidika Saṁśodhana Maṇḍala,
Pune 37 [India].

FIRST EDITION : **1000 Copies**

Price : Rs. 125 /-

Printed by :

Shri. S. P. Barve
Parashuram Process
34/8, Erandavane
Pune 411 004.

INTRODUCTION

We have great pleasure in presenting to the world of scholars interested in the ancient Indian Culture, this volume of an Album of Sacrificial Utensils utilised in the time-old tradition of the Vedic Sacrifices.

Vaidika Saṁśodhana Maṇḍala has developed a small museum of the Sacrificial Utensils. This Album includes the photographs of few important utensils used in *Ādhāna Agnihotra*, *Iṣṭi*, *Soma*, *Pravargya*, *Citi* and *Mahāvrata* rituals.

By the side of photographs, We have also furnished the information of the utensils, in respect of their material, shape and utility in Vedic Sacrifices. This information is based on the relevant passages culled and cited from the Vedic Saṁhitās, Brāhmaṇas, Āraṇyakas, Śrauta and Gṛhya Sūtras, Commentaries, Pariśiṣṭas, Prayogas and Paddhatis etc., either published or still hidden in manuscripts.

From the photographs of the utensils and their information, one may realise as to how the vedic designers combined the utility of the utensils with their deep sense of aesthetics. This is more apparent when the distinctive marks have been invented in the designs for constituting difference between the utensils belonging to the same group.

Thus one finds a beak of *Sruc* similar to that of swan or to lips of elephant. Ākarṣa-phalaka is fashioned in the shape of serpant's hood. Prāśitra-haraṇa assumes the form of cow's ear; and Sphya appears like sword.

Rightly therefore the Ṛgvedic verse (VI.11.5) has referred to the *Sruc* as *Suvṛkti*– i. e. well-fashioned.

We have therefore tried to point out both the characters of the sacrificial utensils– viz– form and utility; along with their material.

The utensils are traditionally used in the vedic sacrifices from the hoary past, and are described in the time-old vedic literature. We therefore hope that this Album will help the students and admirers of the Ancient Indian Culture, and also the students of archaeology to some extent, in comprehending the nature of ancient designs.

Acknowledgement :

Few years back, the Cultural department of the Government of India had released a grant of Rs. 4500/– only; towards the printing of photographs of sacrificial utensils. A part of expenditure incurred on printing of this Album has been met from this grant. Our thanks are due to the Cultural department, Government of India.

We could use for this Album, few photographs taken by Prof. Dr. James Santucchi of California State University. We extend our heart-felt thanks to him also.

We are also thankful to Shri. S. P. Barve, Proprietor of Parasuram Process, for Printing this volume by off-set, within short time, with his usual care, patience and forbearance.

We hope this volume will meet the approval of the Scholars of Orientology.

PUNE
Phālguna Kṛṣṇa Pratipad
Śake 1910
23rd March 1989.

T. N. Dharmadhikari

CONTENTS

Sl. No.	Name of Utensils	Page
1.	Ratha-cakra	1
2.	Araṇī-s	2
3.	Agnihotra-stālī	5
4.	Kūrca	6
5.	Asida	7
6.	Sruc	8
7.	Sruva	12
8.	Darvī	13
9.	Praṇītā	15
10.	Sakṣīra-praṇītā-praṇayan-pātram	16
11.	Prokṣaṇī	17
12.	Sphya	18
13.	Śamyā	19
14.	Śakaṭa (Anas)	21
15.	Ulūkhala-musala	26
16.	Sūrpa	27
17.	Dṛṣad-upale	28
18.	Dhṛṣṭi (Upaveṣa)	29
19.	Mekṣaṇa	30
20.	Kapālāni	31
21.	Pātrī	32
22.	Antardhāna-kaṭa	34
23.	Saḍavatta-pātram	35
24.	Prāśitra-haraṇa	36
25.	Kṛṣṇājina	37
26.	Kṛṣṇaviṣāṇa	38
27.	Abhri	39
28.	Vighana	40
29.	Āsandī	41
30.	Adhiṣavaṇa phalaka-s	43
31.	Droṇa-Kalaśa	44
32.	Pariplu (Udañcana)	46
33.	Daśā-pavitra	47
34.	Graha-s	49
35.	Camasa-s	57
36.	Yūpa and casāla	69
37.	Ukhā	72
38.	Ratha	73
39.	Vasordhārā	75
40.	Mahāvīra	76
41.	Upayamani	77
42.	Śaphau	78
43.	Dhavitrāṇi	79
44.	Dogdhre (Pinvane)	80
45.	Rauhiṇa Kapāle	81
46.	Rauhiṇa havaṇyau	82
47.	Preṅkha	83
	Abbreviations	85
	Botany	86
	Measures	87
	Index of entries & Sub-entries	88

1

RATHA-CAKRA

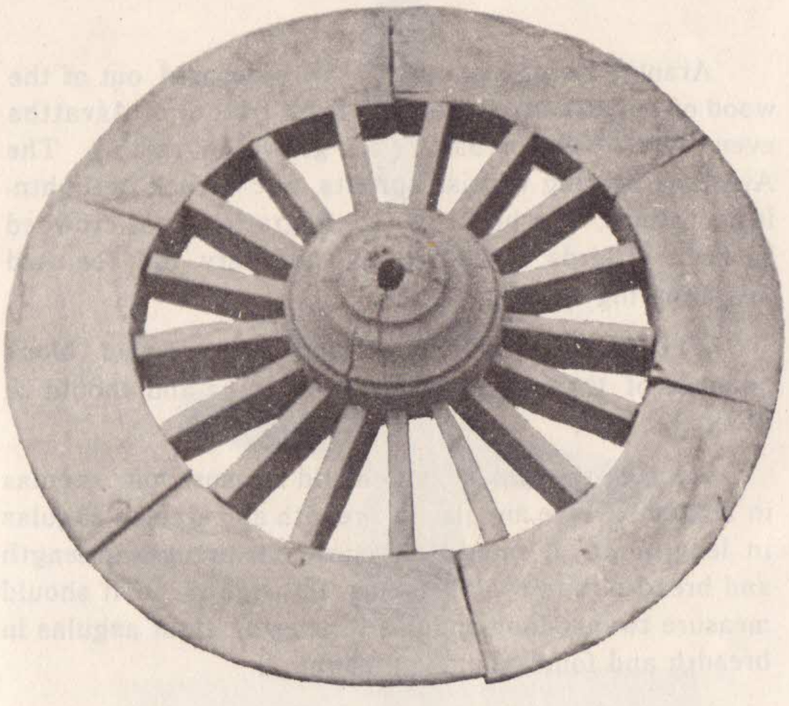

In the ritual of the Ādhāna, i.e. depositing three fires, the Ratha-cakra, i.e. a chariot-wheel is rotated by a Brahmā priest along the ground, from the Gārhapatya fire place to the Dakṣiṇa and the Āhavanīya fire places. For a Sacrificer having enemies and opponents, the wheel is rotated three times.

In the Vājapeya, the chariot-wheel is fixed on a peg dug firm, in the Cātvāla. The Brahmā priest mounts over the wheel. It is rotated three times around itself, while the Brahmā chants a Sāman. It is made of Udumbar wood.

The wheel utilised in the Vājapeya is made of Udumbara wood and possesses seventeen spokes.

[The wheels of the Havirdhāna carts in the Soma sacrifice are made of three wooden planks. The middle plank is named as Nabhyastha, while the two side-planks are called Pradhī]

Ādhāna-TBr. I. 1.6-रथचक्रं प्रवर्तयति। Āpśs V. 14.6. दक्षिणतो ब्रह्मा रथं रथचक्रं वा वर्तयति। MS I. 6.6- यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् तस्य रथचक्रं त्रिः अनुपरिवर्तयेयुः। Bśs II. 12- अग्नीनाधास्यमानो भवति स उपकल्पयते ... रथचक्रं .. । Bśs II. 17-रथचक्रं प्रवर्तयति संततं गार्हपत्या-दाहवनीयात्।

Vājapeya – TBr I. 3.6 चात्वाले रथचक्रं निमितं रोहति। ... आवेष्टयति । वाजिनां साम गायते। MS. I. 11.7 ब्रह्मा रथचक्रं सर्पति। साम गायते। Vide ŚBr V. 1.5.1–4,8; Āpśs XVIII. 4.3-11- चात्वाले रथाक्षाकृति काष्ठं निखाय तस्मिन्नौदुम्बरं रथचक्रं सप्तदशारं प्रतिमुञ्चति। औदुम्बरं रथचक्रं ब्रह्माऽऽरोहति। तमाह वाजिनां साम गायेति। तस्य चक्रं त्रिः प्रदक्षिण-मावर्तयति। वर्तमाने ब्रह्मा गायति।

[Nabhyastha- TS VII. 4.11.2- अग्निष्टोमावभित: प्रधी तौ उक्था मध्ये नभ्यं तत् तदेतत् परियद्देवचक्रं । ŚBr III. 5.3.20- नभ्यस्थे करोति । Āpśs II.7.3; Kśs VIII. 4.5; Bśs VI. 25. Sāyaṇa on TS I.2.13- नभ्यशब्देन फलकत्रयोपेते चक्रे नाभियुक्तं मध्यमफलकमुच्यते । Vide Saralā on Kśs IX. 4.5 नभ्यं चक्रम् । तत्र फलकत्रयं भवति । तत्र यन्मध्यमं फलकं तन्नभ्यस्थमित्युच्यते ।]

****

2

ARAṆĪ-S

[*Araṇyor nihito jātavedāḥ* - Ṛg III . 29 . 2]

(The fire is deposited in Araṇīs)

Uttarāraṇī

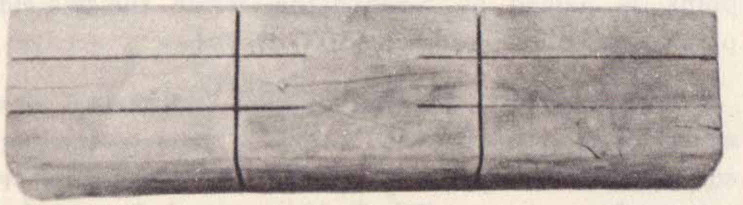

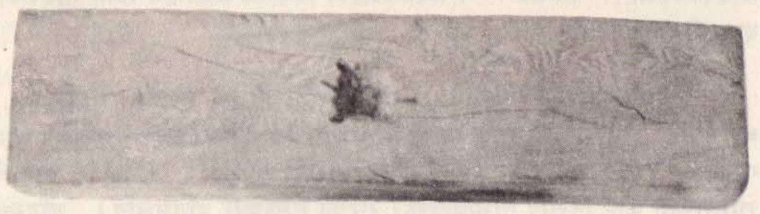

Adharāraṇī

Araṇīs (lower and upper) are prepared out of the wood of Aśvattha tree grown in Śamī tree; or of Aśvattha even not grown in Śami (i.e grown on earth). The Aśvattha bearing whitish sprouts, not struck by lightning or storm, not burnt by conflagration, not crowded by nests of birds, not dried up, not very old, be used for preparing Araṇis.

The lower Araṇī - block and upper Araṇī - block be made of the same branch of Aśvattha and should be of similar size.

Each of the two Araṇīs should measure four aṅgulas in height, twelve aṅgulas in breadth and sixteen aṅgulas in length. Or it should measure one prādeśa in length and breadth and four aṅgulas in height. Or it should measure twenty-four aṅgulas in length, eight aṅgulas in breadth and four aṅgulas in height.

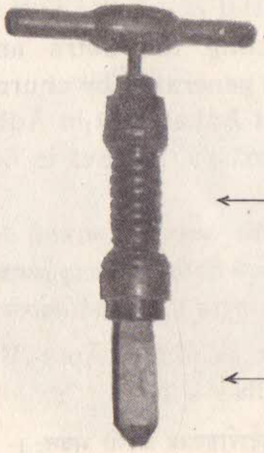

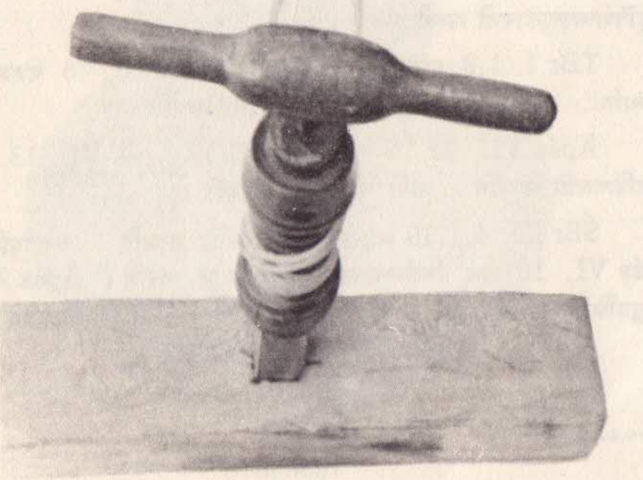

PRAMANTHA

A peg cut out from the Uttarāraṇī (upper Araṇī block) and fixed in the Cātra (i. e a spindle), used for rubbing against the Adharāraṇī, (lower Araṇī block) to produce Fire.

CĀTRA (mantha)

A spindle – a churning stick twelve aṅgulas in length, fixed in the Ovilī, in the upper part. It measures twenty-six aṅgulas in length, including Pramantha.

OVILĪ

A horizontal or a vertical log in which the upper part of the Cātra is fixed. It restricts and regulates the movements of Cātra with Pramantha. Ovilī is twelve aṅgulas in length.

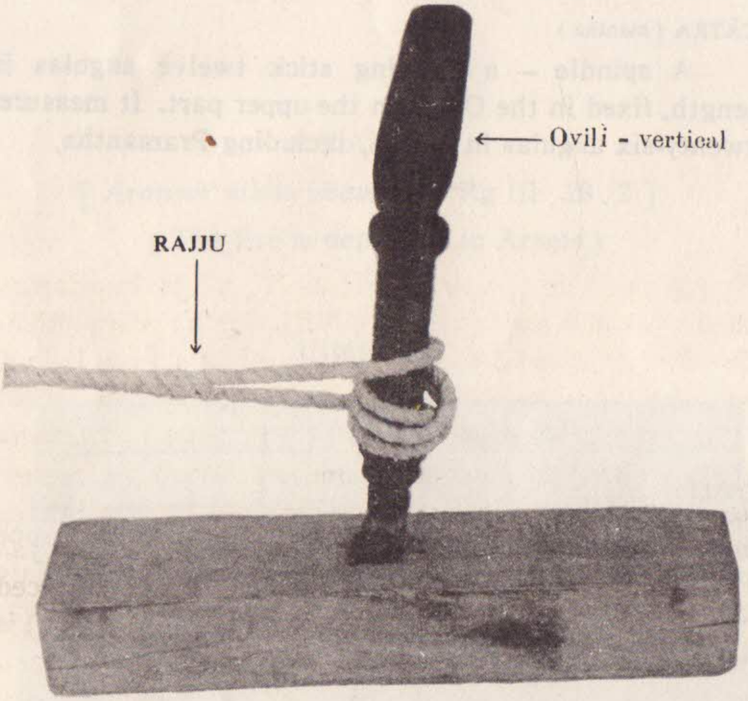

RAJJU

A cord encircling the Cātra and used to turn it round. The fire is generated by churning i.e rubbing the Pramantha against Adhararaṇi in Ādhāna, Paśu, Varuṇapraghāsa of Cāturmāsya, Ātithya in Soma - etc.

Bśs II. 6- अरणी आहरति आश्वत्थीं शमीगर्भामप्यशमीगर्भां वा चतुरङ्गुलमुत्सेधां द्वादशाङ्गुलं विस्तीर्णां षोडशाङ्गुलमायताम् । अपि वा प्रादेशमात्रीं सर्वतः समां चतुरङ्गुलमेवोत्सेधाम् । ... तावतीमेवोत्तरारणिम् ।

Also vide Kśs IV. 7.20; Āpśs V. 1.2; V. 10.7. Mśs 1.5.1.9; VII. 2.7; Bhśs V.1.1.

KS VIII. 10 यदारोहणस्य अरणी भवतः ।

Vśs I. 1 शमीगर्भमश्वत्थम् । यद्यशमीगर्भं शुक्लाङ्कुरम् अशनिवाय्वनुपहतम् अग्न्यदग्धं बहुपक्ष्यनावासम् अशुष्कम् अशीर्णम् । चतुर्विंशत्यङ्गुलायताम् अष्टाङ्गुलिविस्तारां चतुरङ्गुलोन्नतां, तथा उत्तरभागेनोत्तराम् अरणिं च । उत्तरारणेः अष्टाङ्गुलिनाहं यथायोगपरिणाहं प्रमन्थं छित्वा मन्थमूले संधत्ते । तेन सहितः षड्विंशत्यङ्गुलायतो मन्थो भवति ।

TBr I. 1.9 शमीगर्भादग्निं मन्थति । Bśs II. 16 यजमानः प्रथमो मन्थति ... । Āpśs V. 10.7 शमीगर्भादग्निं मन्थति ।

Āpśs VII. 12.10- अग्निं मन्थति । Āpśs VII. 13.2-3- त्रिः प्रदक्षिणमग्निं मन्थति ... ततो यथा प्राशु मन्थति ।

ŚBr III. 4.1.19 आसाद्य हवींषि अग्निं मन्थति ... तस्मादग्निं मन्थति । Bśs VI. 18 अथ निर्मन्थ्यस्यावृता निर्मन्थेन चरति । Āpśs X. 31.12 पशुवन्निर्मन्थ्यः । Cāturmāsya- Āpśs VIII. 6.18- पशुवत् निमन्थ्यौ ।

****

3

AGNIHOTRA-STHĀLĪ

Kumbhī

Agnihotra sthālī is made of clay. It has a wide bowl and straight side-boundaries. It should be made by Ārya by hand and not by a potterman on his wheel

For Agnihotra offering, cow is milked in the Sthālī (or in Go-dohana pot made of wood)

[Ājya-sthālī (Āpśs III. 14.7; VII. 8.3); Pṛsadājya-sthālī (°dhānī- Āpśs VII. 8.3, VIII. 2.8); Caru-sthālī (Bśs V. 1; Āpśs I.7.5); Anvāhārya- sthālī (Āpśs I. 15.9, Bśs I. 4); Āditya- sthālī (TBr I. 4.1), Ukthya- sthālī (TBr. I. 4.1), Āgrayaṇa- sthālī (TBr I. 4.1); Dhruva-sthālī (TBr I. 4.1) etc. are found prescribed in Śrauta literature. Āditya, Ukthya, Āgrayaṇa and Dhruva Sthālīs are related to the Soma. Caru-sthāli and Anvāhārya-sthālī are used to cook the rice. Ājya- oblation is placed in Ājya- sthālī. Pṛsad-ājya (i.e Curds mixed with Ājya) is drawn in Pṛsadājya-sthālī (°dhānī). Caru-sthālī and Anvāhārya- sthāli are shaped like a Kumbha i. e. a pitcher. All these Sthālīs are prepared out of clay.]

MS I. 8.3- आर्यकृती भवति ऊर्ध्वकपाला असुर्यं वा एतत्पात्रं यत् कुलालकृतं चक्रवृत्तम्। Āpśs VI 3.7 प्रसृताकृतिरार्यकृताग्निहोत्रस्थाली ऊर्ध्वकपालाऽचक्रवर्ता भवति। Vide Rudradatta on Āpśs- VI. 3.7- प्रसृताकृतिः असंकुचितबिला।

MS I 8.3– स्थाल्या दुहति। Āpśs VI. 3.15 अग्निहोत्रस्थाल्या (दोहनेन च) दोग्धि। Saralā on Kśs IV. 14.1– ऊर्ध्वकपालायां, न तिर्यक्कपालायां, मार्त्तिक्यां स्थाल्यां दोहयत्यध्वर्युः।

[Saralā on Kśs IX. 2.10– स्थाली मृन्मयी भवति। Sāyaṇa on TS I. 4.4– मृन्मयानि चाग्रयणस्थाल्यादीनि, TBr I. 4.1– यत् पात्राणीति मृन्मयानि वा एतानि। Sāyaṇa on TBr I. 4.1– मृन्मयस्थाल्योऽपि चतस्रः सोमग्रहण्यः। Gopīnātha on Sśs I. 4– आज्यनिर्वापार्था स्थाली मृन्मयी। Saralā on Kśs II. 9.37– होमाद्यर्थं यस्यां स्थाल्यामाज्यं गृह्यते सा आज्यस्थाली। Mahādeva– on Sśs IV. 2– पृषदाज्यं यस्यां क्रियते सा च पृषदाज्यस्थाली एव। Āpśs VIII. 2.8– पृषदाज्यधान्यां द्विराज्यं गृह्णाति द्विर्दधि सकृदाज्यम्। Nārāyaṇa on Āśs II. 6– चरुश्रपणार्था स्थाली। Sāyaṇa on Ait Br XXXV. 6– स्थाली कुम्भः]

Vśs XI.9– वृत्तोर्ध्वकपाला अग्निहोत्रस्थाली।

Vśs XI. 9– द्रोणार्धतण्डुलपाकाऽन्वाहार्यस्थाली।

Vśs XI.9 – मृण्मयी प्रस्थपूर्णा आज्यस्थाली।

****

4

KŪRCA

Kūrca is made either of Kuśa-grass or of Vāraṇa wood, having the length of an arm; and the shape of fish. In Agnihotra rite, it is placed at the west of the Āhavanīya. The ladles are placed over the Kūrca.

Srauttollāsa–Introductory verse – कूर्चं स्यात् बाहुमात्रं वै कूर्मस्याकृतिमत् शुभम्।

Introduction to Vs by Jvālāprasāda–कौशः कूर्चो बाहुमात्रः मकराकार उच्यते।

Devayājñika-bhāṣya on Kśs IV. 3. 4. बाहुप्रमाणो वारणः आसनपट्टसदृशः कूर्चो भवति।

Devayājñika–paddhati on Kśs I. 3.31 कूर्चो बाहुमात्रः पीठाकारः।

Saralā on Kśs IV. 13.14 कूर्चं काष्ठनिर्मितम् आसनपट्टं .. स्रुचोर्निधानार्थमेतदासनं निधीयते।

Kśs IV. 13. 14 अपरेणाऽऽहवनीयं कूर्चं निदधाति।

****

5

ASIDA

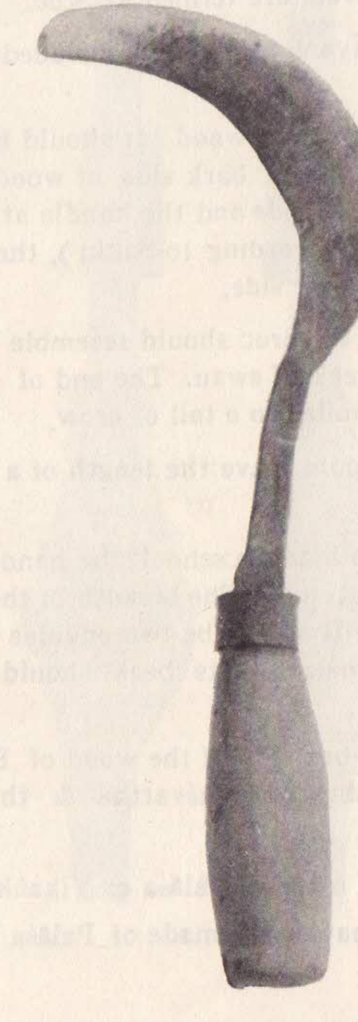

Asida means a sickle (of iorn). The bunches of darbha-grass are cut with the Asida.

Dhūrtaswāmī on Āpśs I.3.1 असिदो दात्रकः । Rudra-datta on Āpśs I.3.1 असिदो दात्रम् । Sāyaṇa on **TS I. 1.2.** असिदो दर्भच्छेदनसाधनम् । Āpśs I. 3. 13–14 इत्यसिदमभिनिदधाति ... इत्याच्छिनत्ति । Vide Bśs I.2 असिदेनोपयच्छति ।

****

6

SRUC

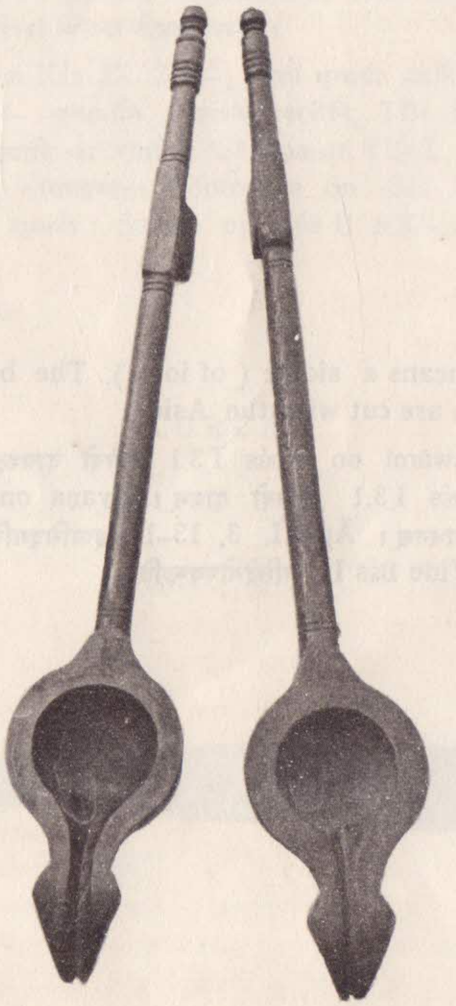

Sruc means a ladle. Generally Juhū, Upabhṛt and Dhruvā are denoted by the term Sruc. Even Pracaraṇī and Agnihotra-havaṇī are termed as Sruc.

[Vasāhoma-havaṇī also can be included in the group of sruc.]

The Sruc is made of wood. It should have its beak (pouring point) at the bark side of wood. The bowl should be at the top side and the handle at the root side of the wood. Or (according to Śālīki), the bowl should be located at the root side.

The beak of the Sruc should resemble the lips of an elephant or the beak of swan. The end of the handle of Sruc should be similar to a tail of crow.

The Sruc should have the length of a bāhu, aratni or a prādeśa.

According to Mānava school, the handle of the Sruc should be an aratni long. The breadth of the bowl should be one pāṇitala. It should be two aṅgulas in depth and four aṅgulas in height. Its beak should measure one prādeśa in length.

Juhū should be made of the wood of Parṇa (Palāśa) tree, the Upabhṛt, of Aśvattha & the Dhruvā of Vikaṅkata wood.

Pracaraṇī is made of Palāśa or Vikaṅkata wood.

Agnihotra-havaṇī is made of Palāśa or Vikaṅkata wood.

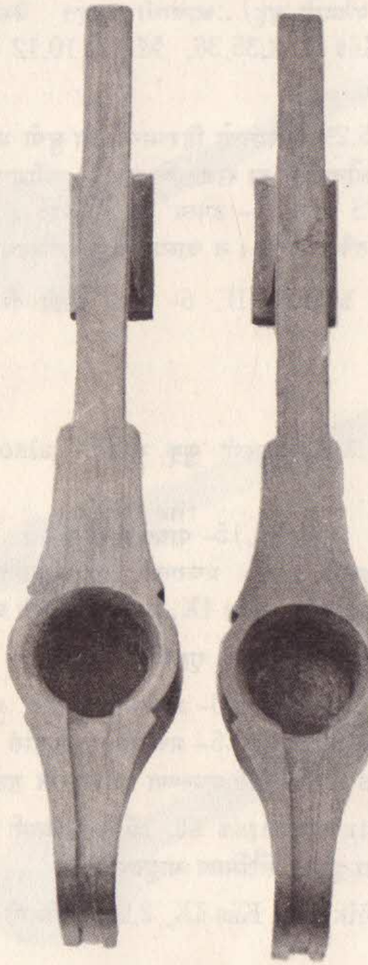

Bśs XXI-2 prescribes that the Sruc-s in Varuṇapraghāsa may alternatively be made of Samī wood or gold or silver.

In Ṛgveda VI.II.5, the Sruc is described as 'suvṛkti', i.e. well fashioned. This suggests that the skilled workmanship was involved in designing the Sruc.

Juhu (√hu) is used to offer oblations. Upabhṛt (upa + √bhṛ) supports the Juhū when it is lifted by the Adhvaryu. Dhruvā is placed in the Vedi and not removed before Samiṣṭayajuṣ offering. The oblations are scooped from it, into Juhū

Agnihotra-havaṇī is used for offering Agnihotra-oblations; and also for drawing oblation-material.

Pracaraṇī is used as a substitute for Juhū. The offerings related to Paśu & Soma are offered with Pracaraṇī, when Juhū is engaged otherwise. Thus it is employed for offering Vaisarjana offerings, Prātaranuvāka offerings (including Kratukaraṇa in Agniṣṭoma), and also for sprinkling over the Dhiṣṇyā-s (i.e sacrificial mounds), & offering Dakiṣṇā oblations etc.

Saralā on Kśs I. 3.38– सर्वा अपि स्रुचो जुहूपभृद्ध्रुवाप्रचरण्यग्निहोत्रहवण्याद्याः ।

Bśs XX. 16 त्वक्त आसेचनानि कारयेत् अग्रतः पुष्कराणि । अत्रो ह स्माह शालीकिः– त्वक्त आसेचनानि कारयेत् मूलतः पुष्कराणि । स्रुचां प्रमाण इति । बाहुमात्रा स्युरिति बोधायनः । अरत्निमात्रा इति शालीकिः । प्रादेशमात्रा इत्यौपमन्यवः । स्रुचामाकृतिविकार इति । हस्त्यौष्ठ्यः स्युरिति बोधायनः । वायसपुच्छा इति शालीकिः । हंसमुखप्रसेचना इत्यौपमन्यवः । Vide Vs's XI·7

Mśs I. 2.1.6 मूलतोऽरत्निमात्रदण्डाः पाणितलमात्रपुष्करास्त्वचो बिलात् द्व्यङ्गुलखाताश्चतुरङ्गुलोच्छ्रायाः । प्रादेशमात्राणि प्रस्रवणानि ।

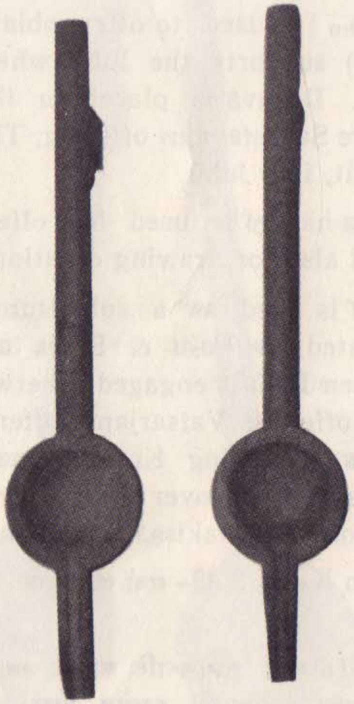

Vide Āpśs I. 15-10; Kśs I. 16.6; I. 3.32-42.

TS III. 5.7 पर्णमयी जुहूः...आश्वत्थी उपभृत् ..वैकङ्कती ध्रुवा । Vide Āpśs I. 15.10, Kśs I. 3.35,36. MS I. 10.12 भूर्जो वै नामैष वृक्षः कार्या एतस्य स्रुचः ।

Āpśs VII. 5.29 शमीमय्यो हिरण्मय्यो वा स्रुचो भवन्ति। Bśs XXI. 2– वरुणप्रघासेषु ... सौवर्णानि वा राजतानि वा .. शमीमयानि । Bhaṭṭa Bhāskara on TS I. 1.11– उपेत्य जुहूं बिभर्ति (इति उपभृत्); ध्रुवा निश्चला यत्रैव साद्यते तत्रैव धार्यते । न चाल्यते प्राक् समिष्टयजुषः ।

Uvaṭa on MādS II. 6– उप समीपे स्थित्वा बिभर्ति आज्यं धारयतीत्युपभृत् ।

PRACARAṆĪ

ŚBr III. 9.3.11 प्रचरणी स्रुक् भवति। also Vide ŚBr IV. 4.2.7; IV. 5.2.9.

Āpśs XI. 16.6,7,8,15– पात्रसंसादनकाले । प्रचरणीं स्रुचं सप्तमीं प्रयुनक्ति। तस्या जुहूवत् कल्पः। प्रचरण्यां .. पाशुकानि आज्यानि गृह्णाति। प्रचरण्या वैसर्जनानि जुहोति। Bśs IX. 5 वैकङ्कतीं स्रुचं प्रचरणीम् ।

MS IV. 5.2– प्रचरण्यामग्रे गृह्णाति ।

Āpśs XII. 5.1; XII. 6.5– प्रचरण्या जुहोति प्रचरणीशेषात् ऋतुकरणं जुहोति ... etc; Āpśs XII.18.5– प्रचरण्यां पञ्चगृहीतं .. गृहीत्वा धिष्णियान् व्याघारयति। Āpśs XIII. 5.6 प्रचरण्या दाक्षिणानि जुहोति ।

Rudradatta on Āpśs XI. 16.7– पर्णमयी (प्रचरणी) चेष्यते । व्यापृतायां जुह्वामनया हूयन्ते सौमिक्य आहुतयः ।

Deva-yājñika on Kśs IX. 2.19– पर्णमयीं पालाशीं स्रुचं ।

Vide ŚBr IV. 4.2.7; IV.5.2.9; Bśs IX.5 – वैकङ्कतीं स्रुचं प्रचरणीम् ।

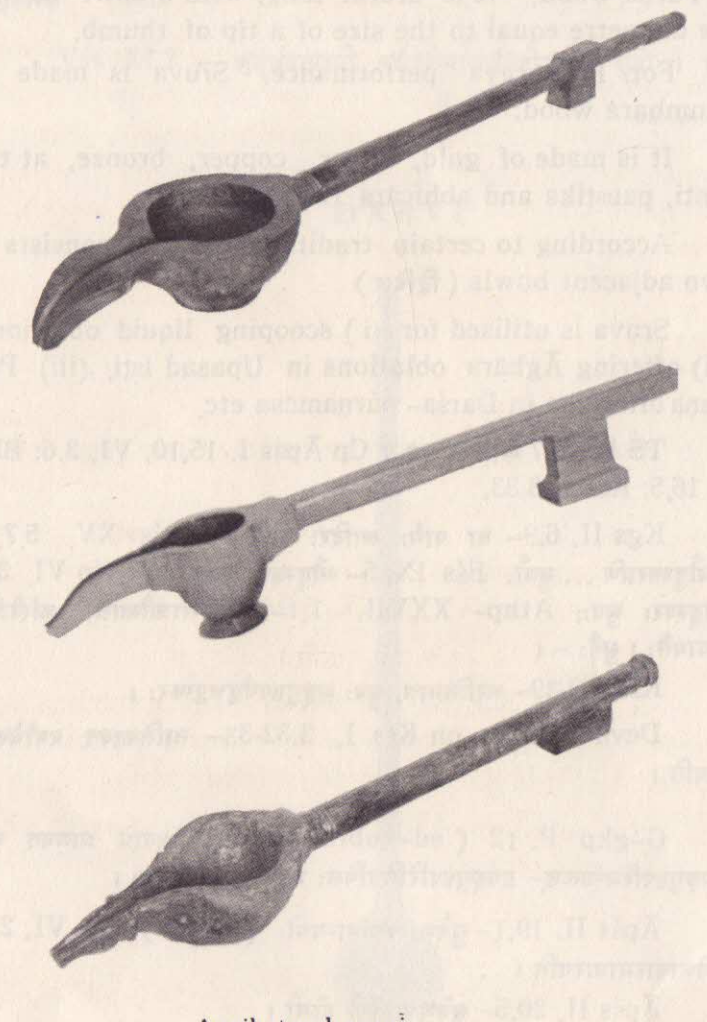

Agnihotra-havani

Bhśs XIII. 3.4- लौकिकादाज्यात् प्रचरण्यामग्रे गृह्णाति। Bhśs XIII. 4.1 – यत्राभिजानाति अभूदुषा .. तत् प्रचरण्या जुहोति । Bhśs XIII.5.4- प्रचरण्या समनक्ति । Bhśs XIII. 5.11 – दक्षिणस्य हविर्धानस्य प्रधुरे प्रचरणीं सादयति । Cp Bśs VII.3.4 – etc.

KāṇŚBr. IV.9.3.25 – स यदि प्रचरण्यां संस्रवः परिशिष्टो भवति ।

AGNIHOTRA HAVAṆĪ

TĀ X. 19– यस्य वैकङ्कती अग्निहोत्रहवणी भवति ।

Āpśs VI. 3.6- वैकङ्कती अग्निहोत्रहवणी बाहुमात्री अरत्निमात्री वा...।

Rudradatta on Āpśs VI. 3.6 यया अग्निहोत्रं क्रियते सा स्रुगग्निहोत्रहवणी ।

Āpśs I. 17.10- शूर्पे पवित्रे निधाय तस्मिन् अग्निहोत्रहवण्या हवींषि निवपति । Vide BŚS I. 5.

Rudradatta on Āpśs VII.8.3- वसाहोमहवन्यादीनां जुह्वादि-समाख्यानात् वृक्षनियमस्तावद् व्याख्यातः ।

****

7

SRUVA

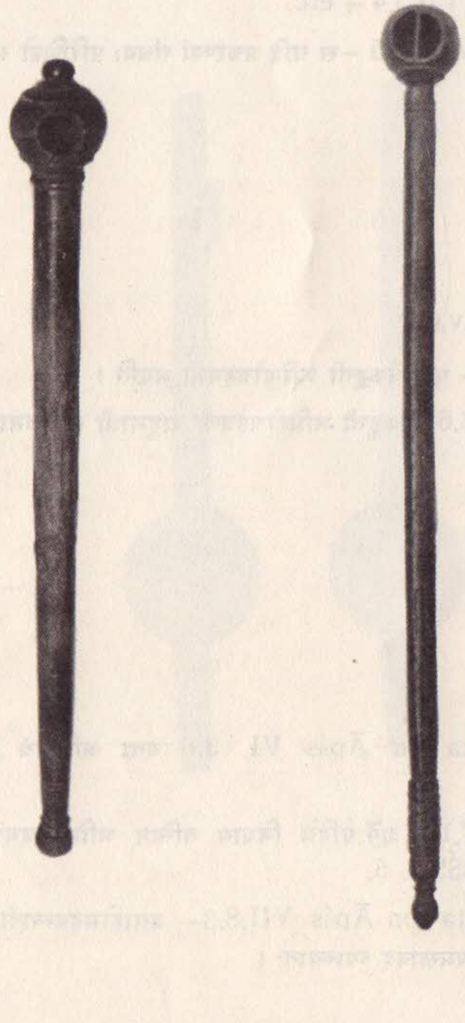

Sruva means a dipping spoon. It is made of Khadira or Parṇa wood. It is aratni long, with a bowl having the diametre equal to the size of a tip of thumb.

For Pravargya performance, Sruva is made of udumbara wood.

It is made of gold, silver, copper, bronze, at the śānti, pauṣṭika and abhicāra rites.

According to certain traditions, Sruva consists of two adjacent bowls (द्विबिल)

Sruva is utilised for (i) scooping liquid oblations, (ii) offering Āghāra oblations in Upasad Iṣṭi, (iii) Pārvaṇa offerings in Darśa- pūrṇamāsa etc.

TS III. 5.7 खादिरः स्रुवः। Cp Āpśs I. 15.10, VI. 3.6; Bhśs I. 16.5; Kśs I. 3.33.

Kgs II. 6.9- वा पार्णः खादिरः स्रुवः। Āpśs XV. 5.7.11- अथौदुम्बराणि ... स्रुवौ; Bśs IX. 5- औदुम्बरं स्रुवम्; Bṛ Up VI. 3.13 औदुम्बरः स्रुवः; Athp- XXVII. 1.1- सौवर्णराजतैस्ताम्रैः कांस्यैर्द्रौमैः तथायसैः। स्रुवैः -।

Kśs 1.3.39- अरत्निमात्रः स्रुवः अङ्गुष्ठपर्ववृत्तपुष्करः।

Deva-yājñika on Kśs I. 3.32-33- नासिकावत् पर्वार्धखातो भवति।

G-gkp P. 12 (ed-subrahmaṇya)- स्रुवाग्रे घ्राणवत् खातं द्व्यङ्गुष्ठपरिमण्डलम्- द्व्यङ्गुष्ठपरिमितबिलः घ्राणवत् कृतमर्यादः।

Āpśs II. 19.1- स्रुवेणाज्यसांनाय्ययोः (अवद्यति)। TS VI. 2.3- स्रुवेणाघारमाघारयति।

Āpśs II. 20.5- स्रुवेण पार्वणौ होमौ।

Āpśs VI 13.1,4– स्रुवेण गार्हपत्ये जुहोति स्रुवेण अन्वाहार्यपचने जुहोति । etc.

Vśs XI.7 – जुहूवदायामौ दर्शपूर्णमासाग्निहोत्रार्थौ स्रुवौ । द्वयोश्च दण्डायतमेकविंशत्यङ्गुलं तन्मूलमग्रं च पूर्ववद्दण्डोर्ध्वे त्र्यङ्गुलसमवृत्तं द्व्यङ्गुलं घनं नासिकावद् द्विपुटं बिलम् । तत्पुटयो: विस्तारघननिम्नं चैकाङ्गुलमेतेषां बाहुमात्रायामेऽप्यविशेष ऊर्ध्वे साग्रं बिलमेकमेवेति विज्ञायते । शिष्टं दण्डायामं कुर्वीत ।

****

8

D A R V Ī

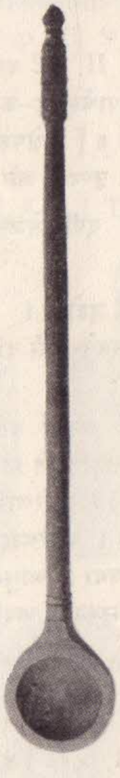

Darvī is a ladle used for Darvī-offerings. Darvī is made of Vikaṅkata wood, having a round bowl as broad as a thumb. It should be one bāhu in length.

In Gṛhya rites, the Darvī is made of Khadira wood, if the sacrificer desires lusture. It may be made of Udumbara, if he desires food. It may be made of Palāśa, if he desires the preeminence in sacred knowledge.

Darvī- offerings have a special characteristic. Such offerings are indicated by 'Juhoti'. They are offered with 'Svāhā' One offers the Darvī-offerings in the Āhavanīya fire (if not otherwise stated), sitting at the west of the Āhavanīya, bending the right knee, or not bending it. Darvī-offerings do not constitute Āśrāvaṇa, Pratyāśrāvaṇa, Yājyā, Anuvākyā, Upastaraṇa, Abhighāraṇa, Caturgṛhīta and Vaṣaṭkāra.

In Sākamedha, the Darvī-offering is made in Gārhapatya.

Darvī is utilised to offer oblations to Pitṛs in Gopitṛyajña, a unique rite prescribed by Bśs.

Darvī is used in Gṛhya rite of marriage, for offering, oblations.

Ākarṣa - Phalaka

ĀKARṢA PHALAKA

Ākarṣa-phalaka is a kind of Darvī. According to Kātyāyana tradition, it has a shape of a bow. It is made of Udumbara wood. It is one bāhu in length with its broader end resembling the serpant's hood.

Alternatively it is made of Vāraṇa wood. It should be broad at one end, having a shape resembling serpant's hood. The broad end should have a bowl.

Ākarṣa-phalaka is used for offering Tilas in gṛhya rite called Upākarma.

Nārāyaṇa on Āśśs II. 1.2 दर्वी वैकङ्कती। Gadādhara on Pgs I.2 quotes from यज्ञपार्श्वसंग्रह–कारिका– वृत्तमङ्गुष्ठपर्वाग्रम् अवदान-क्रियाक्षमम्। ईदृश्येव भवेद् दर्वी ॥ [विशेषस्तामहं ब्रुवे। वारण्यरत्निमात्रा स्यात् तुर्यांशाधिकपुष्करा। हस्ताकारा च पृथ्वग्रा अग्रे सर्पफणाकृतिः।]

Bgs I. 3.13 खादिरी दर्वी तेजस्कामस्य, औदुम्बरी अन्नाद्यकामस्य, पालाशी ब्रह्मवर्चसकामस्य।

MS I. 10.16 यद् दर्व्या जुहोति। Āśs VIII. 11.19 शरनिष्कासस्य दर्वीं पूरयित्वा ऋषभमाहूय तस्य रवते पूर्णा दर्वि परापतेत्यनुद्रुत्य उत्तरया गार्हपत्ये जुहुयात्।

Āpśs XXIV. 3.2-12 अपूर्वो दर्विहोमः। जुहोति चोदनः। स्वाहा-कारप्रदानः। सकृद्गृहीत्वा। आहुतिगणे प्रत्याहुति गृहीत्वा। न वा समवद्येत्। समिदभावश्च (अग्निहोत्र वर्जम्)। अपरेणाग्निं दक्षिणं जान्वाच्यानाच्य वाऽऽसीनो दर्विहोमाञ्जुहोति। वचनादन्यथा। अपरेणाहवनीयं। दक्षिणातिक्रम्य उदगावृत्तः सर्वा आहुतीर्जुहोति। वचनादन्यथा। आश्रुतप्रत्याश्रुते याज्यानुवाक्ये अवदानेषु चोपस्तरणाभिघारणे चतुर्गृहीतं वषट्कारश्च अदर्विहोमानाम्।

Kśs I.2.7– उपविष्टहोमा स्वाहाकारप्रदाना जुहोतयः।

TS III. 4.10– यदेकया जुहुयात् दर्विहोमं कुर्यात्। Sāyaṇa on above– 'आश्रावय' (TS I. 6.11) इत्यादिः 'वौषड्' इत्यन्तो मन्त्रसंघो

याज्यापुरोनुवाक्ययोः सहाये प्रवर्तते। याज्यापुरोनुवाक्ये तु प्रधानभूते। तत्पूर्वको होमो देवानां प्रियः तद्रहितस्तु दार्विहोमः । 'अग्नये स्वाहा' इत्येवं मन्त्रमुच्चार्य आश्रावणादिभिर्विना केवलया दर्व्या हूयमानत्वात् तादृशो देवानामत्यन्तं प्रियो न भवति।

Kśs VI. 10.17-24– दार्विहोमाः पौर्णमासधर्मा जुहोत्यविशेषात् ... स्वाहाकारप्रदानाः।

Saralā on Kśs VI. 10.17– दार्विहोमशब्देन त्रैयम्बकादयोऽपि गृह्यन्ते।

Bśs II. 8– उपकल्पयते ... औदुम्बरीं दर्वीमेकाम् । II. 10– तूष्णीं दर्वीमभ्याधाय पिण्डानामावृता एतान्यवदानानि ददाति। II. 10– त्रेधा वपां विच्छिद्यौदुम्बर्या दर्व्या जुहोति। Bṛup. III 9.2– दर्वीं पितरोऽन्वायत्ताः।

Bgs I. 1.12– अथ दर्वीं निष्टप्य ...।

Bgs I. 3.39– इत्येतावत् सर्वदर्विहोमानामेष कल्पः। Dhūrtaswāmi on Āpśs. VIII. 10.7– चटुकाकृतिदर्व्या घट्टयति।

Ākarṣa-phalaka– हरिहर and जयराम on Pgs II. 10.17– आकर्षफलकेन औदुम्बर्येण बाहुमात्रेण सर्पाकृतिना जुहुयात्; also स यावन्तं गणमिच्छेत् तावतः तिलान् आकर्षफलकेन जुहुयात्।

Gadādhara on Pgs. I. 2. citing from– यज्ञपार्श्वसंग्रह-कारिका– 'आकर्षफलकं हस्तमात्रं स्याद् धनुराकृतिः। अग्रे सर्पफणाकारं खादिरं वा विकङ्कतम्।'

****

9

PRAṆĪTĀ

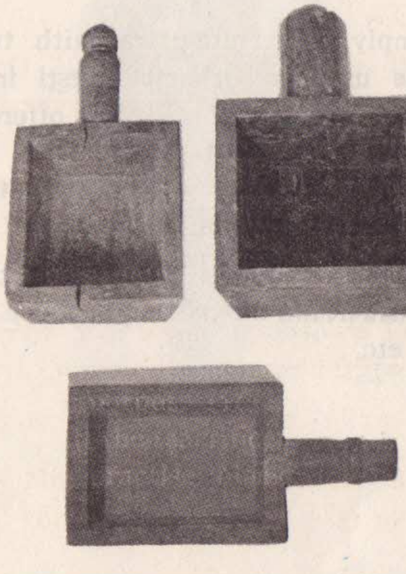

A wooden vessel in which the holy water is fetched. It is a square vessel with eight aṅgulas in length and breadth, four aṅgulas in height, with a bowl six aṅgulas in length and breadth and three aṅgulas in depth, capable to hold ½ prastha of water.

According to Saṁskāra Ratnamālā, it is of Nyagrodha or Rauhitaka wood. It has a handle of four aṅgulas length or it has no handle. It is square in size with six aṅgulas in length and breadth, with a bowl four aṅguals in length and breadth and three aṅgulas in depth.

It may be made of Varaṇa or Vikaṅkata wood or of any other wood fit for sacrificial purpose. It is alternatively made of bronze or clay, if the sacrificer desires Brahmavarcasa and desires to practise black magic etc.

This vessel is placed towards the north of the Gārhapatya. The water from this vessel is added to the flour meant for the Puroḍāśas.

Kśs II 3.1.5 गार्हपत्यमुत्तरेण उदपात्रं निधाय कांस्यवानस्पत्य-मार्तिकैः अभिचारब्रह्मवर्चसप्रतिष्ठाकामा यथासंख्यम् ।

Āpśs I. 16.3; Vide Bhśs I. 17.11 प्रणीताप्रणयनं चमसम् ... कंसं मृन्मयं च । कंसेन प्रणयेद् ब्रह्मवर्चसकामस्य, मृन्मयेन प्रतिष्ठाकामस्य, गो-दोहनेन पशुकामस्य । अपरेण गार्हपत्यं पवित्रान्तर्हितं चमसं निधाय तस्मिन् ... अप आनयति ।

Bśs I. 4. उत्तरेण गार्हपत्यमुपविश्य कंसं वा चमसं वा प्रणीताप्रणयनं याचति । तस्मिन् तिरःपवित्रम् अप आनयन् ... ।

TBr III 2.4 अपः प्रणयति , प्रणीय प्रचरति ।

Sāyaṇa on TBr III.2.4 quoted on TS 1.1.4 प्रणीताभिरद्भिः पिष्टसंयवनं प्रचरणम् ।

Āpśs I. 24.3 vide also Bhśs, I. 25.2 पिष्टानि उत्पूय प्रणीताभिः संयौति ।

संस्काररत्नमाला P. 21 by Gopīnātha Dīkṣita – प्रणीताप्रणयनपात्रं चमसः। स च न्यग्रोधजो रौहीतकजो वा । चतुरङ्गुलदण्डश्चतुरस्रः षडङ्गुल-दीर्घस्त्र्यङ्गुलनिम्नः चतुरस्रश्रिलोऽदण्डो वा । अस्मिन् पक्षे परितो द्व्यङ्गुल-मवशेष्य सर्वं बिलमेव। वारणजो वा चमसः। तथा च विकङ्कताद्यन्यतमयज्ञिय-वृक्षजान्यपि ।

Vśs XI.8 अष्टाङ्गुलिविस्तारायता प्रणीता चतुरङ्गुलोन्नता मध्ये षडङ्गुलिविस्तारायता त्र्यङ्गुलिनिम्ना चतुरश्रा प्रस्थार्धोदकपूर्णा वृत्ता वा ।

****

10

SAKṢĪRA-PRAṆĪTĀ-PRAṆAYANA-PĀTRAM

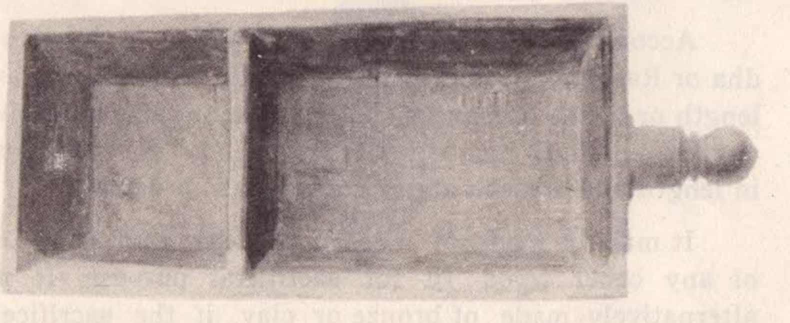

It is simply a Praṇītā-pātra with two separated ditches. It is used in Gṛhamedhīyeṣṭi in Cāturmāsya where a Caru in Payas (milk) is offered to Maruts (Cp. Kśs 5.6.6). The front-ditch carries the milk and the rear one – the Praṇītā water. This utensil is found in Śukla Yajurveda tradition only.

Cāturmāsya – paddhati (Yajñabhāskāra) – सक्षीर-प्रणीताप्रणयनम् । ब्रह्मन्नपःपयांसि प्रणेष्यामीति (प्रैषः) । Cp. Śrauttollāsa, Padmanābhī etc.

****

11

PROKṢAṆĪ

Prokṣaṇī - pātra is prepared out of Vāraṇa or Vikaṅkata wood. It is twelve aṅgulas in length. Its shape resembles with that of a lotus leaf or lotus-bud. Or it has a shape of a Sruc, i. e. in certain traditions. Agnihotra-havaṇī is used as Prokṣaṇī-pātra. It possesses a deep ditch.

In the Pitṛyajña (Cāturmāsya), the water pitcher is termed as Prokṣaṇī-bhājana.

The Prokṣaṇī-pātra contains a large quantity of water, purified by Darbha blades. It is placed at the west of the middle part of the Vedi, on a line drawn by Sphya. There-after, the oblations, the sacrificial utensils etc , are sprinkled over with Prokṣaṇī water with a view to purify them.

In Darśa sacrifice, the utensils for Sānnāyya are also sprinkled over with Prokṣaṇī water.

Harihara on Pgs I. 1 – प्रोक्षणीपात्रं वारणं द्वादशाङ्गुलदीर्घं करतलमितखातं पद्मपत्राकृति कमलमुकुलाकृति वा । Gadādhara on Pgs – वैकङ्कतं पाणिपात्रं प्रोक्षणीपात्रमुच्यते । Saṁskāra-ratna-mālā (p 21)– प्रोक्षणीपात्रं स्रुगाकारं वारणवृक्षजम् ।

Āpśs VIII.13.17– उदकुम्भः प्रोक्षणीभाजनं भवति । Rudradatta on above – कुम्भ एव प्रोक्षण्यः संस्क्रियन्ते स्थाप्यन्ते च ।

TBr III.2.9 – प्रोक्षणीः आसादय ... । प्रोक्षणीरासादयति स्फ्यस्य वर्त्मन्त्सादयति । बर्ह्णीः आसाद्याः ।

Āpśs II. 3.11 – पश्चार्धे वेदेर्वितृतीयदेशे स्फ्यं तिर्यञ्चं स्तब्ध्वा संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादय ... । Āpśs II. 3.13 – प्रोक्षणीरभिपूर्य उदञ्चं स्फ्यमपोह्य दक्षिणेन स्फ्यम् असंस्पृष्टा उपनिनीय स्फ्यस्य वर्त्मन्सादयति । Bśs I.11 अथान्तर्वेदि तिर्यञ्चं स्फ्यं स्तब्ध्वा संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादय ... एताः प्रोक्षणीः अभिपूर्य दक्षिणेनाध्वर्युः ता स्फ्य उपनिनीय स्फ्यस्य वर्त्मन्त्सादयति ।

Cp. Mimāṁsā sūtra I. 4.11 and Śābara-bhāṣya thereon.

Āpśs I. 11.9-10– अग्निहोत्रहवण्याम् अप आनीय उदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां प्रोक्षणीः उत्पुनाति । ... उत्तानानि पात्राणि पर्यावर्त्य ... त्रिः प्रोक्ष्य ... ।

Āpśs I. 19.1,3 – सशूकायामग्निहोत्रहवण्याम् अप आनीय पूर्ववदुत्पूयाभिमन्त्र्य ... यथादेवतं हविः त्रिः प्रोक्षन् .. । उत्तानानि पात्राणि पर्यावर्त्य ... त्रिः प्रोक्ष्य प्रोक्षणीशेषम् अग्रेण गार्हपत्यं निधाय ... ।

Āpśs II.8.1-3 – पूर्ववत् प्रोक्षणीः अभिमन्त्र्य ... विस्रस्य इध्मं ... त्रिः प्रोक्षति । प्रोक्षणीशेषं दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरस्याः संततं निनीय ... ।

****

12

S P H Y A

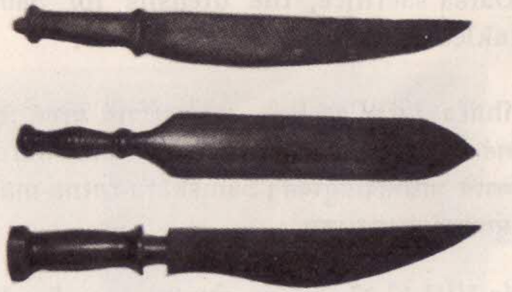

Sphya is made of Khadira wood. It is sword-shaped, having the length of an aratni or a bāhu. Sphya is otherwise called Vajra.

Sphya is used for digging or measuring the ground for Vedi. Holding it, the adhvaryu gives Praiṣa. It is held by the Āgnīdhra at the Āśrāvaṇa. It is also used at the rite of Stambayajur–haraṇa.

[In ŚBr and TS, the term Sphya is used to denote a spar or a boom of ship's sails. The sacrificial Sphya may owe its origin to it.]

Kśs I. 3.40 स्फ्योऽस्याकृतिः । Kśs I. 3.33.34 खादिरः (स्रुवः)। स्फ्यश्च ।

Vide Āpśs I. 15.10; Mśs I. 2.5; Vśs XI·7

Sāyaṇa on TS I. 6.8 स्फ्यो नाम बाहुमात्रः खड्गाकारः काष्ठविशेषः। Sāyaṇa on ṢaḍBr IV.2.16 – वेद्युद्धननसाधनं यज्ञायुधम् । Devayājñika on Kśs I. 3.33 – स्फ्यश्च खादिरः खड्गाकृतिः अरत्निमात्रः ।

Bśs I.11. स्फ्येन वेदिमुद्धन्ति । Āpśs II.2.3 स्फ्येन वेदिं परिगृह्णाति । Āpśs II. 15.4 – अस्तु श्रौषडित्याग्नीध्रोऽपरेणोत्करं दक्षिणामुखस्तिष्ठन् स्फ्यं संमार्गांश्च धारयन् प्रत्याश्रावयति । ŚBr I. 2. 4– स यत् स्फ्यमादत्ते यजुषा हरति ।

Kśs II. 6.6.7 स्फ्यमादाय .. स्तम्बयजुर्हरिष्यन् ।

Kśs II. 6. 26. स्फ्यमुद्यम्याह प्रोक्षणीरासादयेध्मं ... ।

Cp. also Kśs I. 10.7. स्फ्येनान्यत्र ।

[ŚBr IV. 2.5.10 नौर्वा एषा स्वर्ग्या यत् बहिष्पवमानम् । तस्य ऋत्विज एव स्फ्याश्चरित्राश्च । TS I.5.11 इमां सुनावमारुहं शतारित्रां शतस्फ्याम् ।]

****

13

ŚAMYĀ

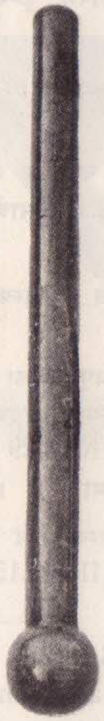

Gadākāra Śamyā

Śamyā is made of Khadira wood. According to Mśs, it is made of Vāraṇa wood. It is mace-shaped, having the length of 32 aṅgulas or one bāhu (i. e. 36 aṅgulas).

Śamyā originally means a peg to be fixed in the holes of the yoke-ends of a cart. The thicker end of Śamyā is called Kumba.

Śamyā is used for measuring sacrificial grounds. It is also placed beneath the grinding stone on which the oblation material is pounded.

According to Baudhāyana tradition, each successive offering of Saṁsṛpām–haviṁṣi in the Rājasūya, is offered in the Āhavanīya fire-place constructed at the distance of a throw of a Śamyā.

Thus, in the Sārasvata–ayana and Munyayana, the sacrificial performances on successive days are made at the distance of a throw of Śamyā.

SAGARTĀ ŚAMYĀ

In the Śukla Yajurveda tradition, there is a

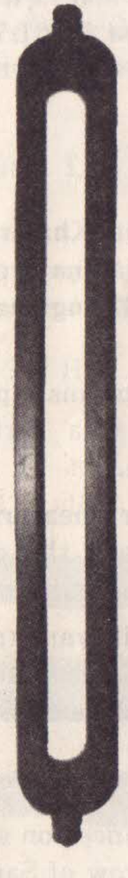

Nāli-ākāra Samyā

reference to a Śamyā having a hollow groove. It is used to measure the Cātvāla in the Varuṇa-praghāsa-parvan of Cāturmāsya. To measure the Cātvāla, the lines are drawn at the inner part of the hollow groove of Śamyā.

Sāyaṇa on KS IV.10.7 शकटस्य युगे बद्धयोः बलीवर्दयोः इतस्ततो गमननिवारणं भवति ।

Sāyaṇa on TS I.2.8 – युगच्छिद्रे प्रक्षेप्यः शङ्कुः शम्या ।

Sāyaṇa on TS I.2.12 – गदया सदृशी बाहुपरिमिता शम्या ।

Vśs XI.8– शम्या जुहूवदायामा तथैव दण्डस्य मूलमग्रं च । दण्डं विंशत्यङ्गुलमूर्ध्वेऽग्रे चतुरङ्गुलं पद्मस्य मुकुलोपमं कुम्बमेतस्य बाहुप्रमाणे चैवं कुम्बशेषं दण्डायतं कुर्यात् ।

Sūtra–dīpikā – Darśapūrṇamāsa – prakāśa – (p. 245) – शम्यायाः स्थविष्ठोन्तः कुम्बम् ।

Sāyaṇa on TS I. 2.12 – तया चतुर्दिक्षु उत्तरवेदिं परिमिमीते । Āpśs VII 3.12,13 – शम्यया परिमिमीते । शम्यामात्री निरूढपशुबन्धस्योत्तर-वेदिः ।

Sāyaṇa on TS I.1.6 मा च (शम्या) पेषणहेतोः दृषदः पश्चाद्भागधारणेन तद्भागस्यौन्नत्यं करोति ।

Bśs XII.17 – सप्तसु शम्याप्रव्याधेषु शाला कारिता भवति ... मोऽत्रैवाग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति .. शम्यान्यास उदवसाय वसति सारस्वतं चरुं ... द्वितीये शम्यान्यासे etc. Bśs XVI.29 – अहरहः शम्यान्यासे-शम्यान्यासे यजमाना आक्रोशन्तोऽज्यानिमिच्छमाना ।

Bśs XVI.30 अहरहः शम्यान्यासेशम्यान्यासे यजमान आक्रोशन्नज्या-निमिच्छन् । Vide Āpśs XIII.13.15– आग्नेयेनाष्टाकपालेन शम्यापराशीयात् ।

Sagartā Śamyā– Kśs V.3.19,22– शम्यामादाय चात्वालं मिमीते .. स्फ्येन अन्तर्लिखति । Saralā on Kśs V.3.19 – द्वादशाङ्गुलपरिमाणां सगर्तां शम्यां गृहीत्वा ... ।

ŚAKAṬA (ANAS)

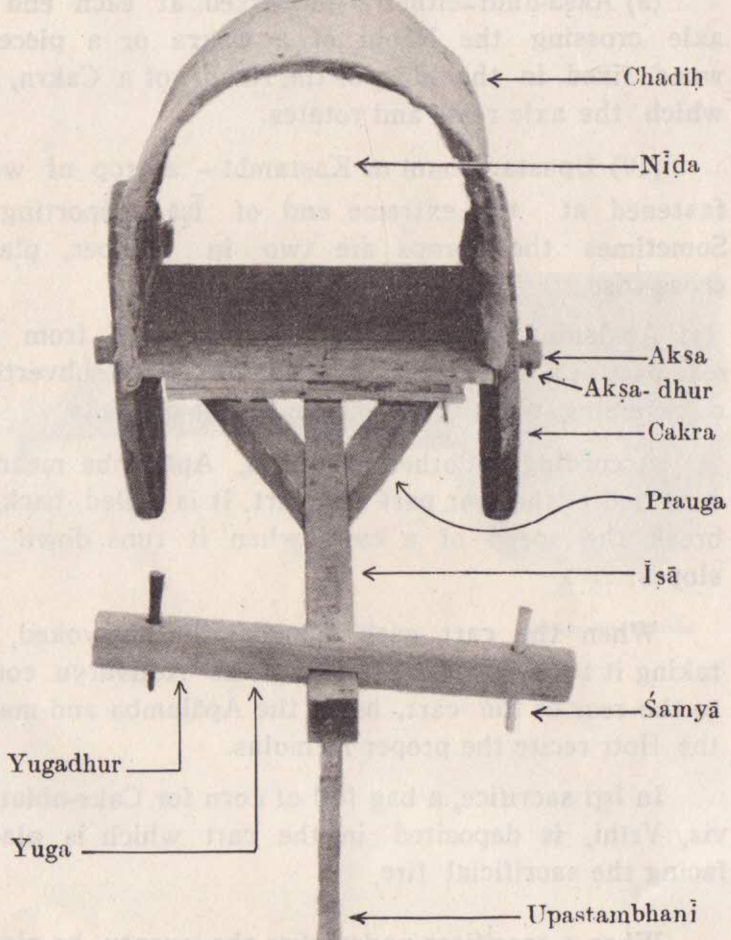

Śakaṭa (or Anas) means a cart (driven by bulls), having the following parts.

(1) Nīḍa (2) Chadiḥ (3) Īṣā (4) Prauga (5) Yuga and Dhur (6) Śamyā (7) Cakra with Nābhi - Nabhyastha-Phalaka (8) Akṣa (9) Akṣa-dhur (10) Upastambhanī and (11) Apālamba

(1) Nīḍa – (Otherwise called Kośa) interior part of the carriage.

(2) Chadiḥ (or Parīṇah) – a roof of cart.

(3) Īṣā – a fork-shaped pole or two poles joining the Prauga and the Yuga.

(4) Prauga – a triangular fore-part of a cart.

(5) Yuga – a yoke, the middle part which is tied to the end of Īṣā.

Dhur – that part of the Yuga which rests on the shoulders of bulls when yoked.

(6) Samyā – pegs fixed in the holes at the extreme ends of Yuga.

(7) Cakra – a circular wheel made of three shafts joined together, the central knob being named as Nābhi and the middle shaft being named as Nabhyastha.

(8) Akṣa – (i) an axle-rod.

(ii) The term Akṣa probably denotes an oblong rectangular wooden piece,

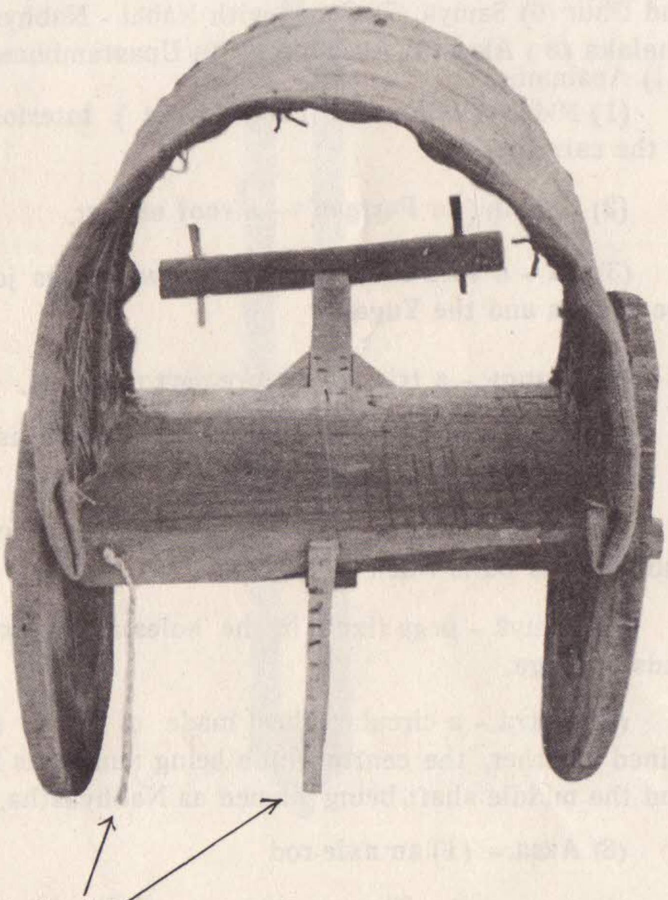

fixed beneath the Nīḍa; and above the axle; supporting the Īṣā at one end.

(9) Akṣa-dhur–either a pin fixed at each end of axle crossing the Nābhi of a Cakra or a piece of wood fixed in the hole of the Nābhi of a Cakra, on which the axle rests and rotates.

(10) Upastambhanī or Kastambī – a prop of wood fastened at the extreme end of Īṣā supporting it. Sometimes the props are two in number, placed cross-wise.

(11) Apālamba means a log hanging down from the rear part of a cart. It prohibits the cart from subverting or reversing, when it climbs the height of roads.

According to other tradition, Apālamba means a cord tied at the rear part of a cart. It is pulled back, to break the speed of a cart, when it runs down the slopes.

When the cart with Soma-stalks, is yoked, for taking it to Havirdhāna pandal; the Adhvaryu comes to the rear of the cart, holds the Apālamba and makes the Hotṛ recite the proper formulas.

In Iṣṭi sacrifice, a bag full of corn for Cake-oblation viz, Vrīhi, is deposited in the cart which is placed facing the sacrificial fire.

When a sacrificer undertakes the journey, he places

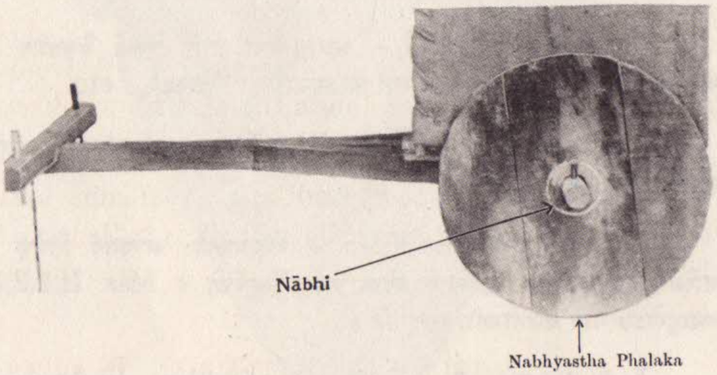

all his belongings (including the Araṇis) in a cart. After Vāstoṣpatīya offerings, he moves for further destination.

A cart with three covers is referred to in the Kārīriṣṭi.

In the Soma sacrifice, a bundle of purchased Soma-stalks is placed in the cart and is carried towards Uttara-vedi (and is placed on Āsandī near Āhavanīya).

Two Havirdhāna Soma carts are taken to the Havirdhāna pandal and are placed at its northern and southern sides.

When the Havirdhāna carts are taken to the Havirdhāna pandal, the wife of the sacrificer annoints the Akṣa-dhūr, with the clod of earth (trodden by Somakrayaṇī cow at her seventh step) mixed with Ājya. According to Mśs, the Vasatīvarī waters are placed beneath the Akṣa-dhūr.

On the previous day of Soma-pressing; the Soma stalks are placed in the Niḍa of the southern Havirdhāna cart.

STHŪRI

Sthūri - i. e. a cart pulled by one bull is referred to in Vedic literature. It is given to the Acchāvāka by way of Dakṣiṇā, in Rājasūya. Thus the cart yoked with two bulls is called Asthūri.

Bśs I.4– जघनेन गार्हपत्यम् अग्निष्ठम् अनो भवति । उत्तरां धुरमभिमृशति ... । अनोऽभिमन्त्रयते ।

Āpśs X.27.10 – अध्वर्युः शकटनीडे कृष्णाजिनं ... । Āpśs XI.17.10 दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीडे । Bśs VI.15 – तस्य नीडे कृष्णाजिनं ... कृष्णाजिने राजानम् । Bśs VI.12 – अथ यजमानो नीडात् राजानमादत्ते । Mśs II.1.4.20-29 ... अनः अभिप्रव्रज्य पूर्वार्धे नीडे ... राजानमासादयति ... धुरमभिमृशति ... ईषामारभ्य जपति । .. उपस्तभ्नोति ... । दक्षिणछदिरन्तमारभ्य ... । Cp. Mśs II.2.4.34-35

Sāyaṇa on SBr I. 1.2.9 धान्यनिधानाय परिश्रितप्रदेशो नीडः । Tippaṇī on Sāyaṇa on above– शकटस्योपस्थरूपः पश्चाद्भागः (नीडः)

Mahīdhara on VS V.28 – छदिःशब्देन तृणनिर्मितः कट उच्यते । Sāyaṇa on TS I.1.4– शकटस्य उपरिभागे परितः कटवेष्टिते ... । Āpśs XI.6.3 – प्रयुक्तपूर्वे शकटे नद्धयुगे प्रतिहतशम्ये ... सच्छदिषी अवस्थापयति । TBr तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति यः परीणहि । Āpśs I.17.8– परीणाहमपच्छाद्य ... । Āpśs XIX. 26.2-3 – उत्करे प्रागीषं त्रिगधम् अनोऽवस्थितं भवति ... । छदींषीत्यर्थः ... । पूर्वस्यां गधायां कृष्णाजिनमवबध्नीयात् । Sāyaṇa on TS II. 4.10– तत्र त्रिषु दिनेषु क्रमेण छदित्रये । Bśs XIII.38 - अथैना अनसः प्रथमायां गधायामाबध्नाति ।

Mahīdhara on VS 1.8 – शकटस्य दीर्घं काष्ठमीषा । Sāyaṇa on TS I.3.5 – शकटस्य प्राचीनं दीर्घकाष्ठम् ईषा । Sūtra - dipikā - Darśapūrṇamāsa - Prakāśa p. 231 – इषे युगशकटयोः संबन्धके द्वे दारुणी । Āpśs XVI.12.4 द्वीषे शकटे प्रउगे उख्यमासादयति । Āpśs XI.7.3–4 – दक्षिणं कर्णातर्दमनु मेथीं निहन्ति । तस्यामीषां निनह्यति ... उत्तरं कर्णातर्दमनु । Sāyaṇa on TS I.2.13– युगस्य दक्षिणोत्तरभागे शकटस्य कर्णस्थानीयौ । तयोः आतर्दः ईषाभ्यां सह दृढबन्धनम् । दक्षिणबन्धनसन्धौ मेथी निखातव्या ।

Sāyaṇa on TS IV.2.3 – ईषाग्रयोः मेलनस्थानं प्रउगम् ।

Saralā on Kśs II.4 – वृषस्कन्धोपरि दीयमानं काष्ठं युगशब्देनोच्यते ।

Sāyaṇa on Bśs IV.1 – धुरम् अनडुद्वहनप्रदेशं युगान्ताग्रम् ।

Vaijayantī on Sśs I. 5 (p. 120) – यत्र बध्यते बलीवर्दः तद् युगस्थानम् । Sāyaṇa on TS I.2.8 – युगछिद्रे प्रक्षेप्यः शङ्कुः शम्या । Āpśs X.28.1 – धुरौ अभिमृश्य ... शकटमाखिद्य ... उपस्तभ्य ... शम्यां प्रतिमुच्य ... ।

Saralā on Kśulba-s II.3 – रथस्य पश्चाद्भागे तिर्यग्गतं काष्ठमक्षशब्देनोच्यते । तच्चतुःशतं चतुरधिकम् अङ्गुलशतमितम् अष्टाङ्गुलाधिकं हस्तचतुष्टयमित्यर्थः ।

Āpśs XI.11.6 – दक्षिणस्य हविर्धानस्य अधस्तात् पुरोऽक्षं ... । Commentary of Mukunda Śarmā on Lśs I. 9.23 – अक्षस्योपरिष्टादीषाधारकं काष्ठमक्षः । तद्वदेव तिर्यगायतो विष्कम्भः ... ।

Cp. Athp-XXIII.5.1 – अलाबु वैणवं वापि दार्व्यं वैणवमेव वा । अक्षावमण्डलौ प्रोक्तौ ... । चक्राभ्यां काष्ठसंघातैः .. शकटम् । etc.

Rudradatta on Āpśs XI.6.5 – यत्र चक्रं प्रोतं भवति स प्रदेशोऽक्षधुरा ।

Gopīnātha on Sśs V.II5 – अक्षचक्रयोः मध्यतनं तिर्यक् काष्ठं, तस्मिन् यत्र चक्रं प्रोतं भवति स प्रदेशः अक्षधुरित्युच्यते । Mśs II.3.2.36 – अक्षधुरोऽधस्थात् वसतीवरीः सादयति ।

Āpśs XI.6.4,5,9 – अथैने पत्नी पदतृतीयेन आज्यमिश्रेणोपानक्ति ... द्विर्दक्षिणामक्षधुरं दक्षिणेन हस्तेनोत्तानेन प्राचीनम् । ... तथा उत्तरस्य हविर्धानस्योपानक्ति । Rudradatta on above – अक्षधुरमिति शेषः । Bśs VI.24 – दक्षिणम् अक्षधुरमुपानक्ति उत्तरम् अक्षधुरमुपानक्ति । Vide also Kśs VIII.3.32, Bhśs XII. 6.12, Sśs VII.5.2; Vśs. XIV. 5.

Āpśs III 8.4 – कस्तम्भ्यां स्रुचौ सादयित्वा ... युगधुरोः प्रोहति ।

Dhūrtaswāmī on Āpśs III. 8.4 – कस्तम्भी उपस्तम्भनार्थौ

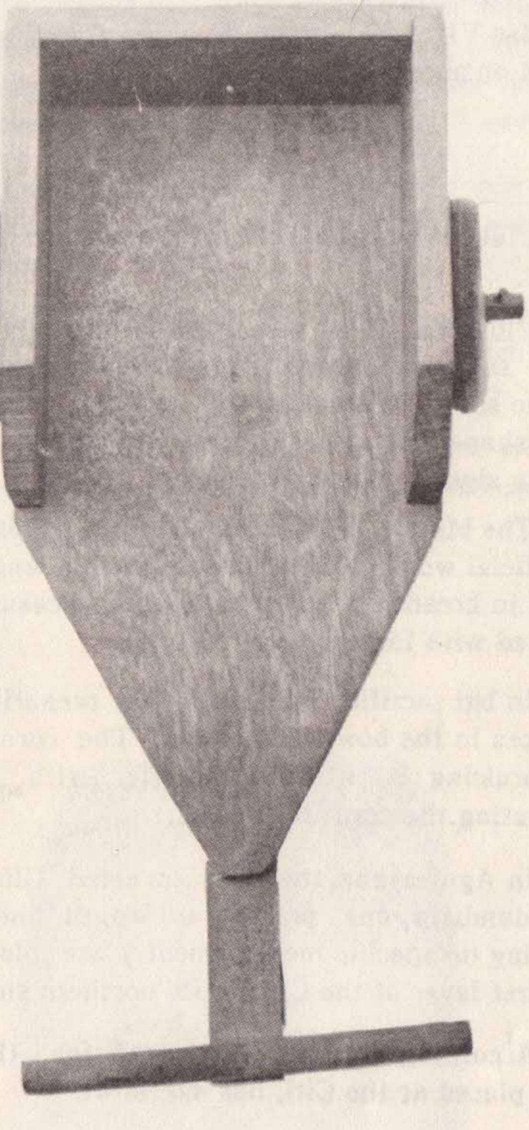

शकटस्य । Sāyaṇa on ŚBr I. 1.2.9 – शकटस्याधः पतनं वारयितुमीषादण्डप्रोत्तम्भनार्था मेथी कस्तम्भी । Saralā on Kśs IX.4.6 – शकटाग्रं – यत्र युगं बध्यते तत् – उपस्तम्भनकाष्ठयोरुपरि स्थापयेदित्यर्थः । Mahīdhara on VS I. 8 – (शकटस्य दीर्घकाष्ठमीषा) । .. तदाधारत्वेन स्थापितं काष्ठमुपस्तम्भनम् ... । TS VI. 2.9 – दक्षिणस्य हविर्धानस्य मेथीं निहन्ति । Bśs VI.25 – नभ्यस्थयोः चुबुके रमथतः ।

Āpśs XI.7.3 – नभ्यस्थे स्थापयित्वा ... । Sāyaṇa on TS I.12.13 – नभ्यशब्देन फलकत्रयोपेते यथा शकटं तिष्ठति तथा स्थापयेत् । Rudradatta on Āpśs XI.7.3 – नभ्यं नाम चक्रस्य मध्यमं फलकं यत्र नाभिः क्रियते ... कर्णातर्दः कीलम् । तदनु तत्समीपे मेथीम् अवष्टम्भनस्तम्भं ... निहत्य तस्यामीषां बध्नाति । Āpśs XI.7.4 एवमुत्तरत्र प्रतिप्रस्थाता .. उत्तरं कर्णातर्दमनु । Āpśs X.24.4 – प्रागीषं उदगीषं वा नद्धयुगं शकटं चुबुकप्रतिष्ठितम् ... ।

TS I. 8.18; Āpśs XVIII.21.7 – स्थूरि यवाचितम् अच्छावाकाय ।

Mahīdhara on VS II.27 – एकपार्श्वे बलीवर्दयुक्तं शकटं स्थूरि । Sāyaṇa on Ṛg VI.15.19 – एकाश्वयुक्तः शकटः स्थूरिः इत्युच्यते । तद्विपरीतो बहुभिरश्वैरुपेतः शकटोऽस्थूरिः । Uvaṭa – अन्यतरतो युक्तं शकटं स्थूरीत्युच्यत्ते ।

ŚBr III.3.4.13 – अथ पश्चात् परिक्रम्य अपालम्बमभिपद्याह सोमाय क्रीतायानुब्रूहीति सोमाय पर्युह्यमाणायेति वा ... अथ वाचयति ... भद्रो मेऽसि ... ।

Kśs VII. 9.13 – पश्चात् परीत्य अपालम्बं गृहीत्वा सोमाय क्रीतायानुवाचयति पर्युक्ष्यमाणायेति वा ।

Devayājñika on Kśs VII.9.13 – पश्चाद्भागे बद्धं लम्बायमानं काष्ठमेवापालम्बशब्देनोच्यते येनोर्ध्वप्रदेशम् आरोहतः शकटस्य स्तम्भनेन पर्यावर्तनं वार्यते ... । Saralā on Kśs VII.9.13 – अध्वर्युः अनसः पश्चाद्भागे

आगत्य, तत्र पश्चाद्भागे रज्जुरेका बद्धा वर्तते, सा च यदा अनो निम्नदेशेषु शीघ्रं गच्छति तदा तदनो धारयितुमुपयुज्यते, तस्या अपालम्बमिति नाम । अप पश्चाद्भागे आलम्बनम् इति तदर्थः । तद् गृहीत्वा होतारं वाचयेत् ।

Vide also Karkabhāṣya on Kśs VII.9.13.

Kśs VII. 9.22 – समीपे अन उपस्थाप्य उत्तम्भनेन उपस्तभ्नाति । Saralā on above – उत्तम्भनकाष्ठेन निरुणद्धि ।

****

15

ULŪKHALA – MUSALA

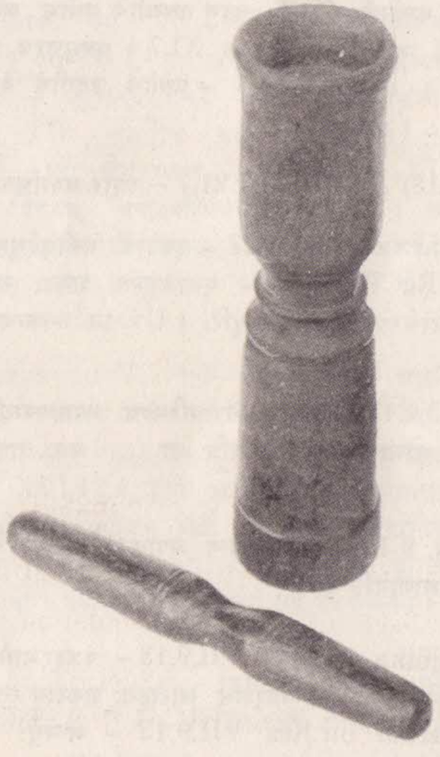

Ulūkhala means the mortar and **Musala means the** pestle.

Ulūkhala is a vessal made of Palāśa or of any other sacrificial wood. It should be **knee-high or it** has no specific measurement. It has a broad base and bowl-shaped cavity. It is contracted in the middle with a sign of Rāsnā i.e. a belt.

The Musala is made of Khadira or of any other sacrificial wood It is three aratnis in length and one muṣṭi in breadth or it has no specific measurement. It is covered with iorn plate at its base.

In Iṣṭi sacrifice the corn (for preparing oblation) is taken in the bowl of mortar. The corn is threshed by bruising it with a pestle; with a view to separating the corn from husk.

In Agnicayana, the four cornered Ulūkhala made of Udumbara, one prādeśa in length and a Musala (having no specific measurement) are placed beneath the first layer of the Citi, at its northern shoulder.

According to Kātyāyana tradition, the Ulūkhala to be placed at the Citi, has no bowl.

Vśs IX.8 – उलूखलं हस्तोन्नतं तस्य नाहं द्विगुणं परितो भित्ति द्व्यङ्गुलायतम् अष्टकशेषविस्तारायतं बिलं तस्य निम्नं षोडशाङ्गुलम् । Vśs XI.9 – मुसलं चतुर्हस्तं यजमानायतं वा । युक्तनाहं मूलेऽयसा निबद्धम् एतौ यावता हविर्द्रव्यस्य अवघातयोग्यौ तावत्प्रमाणौ ।

Gadādhara on Pgs I.2 – पालाशं जानुमात्रं स्यात् पृथुबुध्नमुलूखलम् । अर्धखातं बृहद्वक्रं मध्ये रास्नासमन्वितम् । खादिरं मुसलं प्रोक्तम् अरत्नित्रयसंमितम् ।

Tippaṇī-Karkabhāṣya on Kśs I.3.37 – तत्र उलूखलमुसले स्वायत्तप्रमाणे । Saṁskāra-ratna-mālā (p 22) – एतयोः परिमाणे अर्थसिद्धे ।

Deva-yājñika-paddhati (p- 6) खादिरं मुसलं कार्यं पालाशः स्यादुलूखलः । यद्वोभौ वारणौ कार्यौ तदभावेऽन्यवृक्षजौ । Also मुसलोलूखले वार्क्षे स्वायत्ते सुदृढे तथा इच्छाप्रमाणे भवतः ।

Athp XXIII.2.2,3 – इध्मोच्छ्रयमर्धखातं खातेनैव तु विस्तरः । मध्ये हीनं तथोर्ध्वाग्रं वारणं तदुलूखलम् ॥ स्थूलत्वान्मुष्टिमात्रं च स्कन्धमात्रं प्रमाणतः । वारणं मुसलं चैव अधस्ताल्लोहवेष्टितम् ॥

Sāyaṇa on TS I.1.5 – हे उलूखल, त्वम् अधिषवणस्य अवघातस्य आधारभूतं वनस्पतिजन्यं चासि ... हे मुसलपदार्थ, त्वं वनस्पतिजन्योऽपि दार्ढ्येण पाषाणोऽसि । Bśs I.6 – उलूखलमध्यूहति ... मुसलमवदधाति अद्रिरसि वानस्पत्यः .. । Cp. Āpśs I. 19.6-7, also Āpśs I.7.5, TS V. 2.8 – उलूखलमुप दधाति ... औदुम्बरं भवति .. मध्यत .. उपदधाति ... इयद्भवति ... ।

Āpśs XXVI.1-4 – प्रादेशमात्रं चतुःस्रक्ति औदुम्बरमुलूखलम् उत्तरं अंसे प्रयुनक्ति । अपरिमितं मुसलम् । Kśs XVII. 5.3 – उलूखलमुसले ... औदुम्बरे प्रादेशमात्रे । चतुरस्रमुलूखलं मध्यसंगृहीतम्, ऊर्ध्वं वृत्तं मुसलं दक्षिणं ... । Saralā on above – ... उलूखलं ... प्रयोजनाभावात् अखातम् ।

****

16

ŚŪRPA

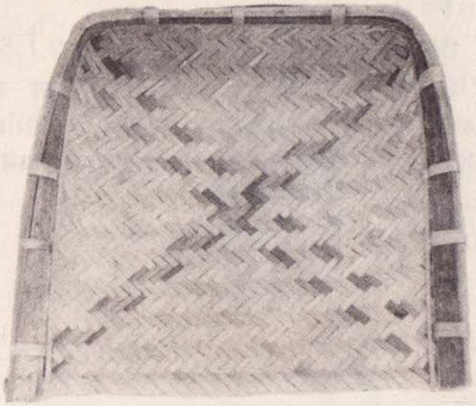

A winnowing basket made of Naḍa (Vetra) / Veṇu / Iṣīka/Karīṣaka/Kuśa / Āmra-leaves / or Balvaja.

It is one aratni / twenty aṅgulas / or eighteen aṅgulas in length; and its tip two aṅgulas less than a (pra) krama, in breadth (vide Vśs XI. 9). According to Athp. it is square in size with its head half rounded.

It is utilised for holding the oblation material, for winnowing husk from grains etc.

ŚBr. I. 1.4.19-21– यदि नडानां यदि वेणूनां यदीषीकाणाम्, अथाप-विविनक्ति ।

Bśs V. 5– ऐषीकं शूर्पम् ।

Bhśs I. 22.1– उत्तरतः शूर्पमुपोहति वैणवमैषीकं नलमयं वा ।

Bhśs VIII. 9.7– ऐषीके शूर्पे उपस्तीर्य .. ।

Āpśs I. 17.10– शूर्पे ... अग्निहोत्रहवण्या हवींषि निर्वपति ।

Āśs XI. 9–वेणुवेत्रकरीषकेष्वेकेन अरत्निमात्रायतं वृत्तमूलं विंशत्यङ्गुलिविस्तारम् अष्टादशाङ्गुलिविस्तारं वा क्रमात् न्यूनं द्व्यङ्गुलाग्रं शूर्पम् ।

Athp. XXIII. 1.5– कुशस्यग्रास्य वा पर्णैर्वेणोर्वा बल्वजस्य वा चतुष्कोणार्धवीतं च लोके शूर्पं तदुच्यते ।

Mahidhara-bhāṣya on MādS I.6– व्रीहिनिर्वापधारणम् उलूखले व्रीहिप्रक्षेपः पुनरुद्धरणं चेत्यादयः शूर्पव्यापाराः ।

****

17

DṚṢAD-UPALE

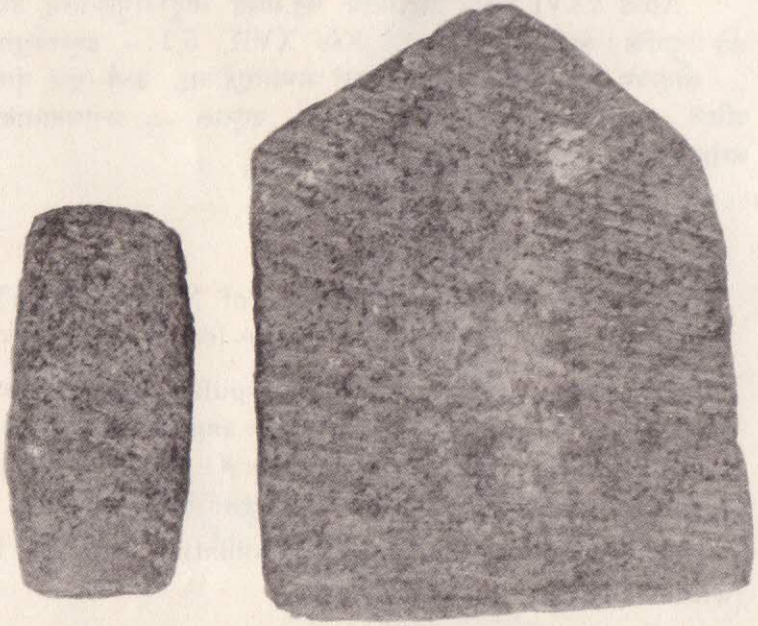

Dṛṣad and Upalā are the lower and upper grinding stones to pound the grains for preparing a Puroḍāśa.

They are struck and sounded by another stone or by a Śamyā, to drive away the Asuras.

ŚBr I. 21.15–19 अथ दृषदमुपदधाति ... शम्यामुदीचीनाग्रमुपदधाति अथोपलामुपदधाति ... हविरधिवपति ... पिनष्टि । ŚBr. I. 1.4.13 दृषदुपले समाहन्ति ।

Cp. Bśs I 7; Āpśs I. 20.2.3; I. 2.1.5,6. दृषत् पट्टः । Rudradatta on Āpśs IX. 11.16 अधरा दृषद् ऊर्ध्वा उपला च । Vśs XI.9 दृषद् पट्टकः श्लक्ष्णिका । उपला पोतिका । Dhūrtaswāmī on Āpśs I. 15.7 दृषदुपले पेषणार्थे पाषाणमये अर्थसिद्धपरिणामे ।

****

18

DHṚṢṬI (=UPAVEṢA)

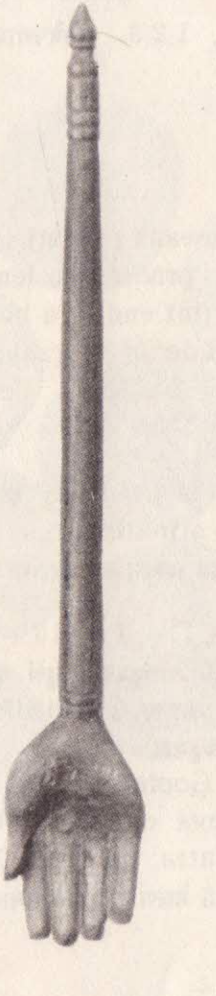

Dhṛṣṭi and Upaveṣa are synonymous terms. It is made of Palāśa branch or of Udumbara branch. It is prepared from the lower part of that Palāśa branch which is cut for separating the calves from the cows. It is one prādeśa in length. According to Devayājñika, it has a shape of a hand and is aratni long or prādeśa long.

It is used for stirring the fires in the Agnihotra rite, and for drawing aside the burning coals (from the Purodāśa, after it is baked.)

At the conclusion of Prāyaścitta offerings in the Iṣṭi, the Dhṛṣṭi is slided at the Utkara (rubbish heap).

TBr. III 311.- धृष्टिर्वा उपवेषः । Bśs IX. 5. द्वे औदुम्बरी घृष्टी । vide also Bhśs XI. 5.13.

Kśs IV. 2. 12-14- मूलात् उपवेषं करोति ... सांनाय्ये शाखासंयोगात् उपधानाद् वोभयोः ।

Bhśs. I. 6.10 मूलतः शाखां परिवास्य तमुपवेषं करोति ।

Sāyaṇa on TS I. 1.7 पलाशशाखामूले छिन्नः प्रादेशमात्रः उपवेषः ।

Vśs XI. 9 याज्ञिकं किंचित् काउं द्वितालदीर्घं धृष्टिः ।

Cp. Devayājñika on Kśs I. 3.7. Tippaṇī on Kśs I.3.37 Karkabhāṣya- उपवेषः अरत्निमात्रः प्रादेशमात्रो वा हस्ताकृतिः ।

Bśs I. 14 धृष्टिमादाय अङ्गारानपोहति ।

ŚBr I. 2.1.3-4 स उपवेषमादत्ते धृष्टिरसीति ... तेन प्राचोङ्गारान् उदूहति । Kśs II. 4.25 - उपवेषमादाय ... अङ्गारान् प्राचः करोति ।

Āpśs I. 6.7 अन्तर्वेदि शाखायाः पलाशान्यसर्वाणि प्रशात्य मूलतः शाखां परिवास्योपवेषं करोति । Rudradatta on Āpśs I. 6.7 अङ्गारप्रेषणार्थं काष्ठमुपवेषः इति समाख्यायते। स च सांनायार्थमुत्पन्नः प्रभुत्वात् पुरोडाशस्याप्युपकरोति । यस्तु न संनयति तस्यान्यत उत्पाद्यः ... ।

Āpśs I. 12.1–उपवेषमादाय ... गार्हपत्यादुदीचोऽङ्गारान् निरूह्य ... । तेषु कुम्भीमधिश्रयति ।

Āpśs I. 22.2– उपवेषमादाय .. गार्हपत्यात् प्रत्यञ्चौ अङ्गारौ निर्वर्त्य ... तयोः अन्यतरमुत्तरम् अपरमवान्तरदेशं निरस्य ... दक्षिणमवस्थाप्य ध्रुवमसीति तस्मिन् मध्यमं पुरोडाशकपालमुपदधाति ।

ŚBr I. 2.1.3– उपेव वा एनेनैतद्वेवेष्टि तस्मादुपवेषः ।

Sāyaṇa on TS I. 1.13– पलाशशाखामूले त्यक्तो भाग उपवेषः ।

Āpśs III. 13.6– पुरस्तात् प्रत्यञ्चमुत्कर उपवेषं स्थविमत उपगूहति ।

Āpśs VI. 1.2-3– उपवेषमादाय गार्हपत्यमभिमन्त्रयते ... अथैनं बोधयति ।

****

19

MEKṢAṆA

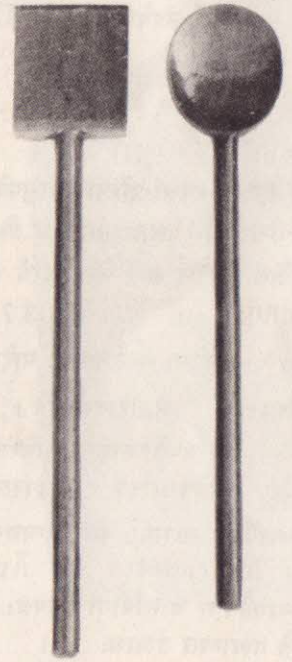

Mekṣaṇa means a stick spared from fuel sticks (samidh), one prādeśa in length. Or it resembles the spoon having flat end or a bowl as broad as a thumb. It is either made of Vikaṅkata or Pālāśa or Vāraṇa wood.

Mekṣaṇa is used to stir the rice when being cooked, or to stir the flour for preparing dough. The Mekṣaṇa is also used to draw the rice oblation to Pitṛs.

Sāyaṇa on TBr. I. 3. 10 – मेक्षणशब्देन प्रादेशमात्रा समिदुच्यते । Athp XXIII.4.5 अङ्गुष्ठपर्वाग्रमुखं दर्व्याकृति तु मेक्षणम् । वैकङ्कते वा पालाशे प्रादेशस्तु प्रमाणतः । Gadādhara on Pgs I. 2 – प्रादेशमात्रं विज्ञेयं मेक्षणं तु विकङ्कतम् । Sāyaṇa on TBr III. 7. 4. मेक्षणं चरोः उपघातसाधनम् । Gopīnātha on Sśs VII. 2 चर्वालोडनार्था दर्वी मेक्षणम् । Mahādeva on Sśs I. 4 मेक्षणं पिष्टस्य मेलनार्थं दर्वीसदृशं वारणम् । Rudradatta on Āpśs X. 21.18. चर्वालोडनदर्वी मेक्षणम् ।

Āpśs I. 8.3 मेक्षण उपस्तीर्य तेनावदाय ... । V śs XI 8

****

KAPĀLĀNI

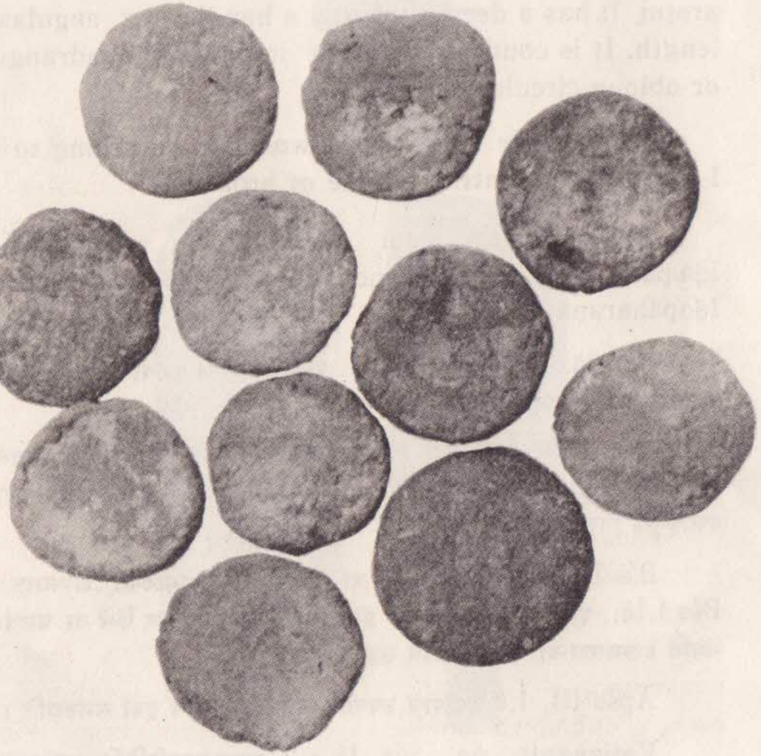

Kapālāni originally mean the pieces of broken clay pot. But for sacrificical purpose, they may be made of clay and be baked on fire. Each Kapāla measures two aṅgulas in height, and is circular in size. Each Kapāla may be as big as the fourth part of a palm. The sacrificial cake is baked on potsherds placed on fire. The numbers of Kapālas for baking a cake, vary as per vedic prescriptions. (Kapāla = potsherd).

Tippaṇī on Saralā–Kśs I. 8.30 पुरोडाशभर्जनार्थं मृत्तिकया निर्मितानि वह्नौ परिपक्कानि द्व्यङ्गुलोच्छ्रायाणि यस्मिन् पुरोडाशे यावन्ति विहितानि तानि कपालानि । Cp. Mśs VIII.2.8 पाणितलचतुर्भागस्तु कपाल-प्रमाणम् । Gopīnātha on Sśs VIII. 1 – कपालशब्दः खर्परावयवे रूढः । Vaijayantī on Sśs I. 4 – कपालानि नूतनस्य भिन्नस्य मृन्मयस्य पात्रस्य शकलानि पुरोडाशाधिश्रयणयोग्यानि । Dhūrtaswāmī on Āpśs I- 5.15.16 भिन्नस्य घटादेः कपालानि । Vśs XI 9 संयुक्तेषु पुरोडाशनिधानाय यावताऽलं तदुक्तसंख्याप्रमाणानि कपालानि द्व्यङ्गुलायतविस्ताराणि वा । सर्वेषां मानमर्धाङ्गुलम् ।

****

21

PĀTRĪ

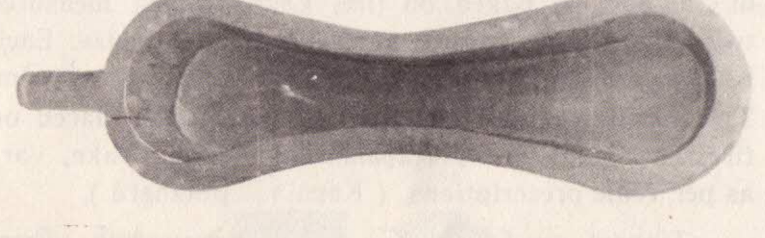

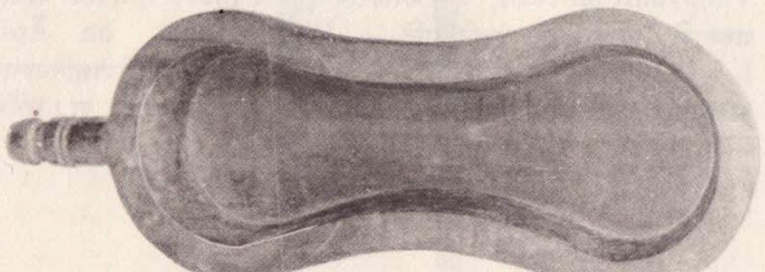

Pātrī is a general term for Iḍā-pātrī, Puroḍāśa – Pātrī, Piṣṭa – pātrī etc.

IḌĀ – PĀTRĪ

Iḍā - pātrī is oblong in size, with a length of one araṭni. It has a deep ditch and a handle four aṅgulas in length. It is contracted in the middle. or quadrangular or oblong circular in shape.

It is made of Vāraṇa wood. (According to Bśs I. 18, it is alternatively made of bronze).

The portions from all oblations are drawn in Iḍā-pātrī. It is also known as Samavatta-dhānī or Iḍopāharaṇa pātra.

Saralā on Kśs II.7.42 पात्रीशब्देन अविशेषात् पुरोडाशपात्र्योः इडापात्र्याश्च ग्रहणम् ।

Vśs XI.8 – इडापात्रं चतुर्विंशत्यङ्गुलायतं तदूर्ध्वविस्तारम् उन्नतं च प्रादेशमूलविस्तृतं, प्रादेशार्धं भित्तिः परितश्चैकाङ्गुला, मध्यतः शेषविस्तरायतं, दशाङ्गुलं निम्नं चमसं सुवृत्तं चतुरश्रं वा भवेत् ।

Bśs I.18 अथ कंसं वा चमसं वा इडोपहवनं याचति । Sāyaṇa on Bśs I.18. इडोपहूयतेऽस्मिन्निति इडोपहवनं पात्रम् । तत् कंसं वा चमसं वा भवति । चमसशब्दो दारुमये पात्रे रूढः ।

Āpśs III. 1.6 इडापात्र उपस्तीर्य सर्वेभ्यो हविर्भ्य इडां समवद्यति ।

Vaijayantī on Sśs IV. 2 समवत्तधानीमिति इडापात्रम् । Bhavatrāta on Kgs V. 3.17 समवत्तानि हवींषि धीयन्ते यस्यां सा समवत्तधानी ।

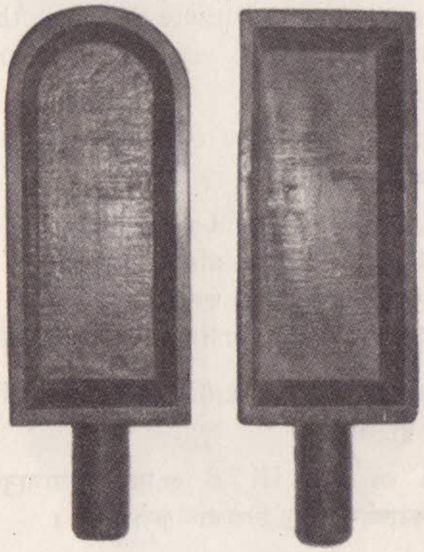

PURODĀŚA – PĀTRĪ

According to Devayājñika, it is a square vessel (of wood) with each side measuring a prādeśa and with a ditch six aṁgulas deep. It is used for placing the Puroḍāśa after it is baked.

Devayājñika Paddhati on Kśs I. 3.36 (p. 7) पुरोडाशपात्री प्रादेशमात्री समचतुरस्रा षडङ्गुलवृत्तखातवती ।

Āhnika-sūtrāvalī – P. 79-80 पुरोडाशस्य पात्री तु चतुरस्रा समानतः । खातेन वर्तुलेनैव युता यज्ञे प्रशस्यते ॥

Āpśs II. 10.6. पात्र्यामुपस्तीर्य ... पुरोडाशमुद्वास्य ।

PIṢṬA – PĀTRĪ

Also referred to as Piṣṭasaṁyavanī or Piṣṭodvapanī.

Size and shape of Piṣṭa – pātrī is similar to that of Iḍā-pātrī. According to Vaikhānasa tradition, it is twenty aṁgulas in length and breadth and has a circular ditch.

It is made of (Vāraṇa) wood. According to some traditions it is made of clay.

The flour for preparing Puroḍāśa is placed in the Piṣṭa-pātrī (and the flour is mingled with water for preparing dough).

The Pātrī is alternatively used (in place of Śūrpa) for drawing ablation material. It is also used for placing oblation material, after it is winnowed.

Devayājñika paddhati (p. 7) इडापात्री – पिष्टपात्र्यौ अरत्निमात्र्यौ मध्यसंगृहीते ।

Bśs I. 4. पिष्टोद्वपनीं च ।

Vśs XI. 9. विंशत्यङ्गुलविस्तारायता पिष्टसंयवनी पात्री सुवृत्ता ।

Vaijayantī on Sśs I. 4. पिष्टसंवपनार्था मृन्मय्येव ।

Sāyaṇa on AitBr XXXIX. 3. आकारनियमरहिता पात्री । पात्री मृन्मय्येव ।

Āhnika - Sūtrāvalī- P. 83 – प्रोक्ता हविर्धानपात्री विपुला द्वादशाङ्गुला । पिष्टपात्री च सैवोक्ता चतुरस्रा प्रकीर्तिता ।

Āpśs I. 20.11. विविच्य ... पात्र्यां तण्डुलान् प्रस्कन्दयित्वा ।

Āpśs I. 18.7. यदि पात्र्यां निर्वपेत् ।

Rudradatta on Āpśs I. 18.7. यदि पात्र्या इति विकल्पविधिः अनुवादस्वरूपः । पात्र्यां पुरोडाशीयानोप्य ।

****

22

ANTARDHĀNA – KAṬA

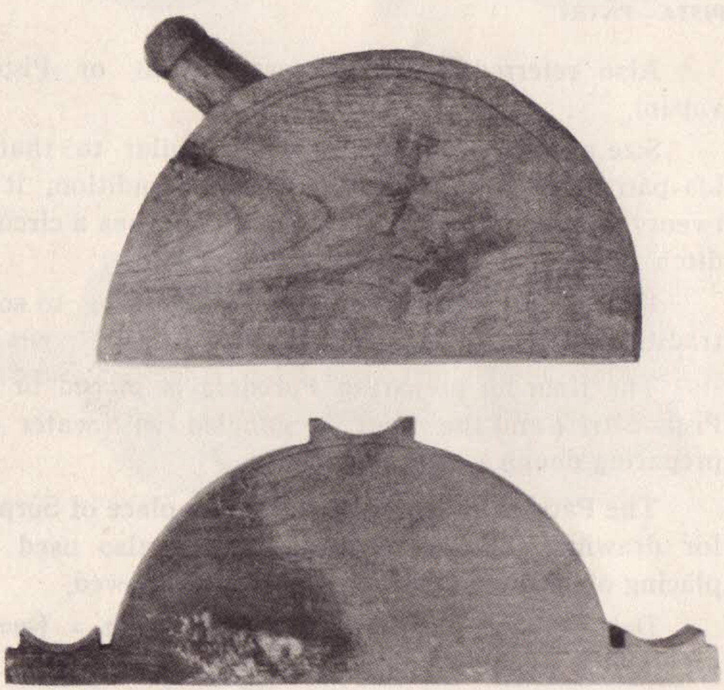

A symbolic wooden screen placed towards the east of the Gārhapatya to veil the wife from the Āhavanīya, at the third offering, viz. to Deva-patnīḥ, in the Patnīsaṁyāja offerings.

The wooden screen is twelve aṅgulas in length and semi-circular in size.

Kśs III.7 8. तृतीये अन्तर्धानं पुरस्तात् ।
Āpśs III.9.3 आहवनीयतः परिश्रिते देवपत्नीः ।
Bśs I.20 परिश्रिते देवानां पत्नीः जुहोति ।
ŚBr. I.9.2.12 स यत्र देवानां पत्नीर्यजति तत् पुरस्तात् तिरः करोति ।

Tippaṇī on Devayājñika on Kśs I 3.37 अन्तर्धानकटस्त्वर्धचन्द्राकारो द्वादशाङ्गुलः ।

Saralā on Kśs III.7.8 तृतीयपत्नीसंयाजानुष्ठानकाले गार्हपत्यस्य पुरतः अन्तर्धानकटाख्येन पात्रेण तिरोधानं कुर्यादध्वर्युः ।

Karkabhāṣya on Kśs III. 7.8 तृतीये पत्नीसंयाजे पुरस्तात् कटादिना अन्तर्धानं करोति ।

Āhnika-sūtrāvalī– P. 83 – अन्तर्धानकटः प्रोक्तो द्वादशाङ्गुलिसंमितः । अर्धचन्द्रसमाकारः किञ्चिदुच्छ्रितशीर्षकः ।

ṢAḌAVATTA - PĀTRAM

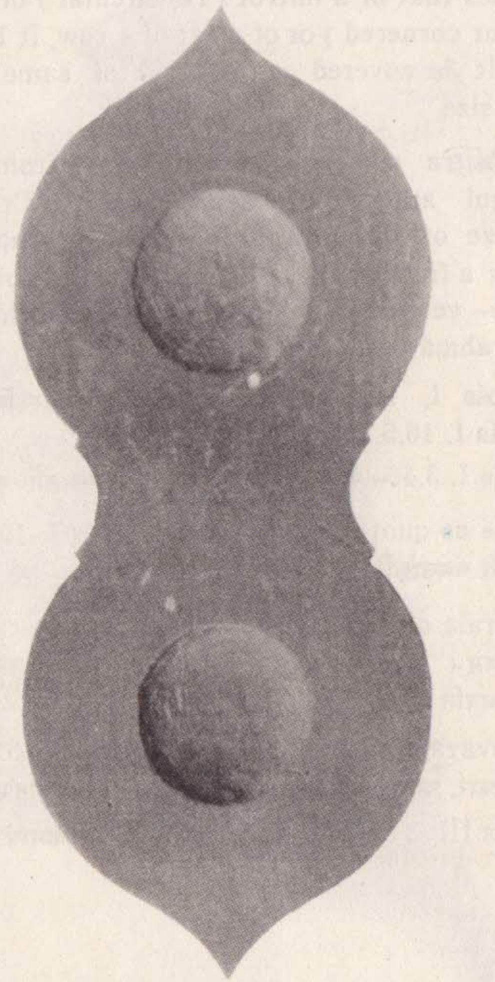

Ṣaḍavatta - pātra is a wooden plate with two ditches. A bigger portion cut from the sacrificial cake is split into two sub portions. The Ājya is sprinkled at the two ditches. The cake portions are placed into them. Ājya is again sprinked over them. (Thus there are total six cuttings from Ājya & cake portions). Āgnīdhra partakes of the cake portions.

In some traditions, the six cuttings from Ājya and Puroḍāśa are directly placed on the palm of Āgnīdhra.

Devayājñika-paddhati (P 7)- षडवत्तं चोभयत्र खातवत् ।

Tippaṇī on Karkabhāṣya on Kśs I. 3.37– (P 29) - षडवत्तं चोभयत्र खातवत् ।

Kśs III. 4.16- अग्नीधे षडवत्तम् संपादयति । ŚBr I. 8.1.41– तदग्नीध आदधाति । तदग्नीत् प्राश्नाति ।

Āpśs III. 3.5–7 स्थविष्टमग्नीधे षडवत्तं संपादयति । सकृदुपस्तीर्य द्विरादधदुपस्तीर्य द्विरभिघारयति । अपि वा द्विरुपस्तृणाति द्विरादधाति । द्विरभिघारयति ।

Rudradatta on above - स्थविष्ठो भागो यथाऽग्नीधः स्यात् तथा पूर्वमेव व्यादिश्य तमग्नीधे प्रथमाय प्रयच्छन् षडवत्तं संपादयति । अग्नीध्रहस्ते प्रथमं सकृदुपस्तीर्य ततः तद्भागं द्वेधा कृत्वा एकमवधाय पुनरुपस्तीर्य अपरमाधाय द्विरभिघारयति ।

Bśs I. 18– उपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तम् । उपस्तृणाति आदधाति अभिधारयति उपस्तृणाति आदधाति अभिधारयति ।

****

PRĀŚITRA-HARAṆA

Prāśitra-haraṇa is made of Khadira wood. Its shape resembles that of a mirror (i.e. circular) or of a Camasa (i.e. four cornered) or of a ear of a cow. It has a shallow ditch. It is covered with a lid of same wood, with similar size.

Prāśitra means a portion cut from the cakes (to Agni and/or Agnīṣoma) for a Brahmā priest The size of this portion is similar to that of a barley grain or a fruit of Pippala tree. This portion is placed in Prāśitra- vessel which is covered with a lid and fetched to a Brahmā priest.

Āpśs I. 15.13- (स्फ्यः शम्या) प्राशित्रहरणमिति खादिराणि । Cp. Bhśs I. 16.5.

Kśs I. 3.40- आदर्शाकृति प्राशित्रहरणं चमसाकृति वा ।

Vśs as quoted by धूर्तस्वामी on Āpśs I. 15.10- प्राशित्रहरणं गोकर्णाकृति चमसाकृति वा विखनसो मतात् । Cp Vśs XI. 8.

Saralā on Kśs I. 3.40- प्राशित्रं ब्रह्मणो भागः । तद् ह्रियते अनेनेति प्राशित्रहरणम् । तद् दर्पणसदृशं वृत्तं भवति । तत्र अवदानविधानात् किंचित् खातवच्च भवति । अथवा चमसवत् चतुरस्रं भवति ।

Devayājñika-paddhati on Kśs I. 3.40- प्राशित्रहरणं वृत्तमादर्शाकारं, चतुरस्रं चमसाकारं वा । तथैव द्वितीयमपिधानपात्रम् ।

Kśs III. 3.29- प्राशित्रमवद्यति यवमात्रं पिप्पलमात्रं वा ।

****

KṚṢṆĀJINA

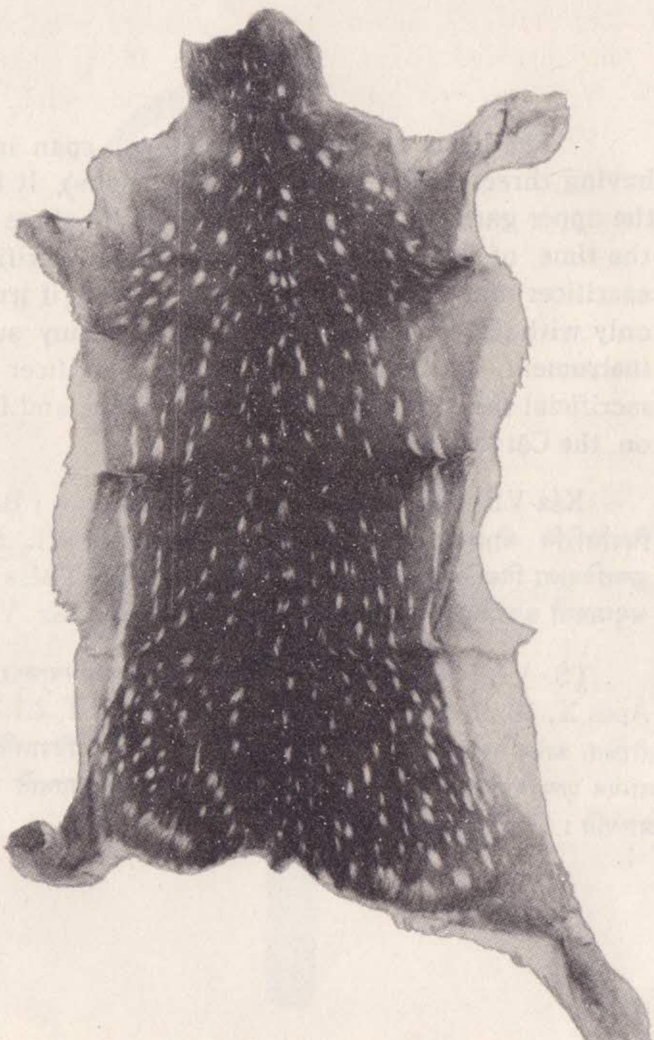

Kṛṣṇājina means the hide of a black antelope (regarded as sacred). It is one of the ten Yajñāyudhas as enumerated by TS.

The mortar with pestle is placed on the Kṛṣṇājina for husking the paddy. The lower and upper grinding stones are placed on the Kṛṣṇājina, for grinding the rice.

The sacrificer is initiated in Soma sacrifice with the Kṛṣṇājina.

TS I. 6. 8 कृष्णाजिनं च ... यज्ञायुधानि । TBr III. 2.5. पुरस्तात् प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति ... यत् कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति । TBr III. 2.6 यत् कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि .. Bśs I.6 अथैतत् पुरस्तात् प्रतीचीन-ग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति ... तस्मिन् उलूखलमधिवर्तयति । Āpśs I. 19.3.6, कृष्णाजिनमादाय तस्मिन्नुलूखलमधिवर्तयति etc. Bśs I. 7 अथैनत् पुरस्तात् प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति दृषदमध्यूहति .. अधिवपति .. पिंषति ... । TS V1. 1.3 कृष्णाजिनेन दीक्षयति – ब्रह्मणो वा एतद्रूपं यत् कृष्णाजिनं ब्रह्मणैवैनं दीक्षयति ।

****

KṚṢṆAVIṢĀṆĀ

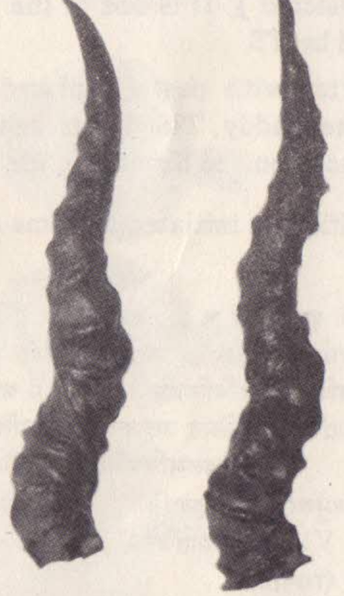

The horn of a black antelope; span in length, having three or five elevations (incisions). It is tied to the upper garment of the sacrificer, with three ties, at the time of his initiation in the Soma sacrifice. The sacrificer may scratch the head (or skin, if irritated), only with this horn, and not with nails or any such other instrument. It is given up by the sacrificer after the sacrificial fees are received by the priests, and iś thrown on the Cātvāla.

Kśs VII. 3 25. कृष्णविषाणां त्रिवलिं पञ्चवलिं वा – । Bśs XXI. 7 त्रिवलिरिति बोधायनः । पञ्चवलिरिति शालीकिः । Bśs VI. 5 अथास्यैषा कृष्णविषाणा त्रिवलिर्वा पञ्चवलिर्वा ... यजमानाय प्रयच्छति । Mśs II. 1.2.10 अयुग्मवतीं कृष्णविषाणाम् आदाय । cp. Bhśs X 6.13; Sśs VII. 1.

TS VI. 1.3 कृष्णविषाणां प्र यच्छति ... कृष्णविषाणया कण्डूयते । Āpśs X. 10. 2. अर्थे प्राप्ते शिरसि कण्डूयेत । ŚBr III. 2.1.31 अथ न दीक्षितः काष्ठेन वा नखेन वा कण्डूयते ... दीक्षितः कृष्णविषाणयैव कण्डूयेत नान्येन कृष्णविषाणायाः । TS VI.1.3 नीतासु दक्षिणासु चात्वाले कृष्णविषाणां प्रास्यति । Cp. Āpśs XII. 7.16

****

27

ABHRI

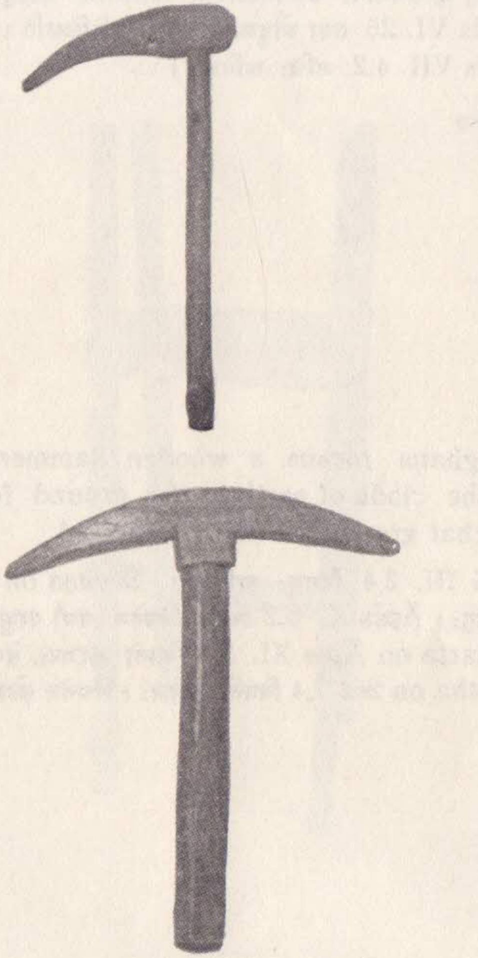

Abhri means a hoe made of wood of Veṇu, Khadira, Udumbara, Vikaṅkata, Palāśa, Arka, Kārṣmarya or Śamī tree, or of any sacrificial tree bearing fruit.

It is a muṣṭi, prādeśa, aratni, bāhu, vyāma or vyāyāma in measurement. Or it has no particular measure.

It is one-edged or two-edged. It is perforated or not perforated. It is partly black and partly white. It is used to dig the ground, especially for digging a hole for Āudumbari, for digging earth to prepare Mahāvīra pot ,etc.

TS V.1.1 सुषिराऽभ्रिर्भवति ... कल्माषी भवति ... उभयतः-क्ष्णूर्भवति ... व्याममात्री भवति ... अपरिमिता भवति वैणवी भवति ।

TĀ V.2 यत् खादिरी अभ्रिर्भवति ... यदौदुम्बरी .. यद्वैणवी ... यद्वैकङ्कती ।

ŚBr XIV. 1.2.4-6 औदुम्बरी भवति अथो वैकङ्कती ... अरत्निमात्री भवति ।

ŚBr VI. 3. 1.31-36 सा वैणवी ... सा कल्माषी ... प्रादेश-मात्री स्यात् । अरत्निमात्री त्वेव भवति । अन्यतःक्ष्णुत् स्यात् । उभयतःक्ष्णुत् ।

Kśs XXVI.1.4 अभ्रिमादाय औदुम्बरीं वैकङ्कतीं वाऽरत्निमात्रीम् ।

Bśs IX.1 खादिरीमौदुम्बरीं वैणवीं वैकङ्कतीं वाऽभ्रिं व्याममात्रीं वाऽरत्निमात्रीं वा ।

Sśs XI.1.11 खादिरीं वैणवीं वा कल्माषीं सुषिराम् असुषिरां वा उभयतः-क्ष्णूताम् अन्यतरतःक्ष्णूतां वा पालाशीमौदुम्बरीम् अर्कमयीं शमीमयीं वा । यो वा कश्चन वृक्षः फलग्रहिः तस्य मुष्टिमात्रीं प्रादेशमात्रीम् अरत्निमात्रीं बाहुमात्रीं व्याममात्रीम् अपरिमितां वा – ।

Āpśs XVI.1.7 वैणवीं कल्माषीं सुषिरामसुषिरां वोभयतःक्ष्णुमन्यतरतःक्ष्णूं

वा प्रादेशमात्रीमरत्निमात्रीं व्यायाममात्रीमपरिमितां वा । खादिरीं पालाशीमौदुम्बरीमर्कमयीं कार्ष्मर्यमयीं वैकङ्कतीं शमीमयीं वा । यो वा यज्ञियो वृक्षः फलग्रहिः । वा एषा यदभ्रिः । Sāyaṇa on TS I. 3.1 खननसाधनभूता काष्ठमयी तीक्ष्णाग्राऽभ्रिरित्युच्यते । Sāyaṇa on TĀ IV. 2.1 महावीराख्यं पात्रं निष्पादयितुं मृत्खननार्था उभयतस्तीक्ष्णा व्याममात्री काष्ठकुद्दालरूपा अभ्रिरित्यु-च्यते । Bśs VI. 26 तया औदुम्बर्या अवटं परिलिखति । Dhūrtaswāmī on Āpśs VII. 4.2. अभ्रिः खनित्रम् ।

Vide also Bhśs XI.1.3, Mśs IV. 1.8. TS VI. 2.10 वज्र इव

****

28

VIGHANA

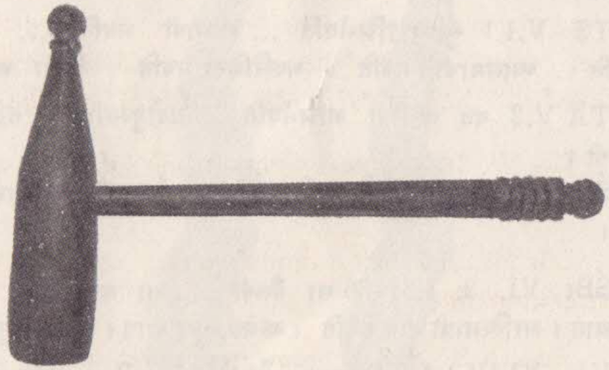

Vighana means a wooden hammer. It is used to crush the clods of earth in the ground for Vedi and to strike that ground for making it hard.

TS III. 2.4 विघनः स्वस्तिः । Sāyaṇa on TS 3.2.4 विघनो भूमिघट्टनहेतुः । Āpśs X. 5.2 स्फ्येन विघनेन पर्श्वा परशुना च वेदिं कुर्वन्ति । Rudradatta on Āpśs XI. 5.2 विघनो मुद्गरः, तेन लोष्टानि घ्नन्ति । Gopīnātha on Sśs 7.4 विघनो मुद्गरः । विघनेन लोष्टादिहननम् ।

****

ĀSANDĪ

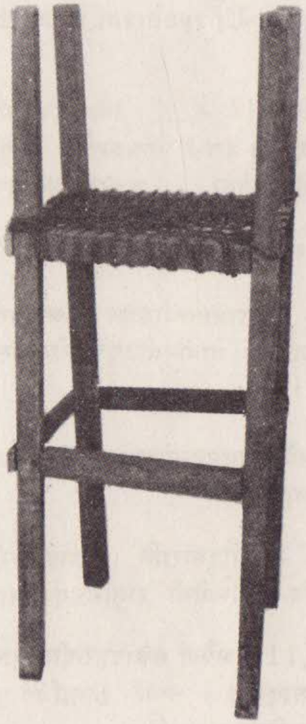

RĀJĀSANDĪ

A high seat on which stalks of Soma, when purchased, are placed. This chair is placed at the south of the Āhavanīya and is covered by Kṛṣṇājina. It is made of Udumbara wood. It has four wooden legs, having the height upto the navel of the sacrificer; and upper part, above the navel is aratni-high. It is weaved at the top with the cord of muñja grass.

Bśs VI. 10 – औदुम्बरीं राजासन्दी तस्यै नाभिदघ्नाः पादा भवन्ति । अरत्निमात्राणि शीर्षाण्यनूच्यानि । सा मौञ्जीमी रज्जुभिर्व्यूता भवति एकसराभिः ।

ŚBr III.3.1.27–29 – औदुम्बरी भवति । नाभिदघ्ना भवति । अथ कृष्णाजिनमास्तृणाति ... ।

Āpśs X.3.1.2–3 – पूर्वया द्वारा प्राग्वंशं प्रविश्य अपरेणाहवनीयं दक्षिणातिहृत्य ... दक्षिणेनाहवनीयं राजासन्दीं प्रतिष्ठापयति .. तस्यां शकटवत् कृष्णाजिनास्तरणं राज्ञश्चासादनम् ।

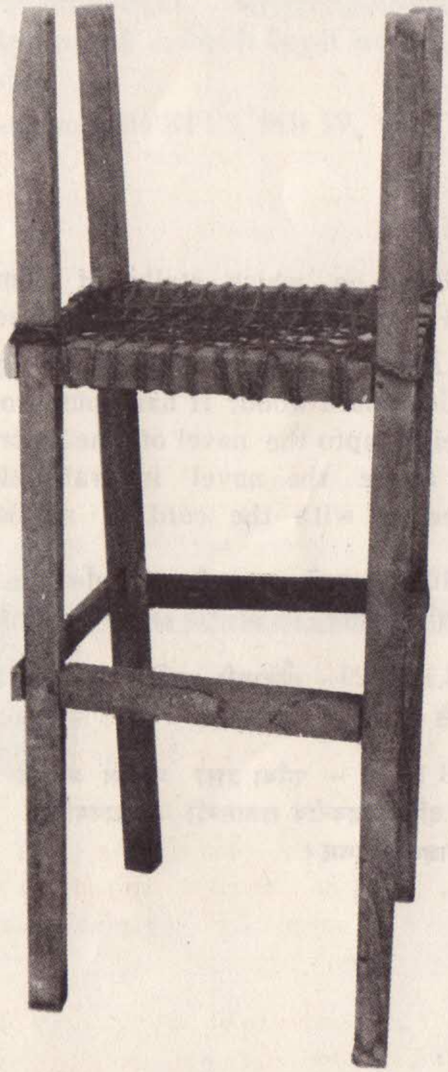

SAMRĀDĀSANDĪ

Little higher than Rājāsandī, made of Udumbara wood; weaved with cord of muñja or bālvaja. It is placed at the south of the Āhavanīya, towards east or north of Rājāsandī. It is covered with Kṛṣṇājina. The additional two Mahāvīra pots, Upayamanī sruc etc. are placed on the Samrāḍāsandī.

ŚBr XIV.1.3.8–12 – ... अग्रेणाहवनीयं सम्राडासन्दीं पर्याहृत्य दक्षिणतः प्राचीमासादयति । उत्तरां राजासन्द्यै । औदुम्बरी भवति । अंसदघ्ना भवति । बाल्वजीभी रज्जुभिर्व्यूता । ... उत्तरत आसादयति ।

Bśs VI.10 – मनाक् वर्षीयसीमिव सम्राडासन्दीम् ।

Bśs IX.5 – अथैतामासन्दीमग्रेण आहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतो निदधाति । तस्यां कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति । अथैतौ उपशयौ महावीरौ ... सादयति ।

Bśs IX.12– अथैतदुपयमनमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतः सम्राडासन्द्यां कृष्णाजिने प्राचीनबिलं सादयति ।

Āpśs XV.5.7 – अथौदुम्बराणि । सम्राडासन्दीं नितराम् । राजासन्द्या वर्षीयसीमेके समामनन्ति । मौञ्जीभी: रज्जुभिः एकसराभिः व्युताम् ।

Āpśs XV.10.11 – अथैतां सम्राडासन्दीमादाय अग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य पुरस्तात राजासन्द्याः सादयति । तस्यां कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य तस्मिन् अप्रचरणीयौ महावीरावुपावहरति ।

****

30

ADHIṢAVAṆA PHALAKA-S

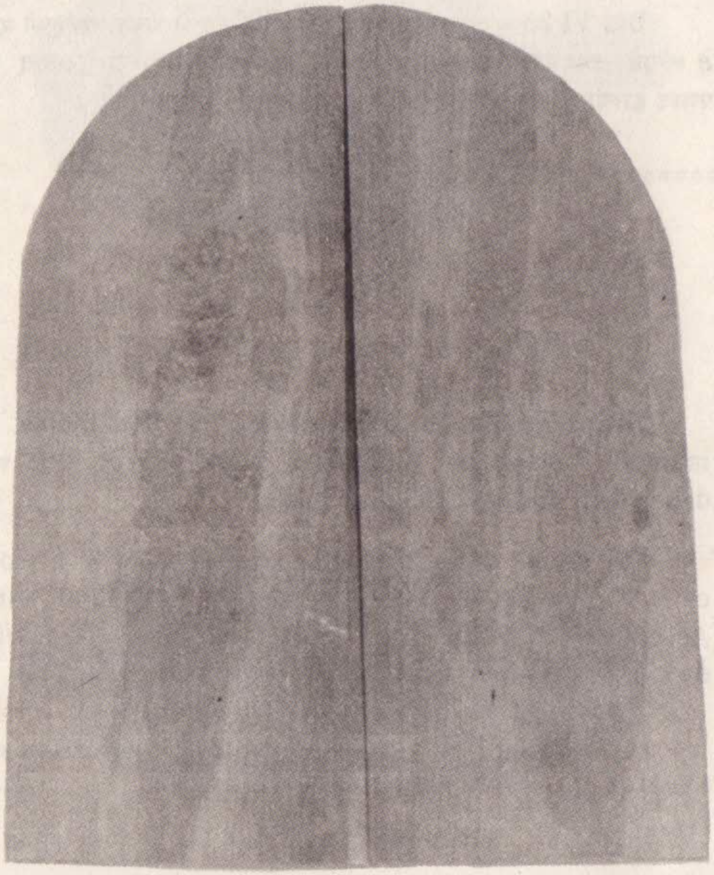

Adhiṣavaṇa - phalakas mean the Soma - pressing boards.

They are made of dried Udumbara, Kārṣmarya or Palāśa wood. They are well fashioned. Two boards are placed on the Uparava-holes at southern and northern sides of the Havirdhāna pandal. The front part of the boards are shaped like the felly of wheel, while their rear parts are straight. The hide of black antelope is spread over the boards and the Soma is crushed over it with five stones.

In Ekāha soma sacrifices, the front parts of these boards are joined together, while their rear parts are set aside with the margin of two aṅgulas. In Ukthya and further sacrifices. they are optionally joined together. They are invariably joined together in Ahīna sacrifices.

Āpśs XI.12.7 - XI.13.6 – अधिषवणफलके प्रोक्षति ... औदुम्बरे कार्ष्मर्यमये पालाशे वा शुष्के तष्टे प्रधिमुखे पुरस्तात्, समौ अविकर्तौ पश्चात्। न संतृणत्त्येकाहे। तत ऊर्ध्वं संतृद्ये। उक्थ्यादिषु वा संतृणत्ति । अथैने उपरवेषूपदधाति। द्वौ दक्षिणेनोपदधाति द्वौ उत्तरेण। संहिते पुरस्तात् द्व्यङ्गुलेन पश्चात् असंनिहिते भवतः।

Rudradatta on above – ययोरुपरि सोमः सूयते ते अधिषवणफलके। प्रधिः चक्रस्य पार्श्वं फलकम्। तस्येव मुखं ययोस्ते प्रधिमुखे। अविकर्तछेदनं समम् ऋजु ययोः। न तु मुखवत् वक्रः, ते सदाविकर्ते। संतर्दनं कपाटवत् कीलेनोपश्लेषणम्। तत् उर्ध्वं सत्राहीनेषु।

Āpśs XII.2.15 – अधिषवणचर्म प्रोक्ष्य ... । अधिषवणफलकयोः उत्तरलोमास्तीर्य तस्मिंश्चतुरो ग्राव्णः प्रादेशमात्रान् ऊर्ध्वसानून् आहननप्रकारान् अश्मनः संसादयति। उपरं प्रथिष्ठं मध्ये पञ्चमम्।

Āpśs XXI.4.17 – संतृण्णे अधिषवणफलके भवतः।

TS VI.2.11 हनू वा एते यज्ञस्य यदधिषवणे न सं तृणत्त्यसंतृण्णे हि हनू अथो खलु दीर्घसोमे संतृद्ये धृत्यै ... । तस्माद्धविर्धाने चर्मन्नधि ग्रावभिरभिषुत्य ...।

KS XXV.9 – हनू वा एते यज्ञस्य अधिषवणे अवितृण्णे भवतः ... पुरस्तात् अंहीयसी पश्चाद्वरीयसी ... द्वयङ्गुलमन्तराधिषवणे भवति।

MS 3.8.8 – हनू अधिषवणे ... तस्माद्धविर्धाने ... यत् संतृन्द्यात् इमे एव संतृन्द्यात् तत्संपाद्ये एव द्वयङ्गुलमन्तरा कार्यम् ... ।

ŚBr III.5.4.22 – अथाधिषवणे फलके उपदधाति ... अथ पर्यूहति ... इत्यूहति।

Bśs VI.28 – अथास्यैते फलके दीर्घस्तोमे संतृण्णे भवतः असंतृण्णे एकाहे। ते संस्पृष्टे उपदधाति । अथैने शङ्कुभिः परिणिहन्ति द्वाभ्यां पुरस्तात् द्वाभ्यां पश्चात् द्वाभ्यामभितोऽनवसर्पणाय । अथैने प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्यूहति।

****

31

DROṆA KALAŚA

Droṇa-Kalaśa is a reservoir of Soma-juice. It is made of Vāraṇa or Vikaṅkata wood, or of any wood deemed fit for sacrificial purpose.

Its shape resembles that of a Droṇa i. e. a trough, or a Naukā i. e. a boat : It has a ditch and handle. According to other schools, it is square in size with a deep ditch and with a handle of four aṅgulas.

It is placed beneath the southern Havirdhāna cart, towards the west of its axle.

Āpśs XII.2.11 – तस्य वायव्यैर्वृक्षनियोग: । Āpśs XII. 1.4-5 – वायव्यानि भवन्ति । तेषां यान्यनादिष्टवृक्षाणि वैकङ्कतानि स्युः । यो वा यज्ञियो वृक्ष: फलग्रहि: ।

Rudradatta on Āpśs XII 2.10 – द्रोणाकृतिः कलशो द्रोणकलशः । Saralā on Kśs IX.2.16 – नौकाकारो दण्डयुतः इत्यपि केचित् । Gopīnātha on Sśs VIII. 1 – समचतुरस्रः द्रोणकलशो वर्तुलो वेति इति याज्ञिक समाचार: । Gopīnātha on Sśs VII.8– द्रोणाकारः कलशो द्रोणकलश: । स च चतुरङ्गुलदण्ड: परिमण्डल: चतुरस्रो वा अर्थसिद्धपरिमाणोऽर्थसिद्धबिल: । Sāyaṇa on Ait Br III.5.6 द्रोणकलशः प्रौढदारुपात्रम् । Cp. Saralā on Kśs IX.2.16.

Āpśs XII.2.10 – दक्षिणस्य हविर्धानस्य अधस्तात् पश्चादक्षं द्रोणकलशं सदशापवित्रम् ।

****

32

PARIPLU (UDAÑCANA)

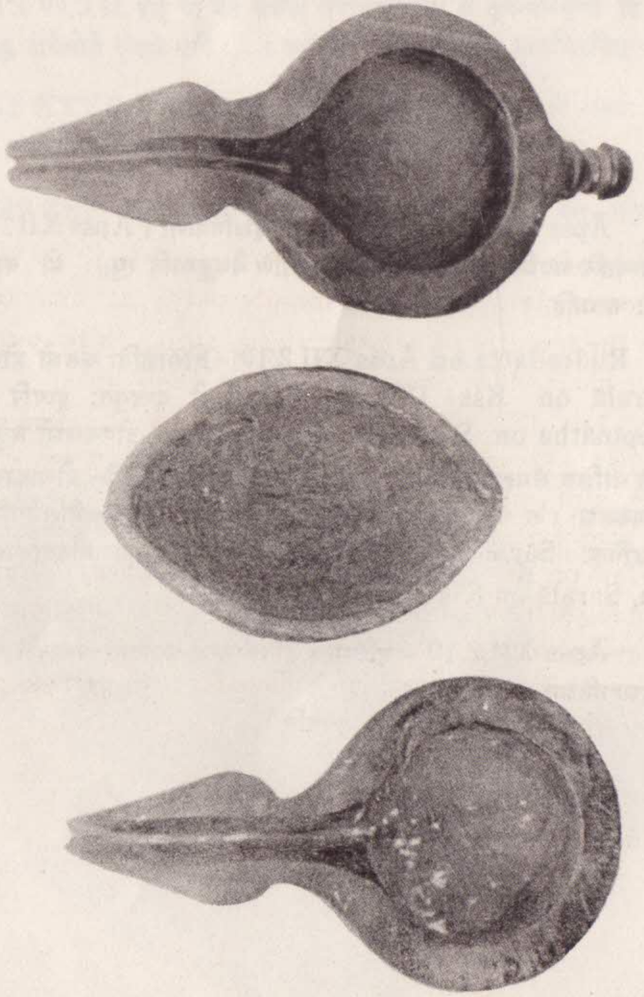

Pariplu (Pariplavā) is a small wooden vessel made of Vikaṅkata wood. It resembles a Sruk having a bowl but no handle.

It is used for drawing the Some-juice from Droṇa-kalaśa; and offering the āghāra offerings.

It is also named as Udañcana.

Āpśs XII.2.7 - परिप्लवां यथा स्रुक् अदण्डा एवम् । Kśs IX.2.15 परिप्लवां स्रुक्पुष्कराम् । Sāyaṇa on Ait Br XXXV.6 – उदञ्चनम् उन्नयनपात्रम् । Saralā on Kśs IX.2.15 परिप्लवां लघुपात्ररूपां द्रोणकलशात् सोमग्रहणयोग्यां स्रुक्सदृशमुखाम् .. । द्रोणकलशमध्ये निहिता सती लघुत्वात् प्लवति तरतीति परिप्लवा । परिप्लवा काष्ठमयी । सा च आघार-होमार्थत्वात् वैकङ्कती । etc.

Āpśs XII.18.5– द्रोणकलशाच्च परिप्लवया राजानम् ... ।

Āpśs XII.20.20 – परिप्लवया आघारम् आघारयति ।

Āpśs XII.18.11 – द्रोणकलशात् अघाराग्रहाः परिप्लवया गृह्यन्ते ।

****

33

DAŚĀ – PAVITRA

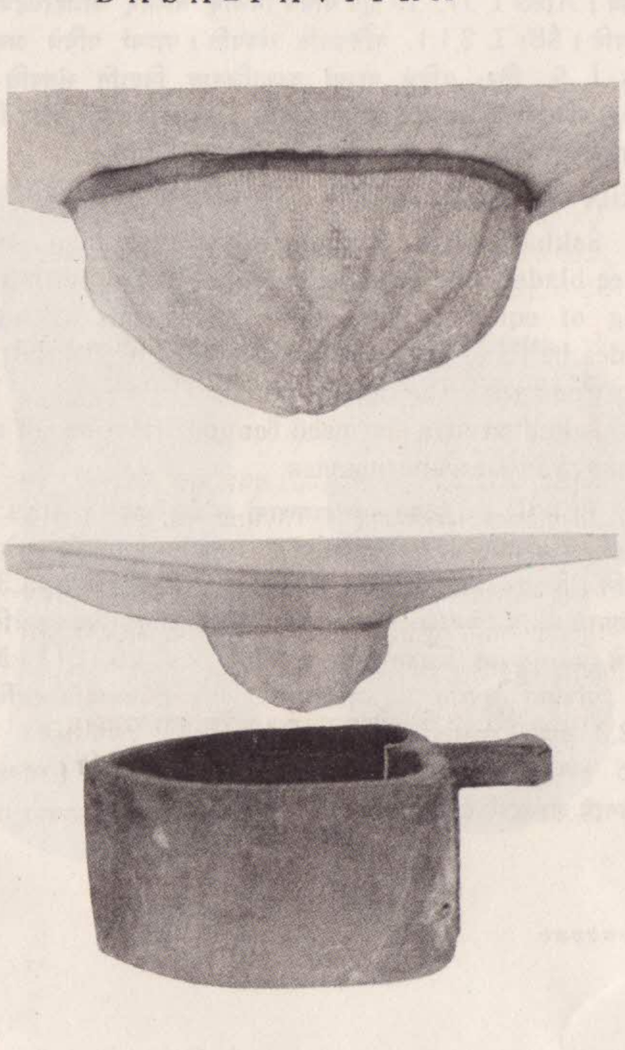

Daśa-pavitra with Droṇakalaśa

Daśā – pavitra, (fringed strainer) is a small piece of cloth, with its middle part cut and rewoven by the inmates of the sacrificer, with white wool of a live sheep. It is used for filtering soma-juice.

Kśs IX.2.16 पवित्रमस्मिन् करोति शुक्लं जीवोर्णानाम् । Āpśs X.26.11, 12 शुक्लामूर्णास्तुकां यजमानाय प्रयच्छति। तां स काले दशापवित्रस्य नाभिं कुरुते । शुक्लं बलक्ष्याः पवित्रमोतं भवति । Mśs II. 3.1.18 दशापवित्रं च शुक्लानामूर्णानाममात्योते यजमानस्य । अरत्निमात्रं पवित्रं प्रादेशमात्री दशा । Saralā on Kśs IX. 5.13 सोमपावनार्थं यो वासः खण्डः ... । वासःखण्डस्य मध्ये छिद्रं कृत्वा तत्र ऊर्णारोमनिर्मितां तनीयसीं रज्जुं धारास्रवणयोग्यामवलगयति। स वासोमध्यगतत्वात् नाभिरित्युच्यते । Āpśs XII.12.12 – 13. द्रोणकलशं प्रतिष्ठाप्य तस्मिन् उदीचीनदशं पवित्रं वितन्वन्ति। पवित्रस्य यजमानो नाभिं कृत्वा तस्मिन् होतृचमसेन धारां स्रावयति ।

[Pavitra (strainer) is prepared out of two or three darbha-blades; not inclosing younger sprout; having equal length of one pradeśa. The ends of the darbha-blades should not be broken. The darbha - blades should not be cut with nails. The darbha-blades are so braided that the lower ends of all of them are interwined and upper ends of all of them are also interwined.

Pavitra is used for purifying the Prokṣaṇī water; the sacrificial utensils; the oblation materials, viz. flour for cake, Ājya etc; and also for purifying water mixed with flour for cake.

ŚBr I, I.3. 1–3 पवित्रे करोति । ते वै द्वे भवतः ... अथो अपि त्रीणि स्युः ।

Mahīdhara on Vs I. 2 द्वौ कुशौ कुशत्रयं वा पवित्रमुच्यते । Bśs I.4 अथ बर्हिषः पवित्रे कुरुते प्रादेशमात्रे समे अप्रच्छिन्नाग्रे अनखच्छिन्ने ।

Āpśs I 11. 6–8 समावप्रच्छिन्नाग्रौ दर्भौ प्रादेशमात्रौ पवित्रे कुरुते ।...: तृणं काष्ठं वाऽन्तर्धाय छिनत्ति । न नखेन । Vide also Bhśs I. 17.6.7

Mśs I. 1.3.11; Sśs I. 3, Āśs I. 3.3 etc. Chandoga-pariśiṣṭa II. 10 अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च । प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रम् ।

Āpśs I. 11.9 पवित्रान्तर्हितायामग्निहोत्रहवण्यामप आनीय उदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां प्रोक्षणीरुत्पुनाति । Āpśs I. 16. 2. सपवित्रेण पाणिना पात्राणि संमृश्य । Āpśs I. 17. 10 शूर्पे पवित्रे निधाय तस्मिन् अग्निहोत्रहवण्या हवींषि निर्वपति । ŚBr I. 2.1.1. पवित्रवति संवपति । पात्र्यां पवित्रे अवधाय ... । Bśs I. 9. तिरः पवित्रं पात्र्यां कृष्णाजिनात् पिष्टानि संवपति । Āpśs II.6.1 पवित्रान्तर्हितायाम् (आज्यस्थाल्याम्) आज्यं निरुप्य । ŚBr I. 2.2.2 – उपसर्जनीभिरेति ता आनयति । ताः पवित्राभ्यां प्रतिगृह्णाति ।

ŚĀKHĀ - PAVITRA -

Śakhā-pavitra (twig strainer) is also made of three blades, one prādeśa in lengeh, fixed with a Pālāsa-twig of equal length. The lower ends of the darbha blades be fixed with the lower end of a Pālāśa-twig and upper end with the upper end.

Śākhā pavitra is used for purification of milk for Sānnāya in Darśapūrṇamāsa.

TBr III.2.3 त्रिवृत् पलाशशाखायां दर्भमयं भवति । Āpśs I. 6.9-10 त्रिवृद्दर्भमयं पवित्रं कृत्वा ... शाखायां ... शिथिलमवसजति मूले मूलान्यग्रे अग्राणि । त्रिवृत्पलाशे दर्भः इयान् प्रादेशसंमितः । Vide Bśs I.3 अथास्याः प्रादेशमात्रं प्रमाय दर्भनाडीः प्रवेष्ट्य तत् त्रिवृत् शाखापवित्रं करोति । त्रिवृत् पलाशे दर्भः इयान् प्रादेशसंमितः । Vide Bśs I.6.11,12. MS IV. 1.3 पवित्रमपि दधाति धारयन्नास्ते ... यद्वै पवित्रमत्येति तद्धविः । Āpśs I.12.3 तस्यां शाखापवित्रमत्यादधाति । पवित्रं धारयन्नास्ते । Āpśs I. 13.6 कुम्भ्यां तिरः पवित्रमासिञ्चति । Bśs I. 3. तस्यां (सांनाय्यतपन्यां) प्राचीनाग्रं शाखापवित्रं निदधाति ।]

****

GRAHAS

Grahas

In the Soma sacrifices, the juice of Soma is offered to various deities. The Soma plant is pounded and the juice is filtered through the woolen sieve. The Soma juice flowing down the sieve is taken in the wooden goblets called Grahas.

Grahas are prepared out of wood of Vikaṅkata or of any other sacrificial tree bearing fruit; unless a special wood is prescribed.

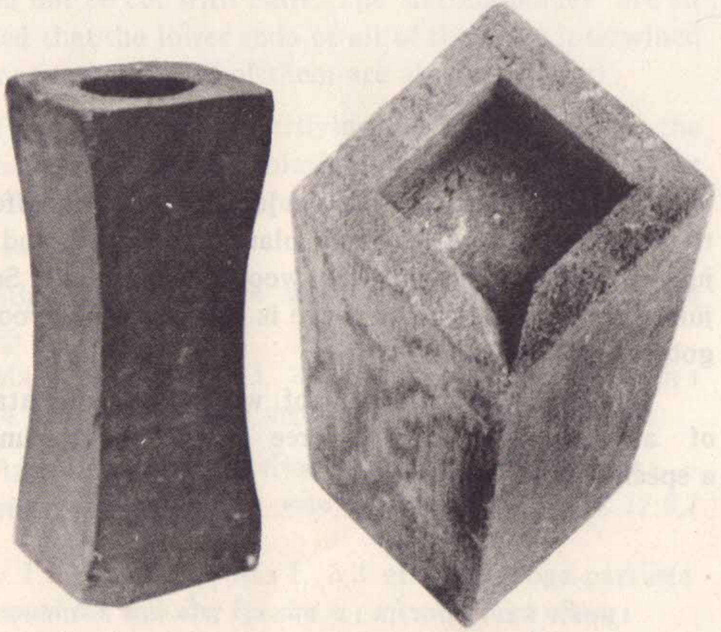

Dadhi Graha

According to Kśs nine Grahas (viz, Upāṁśu Antaryāma, Aindravāyava, Maitrāvaruṇa, Āśvina, Śukra, Manthi, Ukhtya, and Āditya) are span–high, contracted in the middle and look like mortars (i. e. contracted in middle). The bowls are carved at the top.

Dadhigraha, Aṁśugraha, Adābhyagraha are four cornered and made of Udumbara-wood. The Soḍaśigraha is also four-cornered and is made of Khadira wood. The Śukra-graha is made of Bilva-wood.

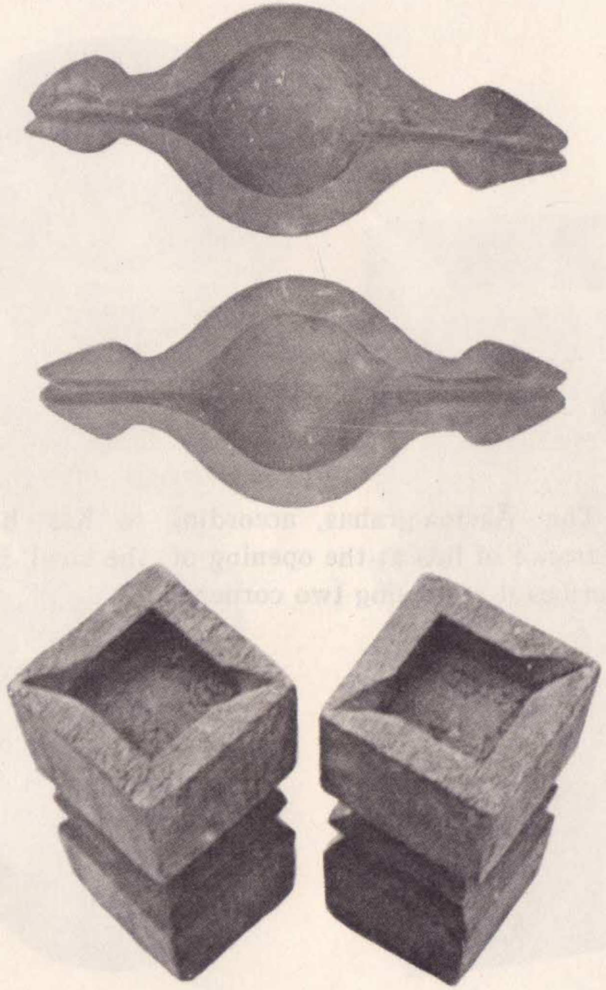

Ṛtu-Grahas

According to Kśs the Ṛtugrahas are shaped like bowls of a ladle having beaks on both sides and made of Kārṣmarya or Aśvattha wood.

Two priests viz. Adhvaryu and Pratiprasthātṛ offer Soma juice, with the Ṛtugrahas, to 14 months which include the Adhika i. e, intercalated month and also Kṣaya. i. e. a lunar month omitted in the adjustment of the lunar and solar calendar.

Two priests partake of the Soma from the Ṛtugraha, and hence this Graha bears two beaks. However, according to Taittirīya Saṁhitā, the Ṛtus, i. e. seasons have two openings. Therefore, the Ṛtugrahas have two openings indicated by drains.

Āśvina Grahas

The Āśvina-grahas, according to Kśs have the appearance of lips at the opening of the bowl. But Āpśs prescribes it as having two corners.

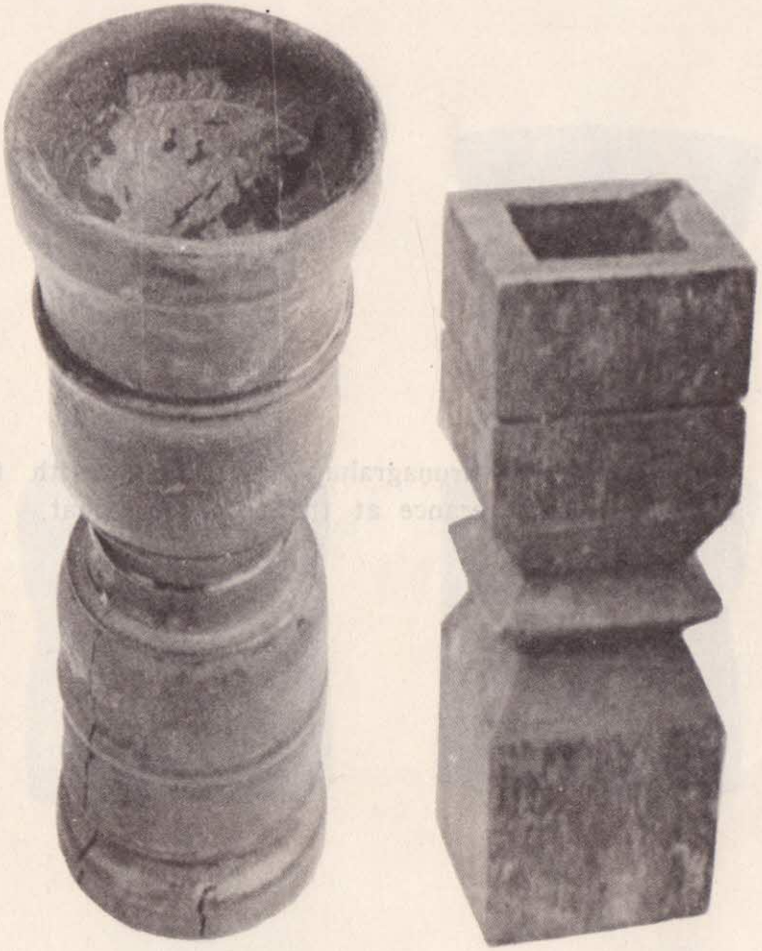

Aindra-Vāyava Graha

The Aindravāyavagraha shows a sign of a cord round its neck.

Maitrāvaruṇa Graha

The Maitrāvaruṇagraha is marked with the udderlike proturberance at the throat of a goat.

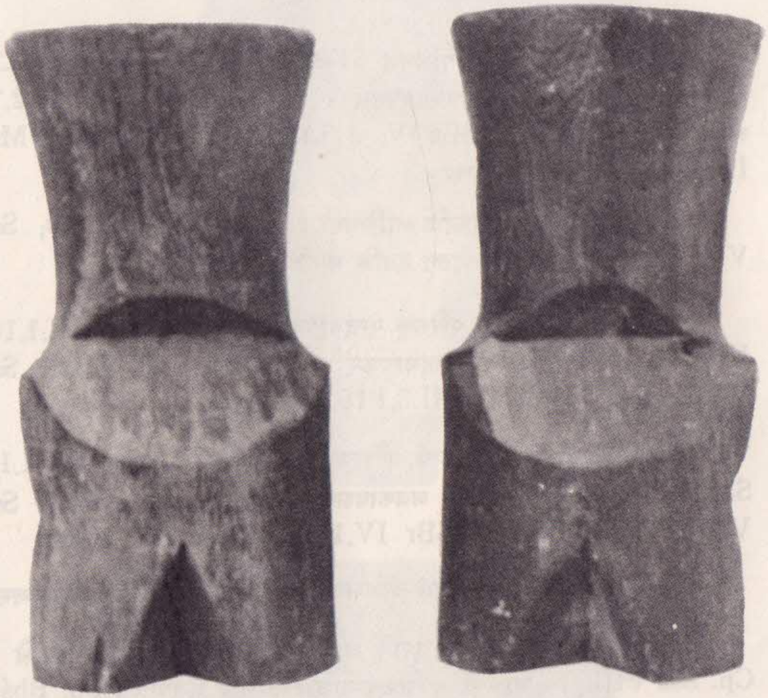

Āditya Graha

According to Śśs VIII.1 the Āditya-pātra and the Ukthya-pātra are shaped like horse-hoof at their bottom.

Śśs and Āśs prescribe this shape for Ṛtu-grahas also. They (Ṛtu-grahas) are made of Āśvattha-wood.

Āpśs XII.1.4,5 प्रादेशमात्राणि ऊर्ध्वसानूनि उपरिष्टादासेचनवन्ति मध्यसंन्नतानि वायव्यानि भवन्ति । तेषां यान्यनादिष्टवृक्षाणि वैकङ्कतानि स्युः । यो वा वृक्षः फलग्रहिः । Cp. Saralā on Kśs IX. 2.14.

Āpśs XII.2.12.6- दधिग्रहपात्रम् औदुम्बरं चतुःस्रक्ति । एवंरूपम् अंश्वदाभ्ययोः । षोडशिपात्रं खादिरं चतुःस्रक्ति । TS VI. 6.10 – (अंशुम्) औदुम्बरेण गृह्णाति ... चतुःस्रक्ति भवति । Gopīnātha on Sśs VIII. 2- औदुम्बरं चतुःस्रक्ति दधिग्रहपात्रम् । Āpśs XII.1.1. बैल्वं शुक्रस्य ... वैकङ्कतं मन्थिनः । TS VI.4.10 - यद् वैकङ्कतं मन्थिपात्रं भवति ।

Cp. Mśs II.3.1.15; Bhśs XIII. 1.11; Kśs IX.6.11; Bśs VII.6–7.

Āpśs XII.27.1 - द्वादश त्रयोदश चतुर्दश वा गृह्यन्ते।

TS VI.5.3 उभयतोमुखम् ऋतुपात्रं भवति को हि तद् वेद यत ऋतूनां मुखम् । Kśs IX 2.13– ऋतुपात्रे पूर्वे स्रुक्पुष्कराकृती उभयतोमुखे कार्ष्मर्यमये आश्वत्थे वा । Sśs VIII. **1** - आश्वत्थे अश्वशफबुध्ने उभयतोमुखे ऋतुपात्रे। ŚBr IV.3.3.6 - तस्मादाश्वत्थे ऋतुपात्रे स्याताम्। कार्ष्मर्यमये त्वेव भवतः। ŚBr IV.3.1.7– उभयतोमुखाभ्यां पात्राभ्यां गृह्णाति ।

Cp. MS IV.6.7; Bhśs XIII.1.12.

Kśs IX.2.7 औष्ठम् आश्विनम् । Devayājñika on Kśs IX.2.7– आश्विनपात्रम् औष्ठ्यम् ओष्ठावयवयुक्तम् । Saralā on Kśs IX.2.7– ओष्ठं कोणद्वययुक्तम् । Cp. ŚBr IV. 1.5.19 औष्ठम् अश्विनपात्रम् । Mśs II.3.1.15– विकर्णम् आश्विनस्य ।

Āpśs XII.1.11 द्विस्रक्ति आश्विनस्य । Cp. Bhśs XIII.1.10; Sśs VIII. 1; Bśs VII 5- तदेतत् द्व्यश्रि भवति ।

Apśs XII. 1.11 - परिस्रक् ऐन्द्रवायवस्य । Cp. Bhśs XIII.1.10. Kśs IX.2.5– रास्नावद् ऐन्द्रवायवम् । Cp. ŚBr. IV.15.19; Sśs VIII.1; Bśs VII.6; Mśs II.3.1.15.

Kśs IX.2.6– अजकावं मैत्रावरुणस्य । Cp. Āpśs XII.1.11; Saralā on Kśs IX.2.6 अजकावशब्देन अजागलस्तनौ उच्येते । Sśs VIII. 1; Mśs II.3.1.15; ŚBr IV.1.5.19; Bhśs XIII.1.10.

Sśs VIII.1– आदित्यपात्रं चाश्वशफबुध्नम् । उक्थ्यपात्रं चाश्वशफबुध्नम्

Āpśs XII.1.13 – ऋतुपात्रे आश्वत्थे अश्वशफबुध्ने उभयतोमुखे । Cp. Sśs VIII. 1– आश्वत्थे अश्वशफबुध्ने उभयतोमुखे ऋतुपात्रे । Cp. Bhśs XIII.1.12; Mśs II.3.15.

****

35

CAMASA-S

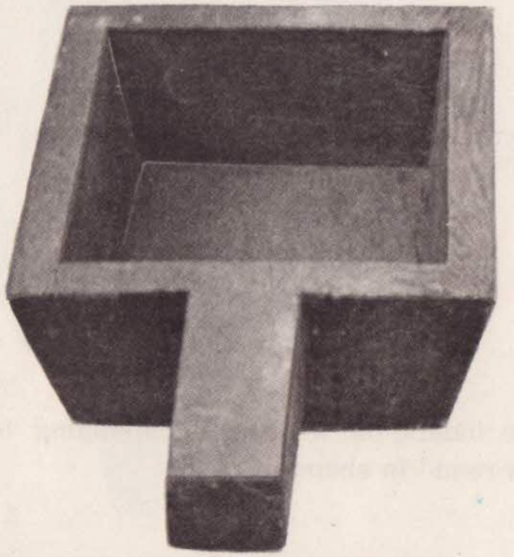

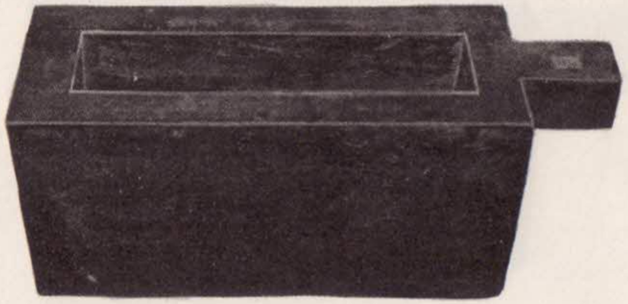

Brahma Camasa

Camasa-s i. e. Soma-offering cups are utilised by the assistants of the priests, for offering Soma-juice. The assistants are called Camasādhvaryus. There are ten Camasas prescribed for offering Soma juice. The eleventh Camasa is prescribed for Sadasya. All the Camasas are square in size and have a deep bowl. The designs of their handles are however, different.

The handle of a Camasa belonging to the Brahmā priest is four-cornered.

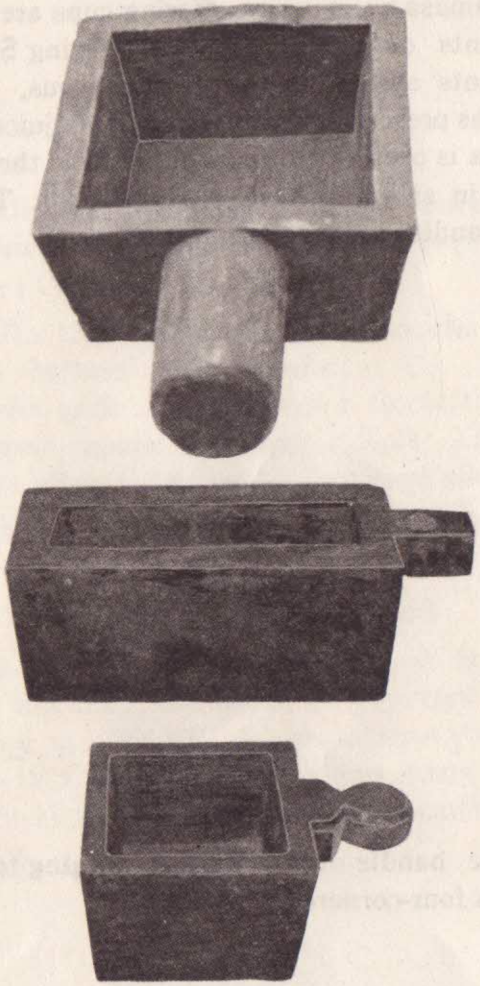

Hotṛ Camasa

The handle of a Camasa belonging to the Hotṛ priest is round in shape.

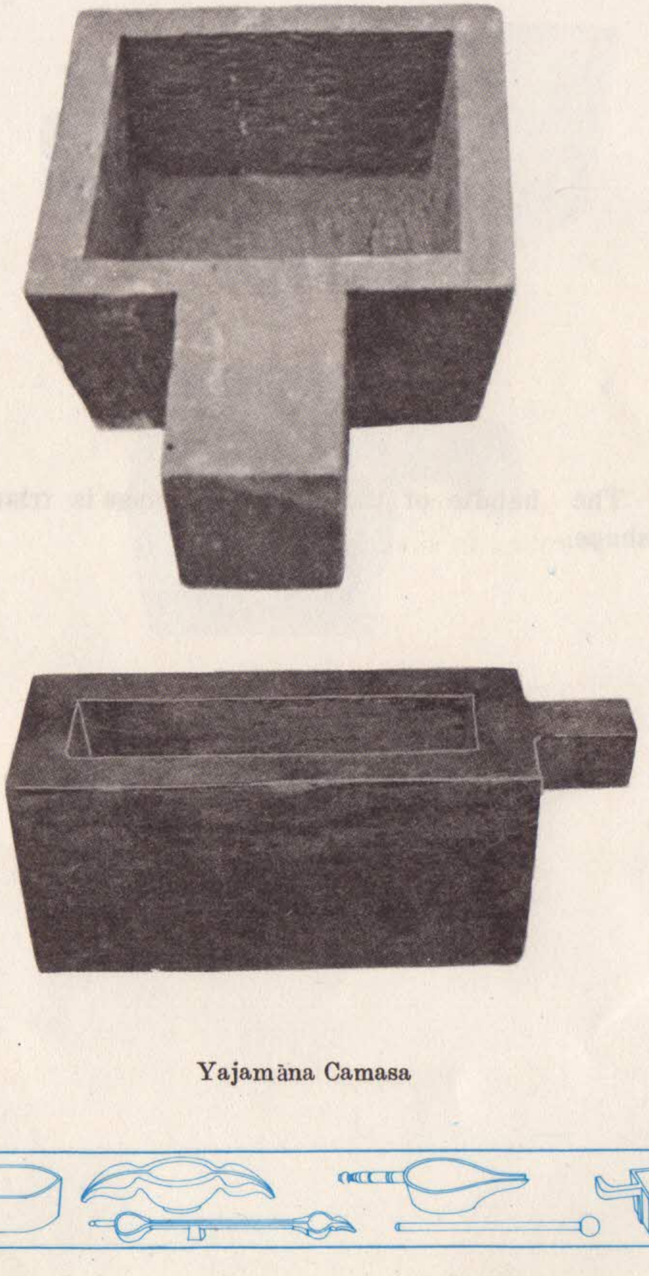

Yajamāna Camasa

The handle of a Camasa belonging to a Yajamāna i. e. a sacrificer, is a big one and square in size.

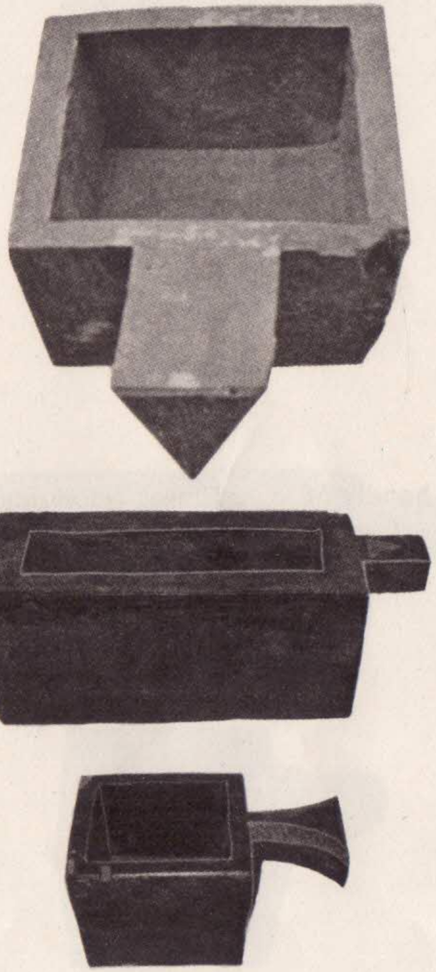

Udgātṛ Camasa

The handle of the Udgātṛ's Camasa is triangular in shape.

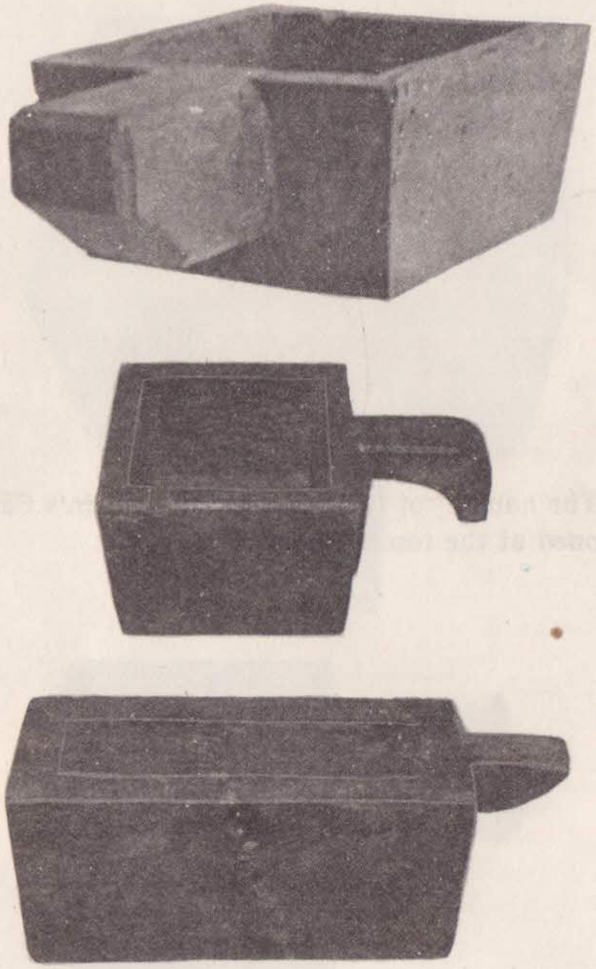

Praśātṛ Camasa

The handle of the Praśāstṛ's Camasa is fashioned from below.

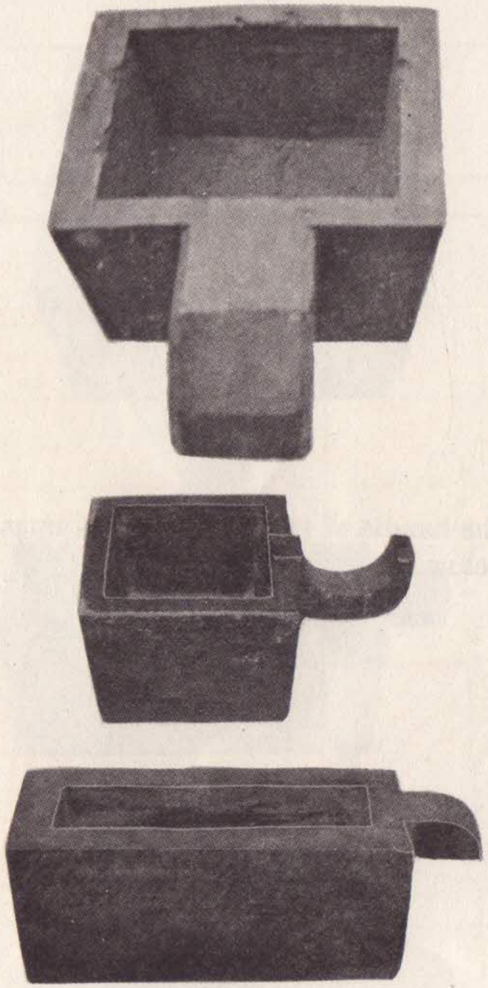

Brāhmaṇācchaṁsi Camasa

The handle of the Brāhmaṇācchaṁsin's Camasa is fashioned at the top.

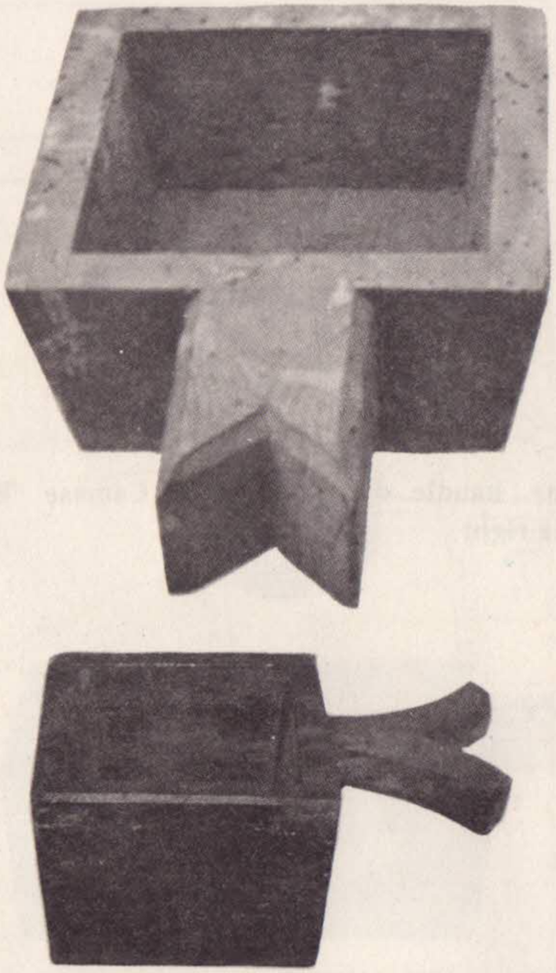

Potṛ Camasa

The handle of the Potṛ's Camasa is a forked-one.

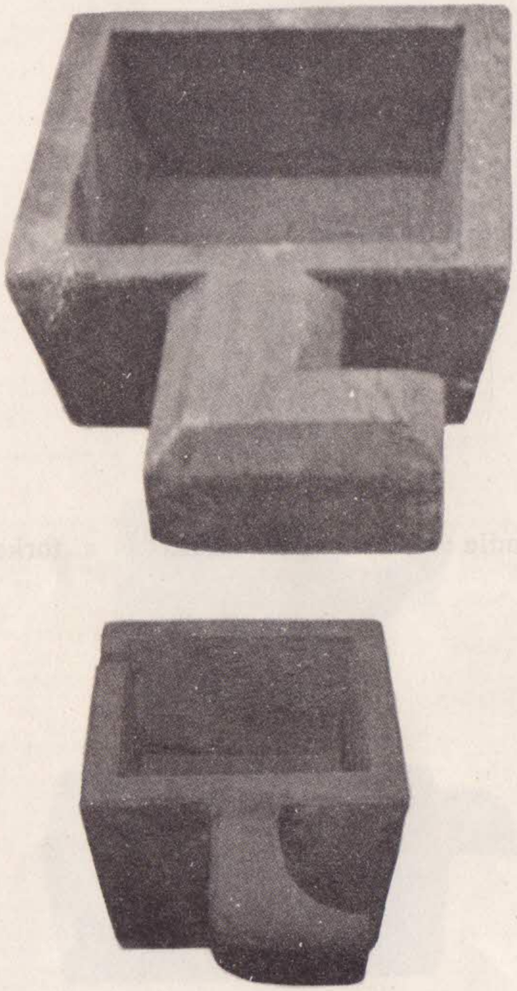

The handle of the Nesṭṛ's Camasa is curved towards right.

Nesṭṛ Camasa

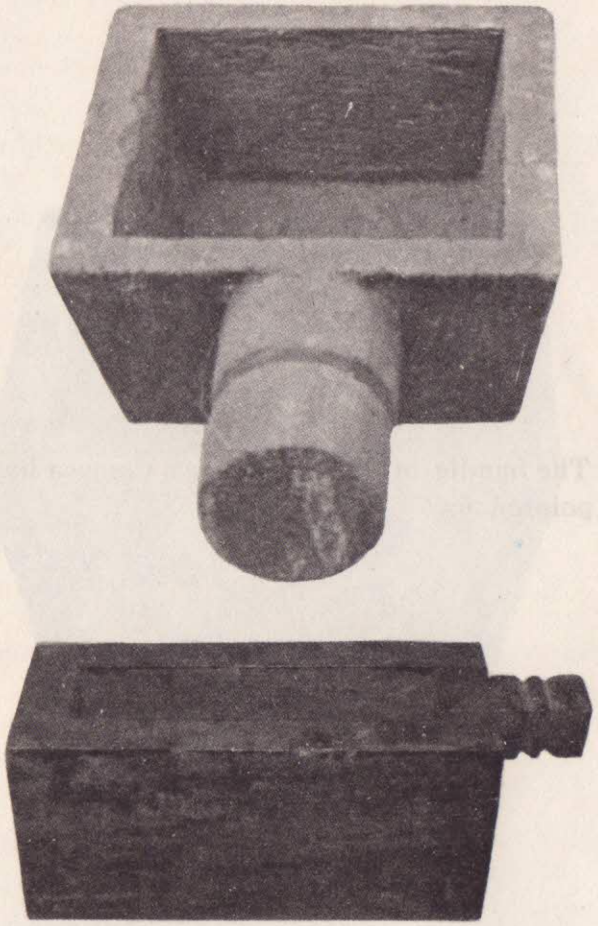

Acchāvāka Camasa

The handle of the Acchāvāka's Camasa is marked with a belt.

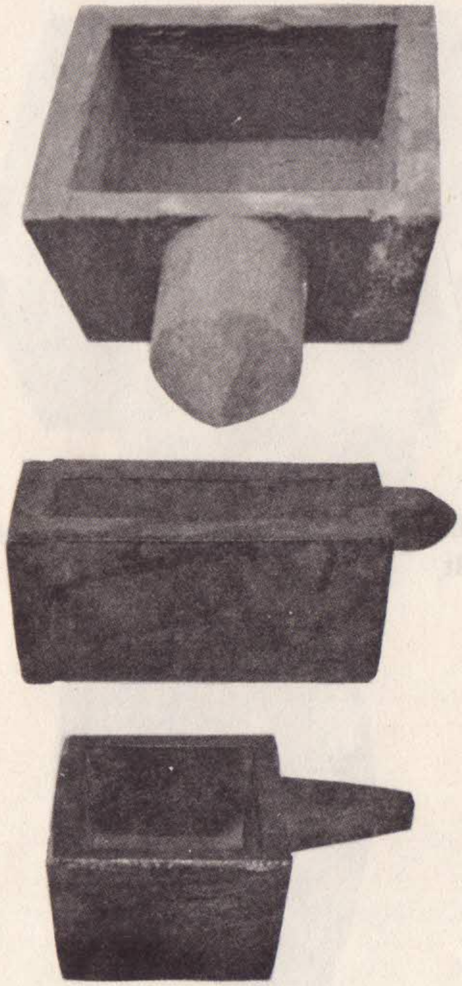

Āgnidhra Camasa

The handle of the Āgnidhra's Camasa has a shape of a pointed pin.

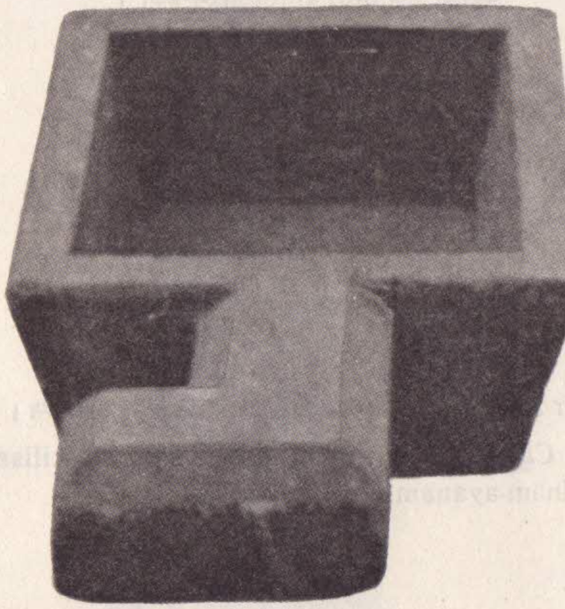

Sadasya Camans

The handle of the Sadasya's Camasa is curved towards left.

Thus the marks on the Camasas and different shapes of the handles are the devices used for the purpose of distinction.

According to Āpśs, the Camasas alternatively have no handles. The Camasas are made either of Nyagrodha or Rauhītaka or Udumbara or Varaṇa wood.

Āpśs XII.2.8– दश चमसान् नैयग्रोधान् रौहीतकान् वा त्सरुमतः अत्सरुकान् वा । Bhśs XIII.2.7–9 यान्यनादिष्टवृक्षाणि यः कश्च यज्ञियो वृक्षः तस्य स्युरित्याश्मरथ्यः । वैकङ्कतानीत्यालेखनः । नैयग्रोधा एव स्युरित्यपरम् । त्सरुमन्तोऽत्सरुका वा दश चमसा भवन्ति ।

Cp. Mśs II.3.1.20; Saralā on Kśs IX.2.22, Gopīnātha on Śśs VIII.1

Bṛ. Up V1.3.13– औदुम्बरश्चमसः, Devayājñika-paddhati (p. 29) वारणं चमसम् ।

The Kārikās describing the Camasas are as follows -

चतुरस्रो ब्रह्मचमसः होतुस्तु परिमण्डलः ।
पृथुस्तु यजमानस्य त्र्यश्रिरुद्गातुरुच्यते ॥
प्रशास्तुरत्नतष्टः स्यात् उत्तष्टो ब्रह्मशंसिनः ।
पोतुरग्रे विशाखीयान् नेष्टुः दक्षिणवक्रगः ॥
अच्छावाकस्य रास्नावान् आग्नीध्रस्य मयूखगः ।
सव्यवक्रः सदस्यस्य एतच्चमसलक्षणम् ॥
दण्डानामेष आकारः चमसाश्चतुरस्रगाः ।

Āpśs XII-23.6– पश्चात् प्राञ्चः चमसैः चमसाध्वर्यवो जुह्वति ।

TāṇBr XXV.4.4 सर्वे कुण्डपायिनोऽत्सरुकैः चमसैः भक्षयन्ति ।

The Camasas without handles are utilised in Kuṇḍapāyinām-ayanam.

****

YŪPA AND CAṢĀLA

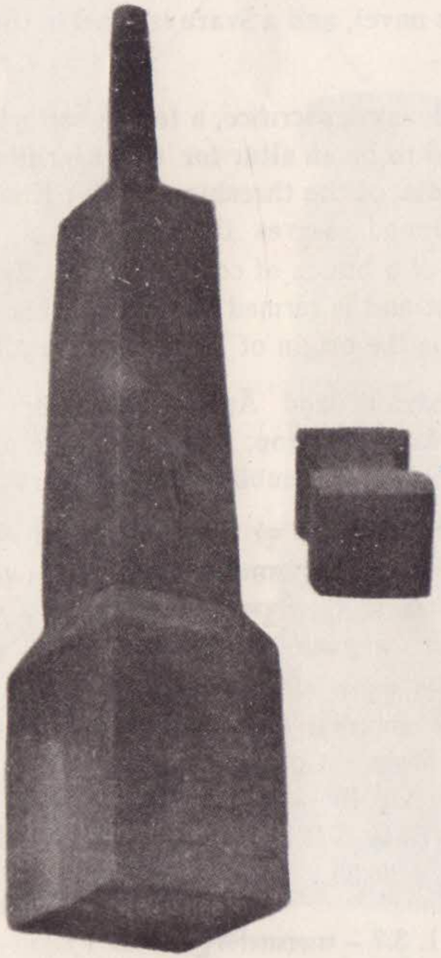

Yūpa means a sacrificial post raised towards the east of the altar for tying a sacrificial Paśu. The post has either four or eight corners. It is prepared out of Khadira, Bilva, Palāśa, Udumbara, Vibhīdaka, Rājavṛkṣa, Krumuka, Āśvattha or Pāṣāṇa wood as per various desires. For sacrificial post, one may choose a tree, with many branches, whose top is not whithered, which is not hollow, which is not grown on a branch of another tree, which has grown straight, whose twigs point upwards, which is inclined at the top, and which is turned towards the north east, the east or west. The tree which is hump-backed, turned back, dwarf-spiked, burnt, dried, perforated or pierced by insects, is unfit for the sacrificial post.

Yūpa in Paśubandha measures three to nine aratnis in height. Its measurement is nine to twenty-one aratnis in Agniṣṭoma. In Vājapeya its height is seventeen aratnis.

The lower part of the Yūpa measuring one aratni, with its bark unfashioned, is termed as Upara and is fixed in ground.

The Yūpa should have either four or eight corners. The ring of wood fixed at the top of the Yūpa is called Caṣāla (which may primarily mean the fleshy ring seen at the end of boar's mouth. Vide MS I. 6.3 – yāvad vai varāhasya caṣālam ..). In Vājapeya; the Caṣāla is prepared out of floor of wheet.

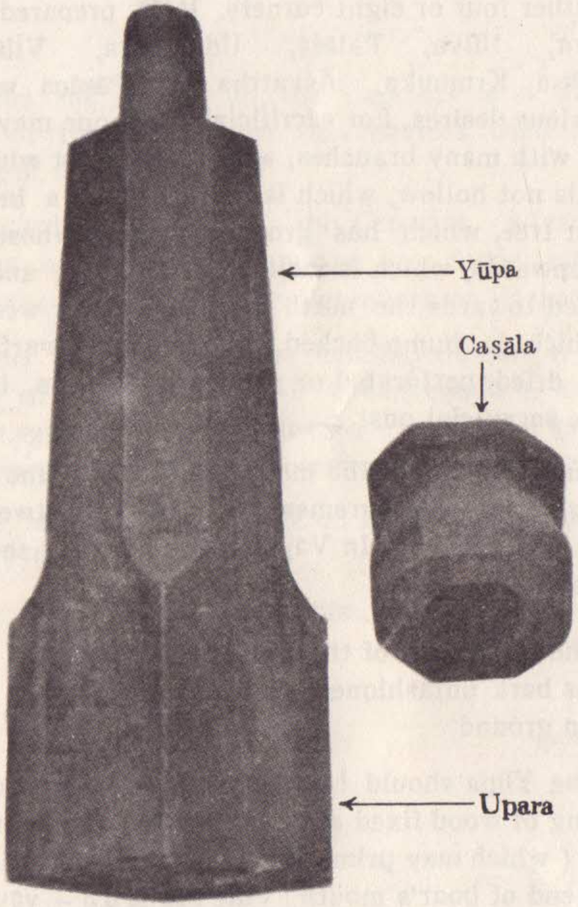

The first chip of wood dropped down at the time of fashioning the Yūpa, is called Svaru.

The Yūpa is covered with a girdle at the height of sacrificer's navel, and a Svaru is fixed in the cord of that girdle.

In Sādyaskra sacrifice, a fertile soil yielding crops, is supposed to be an altar for the sacrifice. The pillar in the middle of the threshing floor (Khala) to which oxen are bound, serves the purpose of a Yūpa. The ring made of a bunch of corn stocks, is fixed at the top of this post and is termed as Caṣāla. This post and its ring may be the origin of Yūpa and Caṣāla.

Baudhāyana and Āpastamba refer to the Yūpas having forks at the top; having a shape of Sphya; and having the base resembling that of mortar.

Ṣaḍ Br. V.4.1–12 यूपं करोति सक्षीरं स्थूलम् मूले बालाग्रम् ... । अष्टाश्रीः करोति । ... पञ्चदशसप्तदशैकत्रिंशत्यरत्निं वा । पालाशं पुष्टिकामस्य । बैल्वं ब्रह्मवर्चसकामस्य । औदुम्बरम् अन्नाद्यकामस्य । खादिरं बलकामस्य । वैभीतकराजवृक्षौ भ्रातृव्यवतः । क्रमुकाश्वत्थपाषाणाः यशस्कामस्य । तत्र वर्जनीया भवन्ति गडुलो व्रणिलो व्यावृत्तः कुठिः कुब्जः शूलो दग्धः शुष्कः सुषिरो घुणजग्ध इत्यप्रशस्ताः । अथ प्रशस्ताः शुद्धावर्ता अनुपूर्वसमाः । मूलम् अरत्निं सत्वचं निखनेत् । Cp. Bśs IV.1; XXV.11. Cp. Kauṣītaki Br. X.1; Ait Br - VI.1; Mśs I.8.1.3-4; I.8.1.14–15; VIII. 12.2; Bhśs VII.1.5–6; Āpśs VII.1.16; Bśs IV.1; XXV. 11; Kśs VI. 1.29-32

TBr. I. 3.7 – सप्तदशारत्निर्यूपो भवति ।

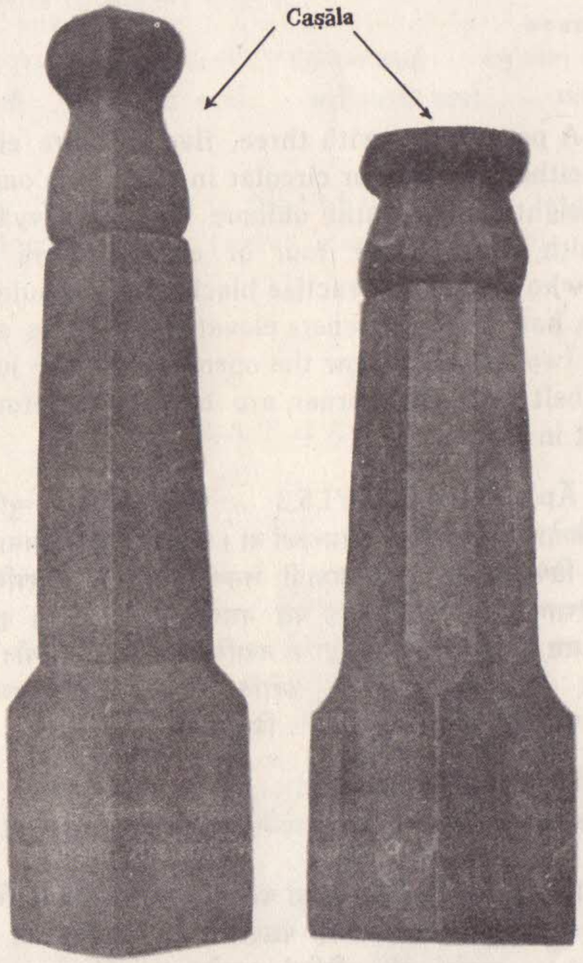

TS VI.3.3 पञ्चारत्निम् ... एकविंशत्यरत्निम् ... अष्टाश्रिर्भवति । TS VI.3.4 – नाभिदघ्ने परिव्ययति ।

Bhśs VII.2.7 त्र्यरत्निर्वैव चतुररत्निर् वा पालाशो निरूढपशुबन्धयूपः । Cp. Bśs XXV.11; Kśs VI.1.24, 25,26.

Bśs XX.25 – विशाखो यूपो भवतीति । ऊर्ध्वं रशनाकालाद् द्वे शाखे चतुरश्रे चतुरश्रचषाले स्याताम् । अथेतरोऽष्टाश्रिर्यूपः स्यादिति बौधायनः । शाखैवेयमचषाला स्यादथेतरोऽष्टाश्रिर्यूपः स्यादिति शालीकिः ।

Āpśs XIX.16.12 – स्फ्यो यूप इति स्फ्याकृतिर्यूप अग्न्यागारिको वा ।

Āpśs XIX. 16.15 – विशाखो यूप इति यद् ऊर्ध्वं रशनायाः तद् विशाखम् । यद् वा उपराद् उभे शाखे अष्टाश्री सचषाले स्याताम् ।

Bśs XX.25 – स्फ्यो यूपो भवतीति । स्फ्यप्रकार एवायं चषालवान् यूपो भवतीति बौधायनः । अस्फ्य एवायम् अग्न्यगारिकोऽचषालः यूपः स्यादिति शालीकिः । Vide also Bśs XXIV.35.

Sāyaṇa on TS I. 3.6 चषालो यूपाग्रे प्रतिमुच्यमानः कटकः । Āpśs VII.3.4 – अग्रात् चषालं पृथमात्रम् अष्टाश्रिमध्ये संनतम् । Cp. Mśs 1.8.1.16, TBr. I.3.72 – गोधूमं चषालम् ।

Āpśs VII.3.1 – मूलतोऽतष्टमुपरम् । Āpśs VII.9.8 – अथ खनति यथा नाविरुपरं भविष्यतीति ।

Āpśs VII. 3.3 – अवतक्षणानां स्वरुः अधिमन्थनश्च शकलः । Rudradatta on Āpśs VII.3.3 - यस्योपरि मथ्यतेऽग्निः सोऽधिमन्थनः । Apśs VII.11.9 – स्वरुमादाय रशनागुणेऽवगूहति ।

Āśśs – II.3.7 – साद्यस्क्रेषु उर्वरा वेदिः । खल उत्तरवेदिः । खलेवाली यूपः । स्फ्याग्रो यूपः । अचषालः । कलापी चषालः । Nārāyaṇa-vṛtti on above ... साद्यस्क्राः नाम सोमयागाः ... खलमध्येऽनडुद्भिर्भ्रमणे क्रियमाणे

तद्बन्धनार्था मेथी खलेवालीत्युच्यते ... । सा मेथ्यग्रे प्रदेशे धान्यपूलैर्बद्धा तिष्ठति स एव चषालो भवति ।

Āśśs II.6.6 – संहार्य उलूखलबुध्नो यूपः । Cp. Bśs XXIII.12; Āpśs XXIII.12.15.

****

37

U K H Ā

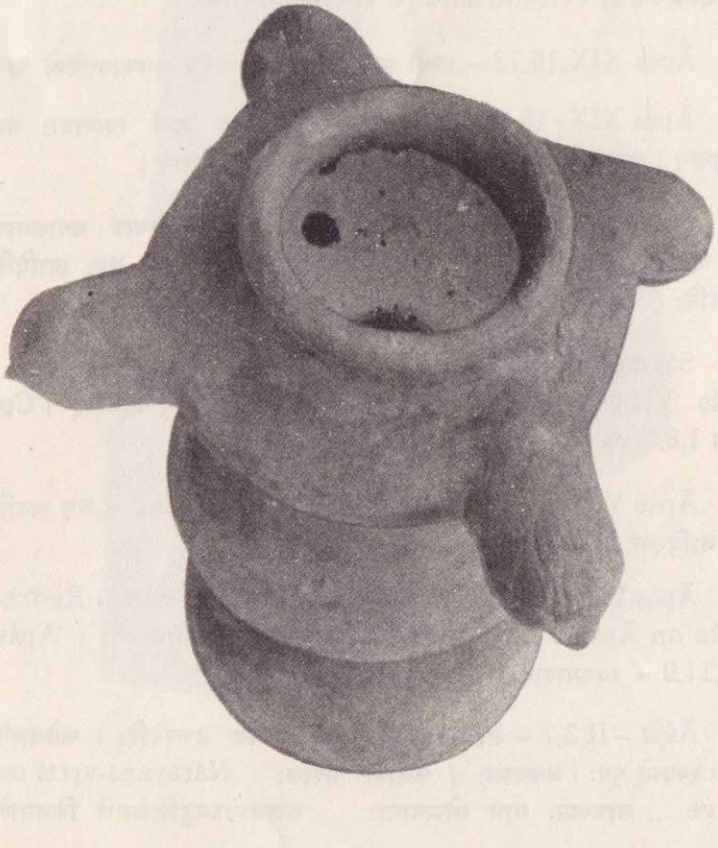

A pot of clay, with three, five or more elevations. It is either a square or circular in size. It is one prādeśa in height, one aratni oblique and one vyāyāma in breadth. It has either four or eight corners elevated. One who desires to practise black magic should prepare a pot having nine corners elevated There is a mark of belt, two aṅgulas below the opening. At the juncture of the belt and the corner, are breasts-two, four six or eight in number.

Āpśs XVI.4.5– XVI.5.3 ... उखां करोति त्र्युद्धिं पञ्चोद्धिम् अपरिमितोद्धिं वा । चतुरश्रां परिमण्डलां वा । प्रादेशमात्रीम् ऊर्ध्वप्रमाणेन, अरत्निमात्रीं तिर्यक्प्रमाणेन व्यायाममात्रीं समन्तपरिमाणेन । अपरिमितां वा । पञ्चप्रादेशाम् इषुमात्रीं वा, यदि पञ्च पशवो भवन्ति .. । कुर्वंश्चतस्रोऽश्रीः प्रतिदिशम् उन्नयति । अष्टाश्रिं वा । नवाश्रिम् अभिचरतः कुर्यात् । द्व्यङ्गुले बिलात् अधस्तात् .. रास्नां करोति । अश्रीणां रास्नायाश्च संधौ द्वौ चतुरः षडष्टौ वा स्तनान् करोति । .. बिलं कृत्वा ... ।

Sāyaṇa on TSIV.1,5, ... यथा भाण्डस्योपर्यन्यद्भाण्डं, तस्याप्युपरि पुनरप्यन्यद्भाण्डमिति कक्ष्यात्रयं, तथेयमेकैवोखा कक्ष्यात्रययुक्ता कार्या ।

Kśs XVI. 3.22-30– उखां करोति ... । प्रादेशमात्रीं तिर्यगूर्ध्वां च पञ्चप्रादेशाम् इषुमात्रीं वा तिर्यक् पञ्चपशौ । .. वितृतीय उत्तरे वर्तिं सर्वतः करोति ... । ऊर्ध्वाः तूष्णीं प्रतिदिशं चतस्रोऽपरा वर्तिं प्रासाः । Kśs XVI. 4.1-3 स्तनानिवाग्रेषून्नयति । द्विस्तनामष्टास्तनामेके । बिलं गृह्णाति ।

Saralā on above – वर्तिं वर्त्याकारां मेखलाम्। TS V. 1.6 – त्र्युद्धिं करोति .. बिलं करोति ... इयतां करोति ... द्विस्तनां करोति ... चतुःस्तनां करोति ... अष्टास्तनां करोति।

MS III.1.7– त्र्युद्धिः कार्या ... अष्टस्तना कार्या ... चतुःस्तना कार्या ... द्विस्तना कार्या ... व्याममात्री कार्या .. अरत्निमात्री कार्या ... प्रादेशमात्री कार्या ... ।

The fire is placed in the Ukhā pot which is placed in a swing of six or twelve strands of muñja grass. The Sacrificer with a swing bearing Ukhā-pot strides six steps.

For the details in respect of fire to be placed in Ukhā-pot; placing the Ukhā-pot in a swing and wearing it by a sacrificer; his Viṣṇu steps etc. see TS V. 1.9-10; V. 2.1-2. Vide Āpśs XVI. 9.1- संवत्सरं दीक्षित उख्यं बिभर्ति। त्र्यहं षडहं द्वादशाहं वा। Āpśs XVI. 10.8-12 मौञ्जे शिक्ये षडुद्यामे द्वादशोद्यामे वोखामादधाति शिक्यपाशं प्रतिमुञ्चते। आदाय उत्थाय उपरि नाभेर्धारयमाणः विष्णोः क्रमोऽसीति चतुरो विष्णुक्रमान् प्राचः क्रामति .. ।etc.

****

38 RATHA

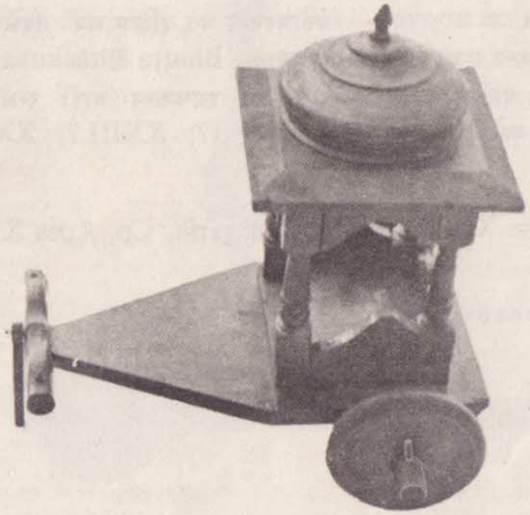

Ratha means a chariot used for assuming better speed. Normally the Ratha possessed two wheels and was pulled by two horses. But in Vājapeya and Rājasūya sacrifices, a Praṣṭivāhana Ratha, Viz. a chariot with three wheels and pulled by three horses is referred to. This Ratha could easily be turned to three directions; and was provided with two seats for two Sārathīs i. e, Coach-men. It also provided a place for a Rathī i. e. a charioteer, in the Nīḍa (i. e. its inner part). The wheels of a Ratha possessed the spokes (instead of three shafts like a wheel of Śakaṭa). From the references like ' अङ्कौ न्यङ्कौ ' (TS I. 7.7) etc, it appears that the chariot had two side-shafts bearing some marks.

A race of seventeen chariots is enjoioned in the

Vājapeya. The Rājasūya describes a victory of a sacrificer king with a help of a chariot,

In the Vājapeya ' a Rathavimocanīya ' offering is prescribed when the horses are unyoked, after the conclusion of the race.

In the Rāṣṭrabhṛt homa, performed independently or performed as an ancillarly rite to Agnicayana, five offerings are offered at the end of Īṣā held on the Āhavanīya fire.

A king, whose realm is not in order, should take off the right wheel of his chariot; hold it on the Āhavanīya fire and offer oblation in the hole of the knob of that wheel, during night.

Bśs XI. 6 – रथ एष दक्षिणे श्रोण्यन्ते रथवाहने आहितो भवति।

TS I. 7.7 - अङ्कौ न्यङ्कौ अभितो रथं यौ ... ध्वान्तं वाताग्रमनु-संचरन्तौ। Sāyaṇa on TS I. 7.7 – पक्षसी पार्श्वौ; रथवाहने काष्ठविशेषे। ... अङ्कौ लक्षणभूतौ पार्श्वविशेषौ। Bśs XI.7 – अथ रथस्य पक्षसी संमृशति। Āpśs XVIII.4.6 – रथचक्रे अभिमृशति पक्षसी वा।

TBr I.7.9;I. 3.6 – प्रष्टिवाहनं युनक्ति ... त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वे सव्येष्ठसारथी। Sāyaṇa on TS I.8.15 – सव्येष्ठेत्यत्र दक्षिणेत्यध्याहार्यम्। Sāyaṇa on TBr I. 3.6 cited on TS I.7.8 – प्रष्टिः पादत्रयोपेतः।

TBr I. 3.5 – अशमरथंभावुकोऽस्य रथो भवति ... । Sāyaṇa on TS I. 7.7 – अशमरथः शीघ्रगतिः।

TS V.4.9 – राष्ट्रभृतो जुहोति ... रथमुखे पञ्चाहुतीर्जुहोति। Sāyaṇa on above cited on IV. 7.12 – ईषाग्रं रथमुखम्। Āpśs XVII. 20.5 – रथमुखे पञ्चाहुतीर्जुहोति। दश वा। उपर्याहवनीयं रथशिरो धार्यमाणमभिजुहोति .. इत्येके। Bśs XI.45 – रथमुखे पञ्चाहुतीर्जुहोति ...। TS III. 4.8 – रथमुखे ओजस्कामस्य होतव्या। Sāyaṇa on TS III.8.4 – रथस्य यदीषाग्रं तदग्नेरुपरि धारयित्वा तत्र जुहुयात्।

TS III.4.8 – स्वरथस्य दक्षिणं चक्रं प्रवृह्य नाडीमभि जुहुयात् ...। Sāyaṇa on above – स्वकीयरथस्य यत् दक्षिणं चक्रं तदग्नेरुपरि धारयित्वा तस्य चक्रस्य रन्ध्राभिमुखत्वेन जुहुयात्। Bhaṭṭa Bhāskara on above – स्वरथस्य दक्षिणं चक्रं प्रवृह्य उपर्यग्नौ रथचक्रस्य नाडीं रन्ध्रं प्रगृह्य निशायां राष्ट्रभृतो जुहोति। Cp. Bśs XIV. 17; XXIII.7; XXIV.8. TBr. I. 3.6.

Bśs XII. 8 – रथविमोचनीयं जुहोति; Cp. Apśs XVIII. 17.14.

****

VASORDHĀRĀ

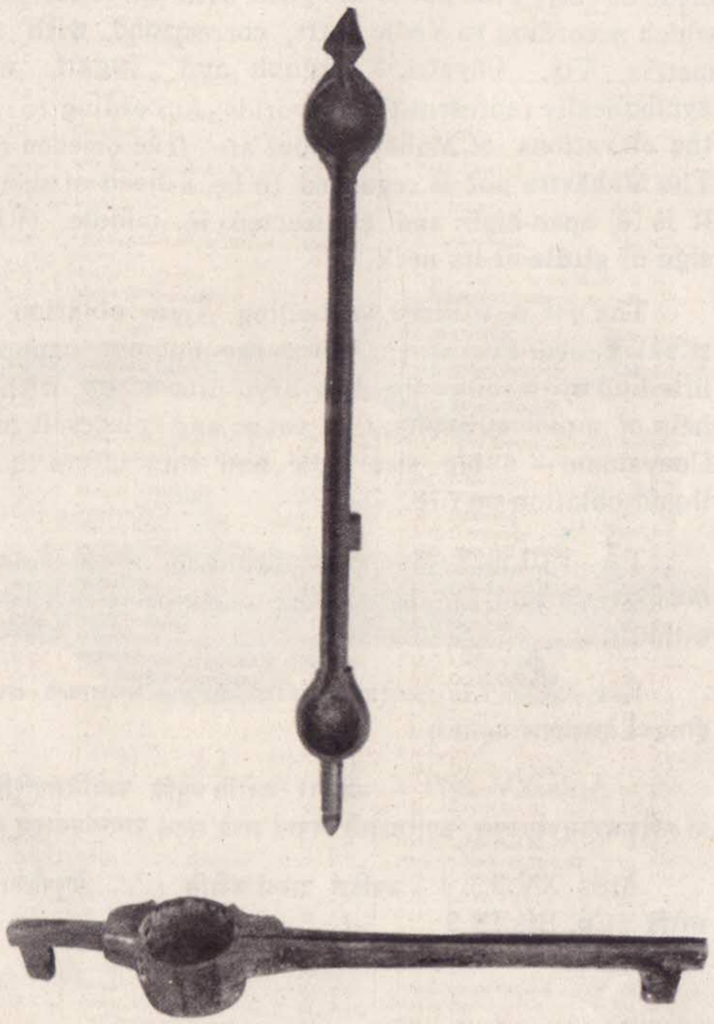

Vasordhārā means a big ladle, measuring Vyāyāma in length and possesing a long drain. It is made of Udumbara wood.

It may have two bowls connected with a drain. It is utilised in Vasordhārā- offering, when a continuous, uninterrupted Ājya offering is made in fire. The Ājya i. e. melted ghee is poured in rear bowl which flows through the drain towards the front bowl and is offered through its peak into the fire. The requirement of continuous flow has invented this device.

Mśs VI.2.5.24 वसोर्धारायै स्रुचमौदुम्बरीं महतीं स्योनदण्डां कारयेत् ।

Āpśs XVII.17.8 – औदुम्बरीं स्रुचं व्यायाममात्रीं ... पश्चादासेचनवतीं घृतस्य पूरयित्वा ... संततां वसोर्धारां जुहोति । Bśs X.54 – अथैतं प्रसेकमग्नावायातयति ... । तस्य स्रुगिव पूर्वार्धो भवति, एवमेव मध्यं चमस इव बुध्नः । तस्मिंश्चतुर उपस्तृणान आह अप्रमत्तः संततमानय वसोर्धारां निगदिष्यामिति ।

TS V.4.8 वसोर्धारां जुहोति .. आज्येन जुहोति संततां तस्य जुहुयात् ।

Kśs XVIII. 1 – वसोर्धारां जुहोति औदुम्बर्या ... ।

40

MAHĀVĪRA

Mahāvīra is otherwise called Gharma pot and is made of clay. This pot is designed with three elevations, which according to Vedic texts, correspond with three metres, Viz, Gāyatrī, Triṣṭubh and Jagatī, which symbolically represent three worlds. According to Āpśs, the elevations of Mahāvīra pot are five or even more. The Mahāvīra pot is regarded to be a head of sacrifice. It is a span-high; and contracted in middle. It has a sign of girdle at its neck.

The pot is utilised for boiling Ājya- oblation, in a ritual called Pravargya. Since the hot pot cannot be lifted up by hands, the Adhvaryu lifts it up with the help of a pair of Śapha, i. e. tongs and places it in the Upayamanī – a big size ladle and then offers the hot liquid oblation on fire.

TĀ VIII.3.22–23 – मखस्य शिरोसीत्याह । यज्ञो वै मखः । तस्यैतच्छिरः । यत्प्रवर्ग्यः । त्र्युद्धिं करोति । त्रय इमे लोकाः। ... छन्दोभिः करोति ।

Kśs XXVI.1.17– प्रादेशमात्रमूर्ध्वमासेचनवन्तं मेखलावन्तं मध्यसंगृहीतमूर्ध्वं मेखलायास्त्र्यङ्गुलम् ।

Āpśs XV. 2.14 – महावीरं करोति त्र्युद्धिं पञ्चोद्धिमपरिमितोद्धिं वा प्रादेशमात्रमूर्ध्वसानुम्, उपरिष्टादासेचनवन्तं मध्ये संततं वायव्यप्रकारम् ।

Āpśs XV.3.3–4 – उपबिलं रास्नां करोति । ... वेणुपर्वणा बिलं करोति । Cp. Bśs IX.3

****

41

UPAYAMANĪ

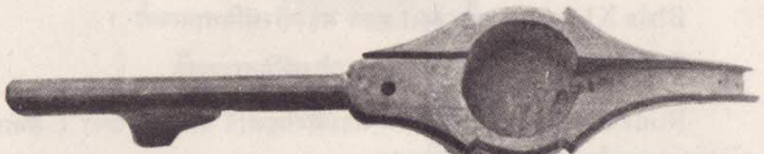

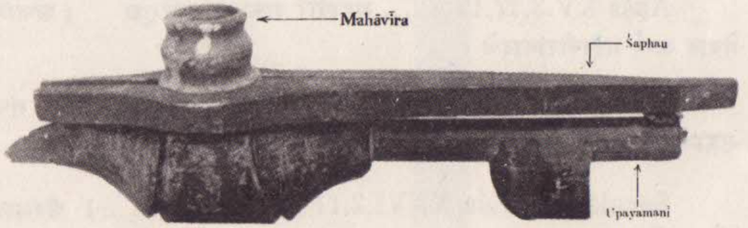

Upayamanī is a ladle of Udumbara, one bāhu in length, with a big bowl; to support the hot Mahāvīra pot. It is little bigger than the Rauhiṇa-sruc which has no bowl.

Bśs IX.5 – औदुम्बरं शफोपयमनम् ।

Āpśs XV.5.10 – निष्टुब्धयोः वर्षीयसी उपयमनी । Vide also Bhśs XI.5.12.

Saralā on Kśs XXVI 2.10 – उपयमनी-संज्ञामौदुम्बरीं बाहुप्रमाणां महापुष्करां स्रुचम् औदुम्बरीं .. ।

ŚBr XIV-2.2.13 अथ उपयमन्या महावीर आनयति ।

****

42

ŚAPHAU

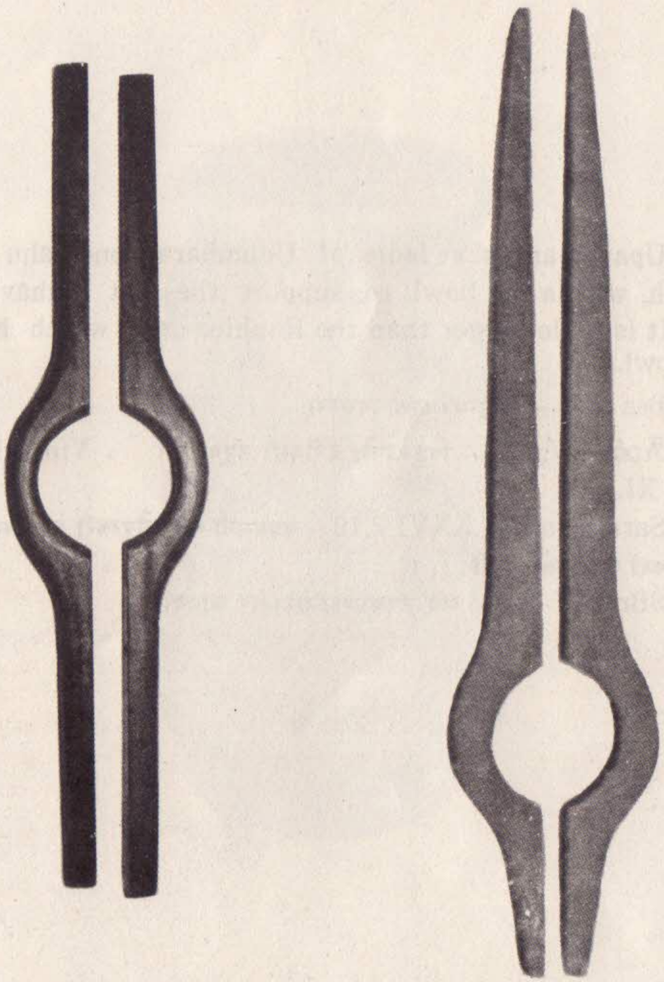

Two tools made of Udumbara wood, used for lifting a Mahāvīra pot from the fire. It is also termed as Parīśāsau by Kśs.

Bśs IX.5 – औदुम्बरं शफोपयमनम् ... ।

Bhśs XI.5.13 – औदुम्बरौ शफौ महावीरसंमिताव्रस्क्यौ ।

Āpśs XV.5.11 – ... शफौ महावीरसंमिताव्रस्क्यौ ... ।

Rudradatta on above – महावीरग्रहणार्थे दीर्घकाष्ठे शफौ । तयोर्यः प्रदेशस्तद्ग्रहणार्थमावृश्च्यते स आव्रस्क्यः ।

Āpśs XV.3.17,19 – ... महावीरं शफाभ्यां परिगृह्य .. । शफाभ्यामेवात ऊर्ध्वं महावीरानादत्ते ।

Sāyaṇa on TĀ V.9.8, quoted on TĀ IV.11– तप्तस्य महावीरस्य हस्तेन स्प्रष्टुमशक्यत्वात् तद्धारणार्थौ काष्ठविशेषौ शफौ ।

Saralā on Kśs XXVI.2.11 – (परीशासौ ...) संदंशाकारौ औदुम्बरौ ।

Kśs XXVI.5.12 – परीशासौ आदत्ते ... ।

****

43

DHAVITRĀṆI

Three fans with handles of Veṇu or Udumbara and a piece of hide of black antelope with white and black hair.

They are used for fanning the fire by three priests, when Gharma-oblation (i. e. Ājya) in the pot is being heated.

Āpśs XV.5.12–14 – त्रीणि कार्ष्णाजिनानि धवित्राणि शुक्लकृष्णलोमानि । तेषां वैणवा दण्डा बाहुमात्रा भवन्ति । ... औदुम्बरदण्डानीत्यपरम् ।

Saralā on Kśs XXVI.2.20 – धवित्राणि कृष्णाजिनखण्डनिर्मितास्त्रयो व्यजनाः ... ।

ŚBr XIV.1.3.30 – अथ धावित्रैराधूनोति।

Bśs IX.8 – धवित्राणि आदत्ते तैः एनं पश्चात्प्राङ् जान्वाच्योर्ध्वं धूनोति ... प्रतिप्रस्थात्रे द्वे धवित्रे प्रयच्छति तयोरन्यतरदाग्नीध्रायोत्प्रयच्छति अथैनं त्रिः प्रदक्षिणं परियन्ति प्रणवे प्रणवे धून्वन्तस्त्रिः परीत्य ... । etc.

Āpśs XV. 8.6–10 – तैरेनं त्रिरूर्ध्वमुपवाजयति ... । आग्नीध्रप्रथमास्त्रिः प्रदक्षिणमूर्ध्वं धून्वन्तः परियन्ति । तमभिमुखाः पर्युपविशन्ति ... । अव्यतिषङ्गमूर्ध्वं धून्वन्तः ... आसते ।

****

DOGDHRE (PINVANE) PĀTRE

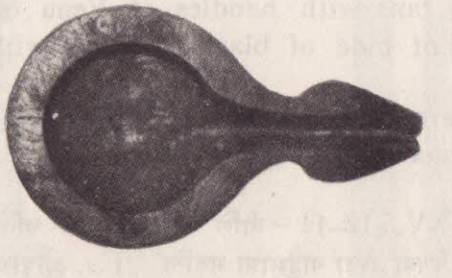

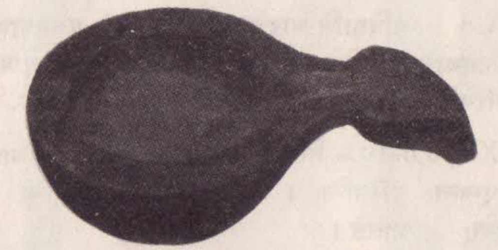

Dogdhre-pātre, meaning two milk pails made of clay, resembling a Sruk, with a handle cut off, with bowl and beaks like the lips of elephant. They are used to milk a cow and sheep in Pravargya rite.

The milk-pails are also named as Pinvane by Bśs and Kśs.

Āpśs XV.3.10 – ... मृदो दोग्ध्रे करोति, हस्त्योष्ठ्य प्रसेचनवती, यथा स्रुगदण्डैवम्। (Rudradatta दोध्रे दोहने)

Āpśs XV.9.4 – .. दोग्ध्रे ... आदाय ... ।

Āpśs XV.9.8 – ... वर्षीयसि दोग्ध्रे दोग्धि ।

Kśs XXVI.1.21 – स्रुक्पुष्कराकृती पिन्वने ... ।

ŚBr XIV.2.1.11 अथ पिन्वने पिन्वयति ।

Bśs IX.9 पिन्वने पिन्वयति ... पिन्वने छागां पिन्वयति ... ।

Kśs XXVI 5.5 – ... पिन्वने दोग्धि ।

****

45

RAUHIṆA KAPĀLE

Two potsherds, made of clay. They should be circular in shape. They should be as big as the palm of hand. According to Rudradatta on Āpśs, the Kapālas are circular in shape; and appear as if they have mounted on the horses.

Devayājñika on Kśs VII.5 (p.249) – वर्तुले द्वे रौह्िणकपाले पाणितलमात्रे ... ।

Kśs XXVI.1.21 – रौहिणकपाले परिमण्डले।

Āpśs XV.3.12 – रौहिणकपाले च परिमण्डले घोटप्रकारे।

Rudradatta on above – घोटोऽश्वः । परिमण्डलबुध्ने घोटाकारारोहे च कपाले करोति, यथाश्वारूढाविव रौहिणौ भवतः।

****

RAUHIṆA - HAVAṆYAU

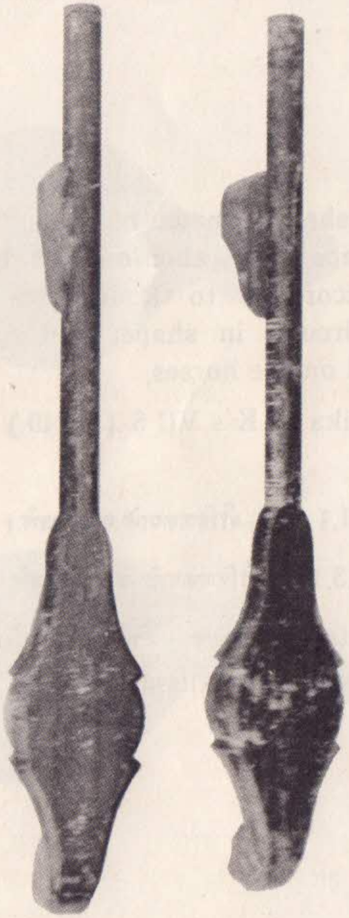

A pair of Sruks made of Udumbara wood, having no bowls carved. They are used for offering two Rauhiṇa - Purodāśas in Pravargya rite.

Kśs XXVI.2.14 - रौहिणहवन्यौ च स्रुचौ अनुत्कीर्णे ..

Saralā on above रौहिणपुरोडाशहोमार्थे अखाते औदुम्बर्यौ स्रुचौ .. ।

Bśs IX.5 - औदुम्बर्यौ स्रुचावनिष्कीर्णे रौहिणहवणी ... ।

Āpśs XV.5.8-9 - (चतस्रः स्रुचः ।) द्वे अनिष्टुब्धे ।

Rudradatta on above - द्वे अनवविद्धबिले भवतः ।

Āpśs XV.9.2 - अनिष्टुब्धयोः स्रुचोरुपस्तीर्णाभिघारितौ पुरोडाशावासादयति ।

****

47

PREṄKHA

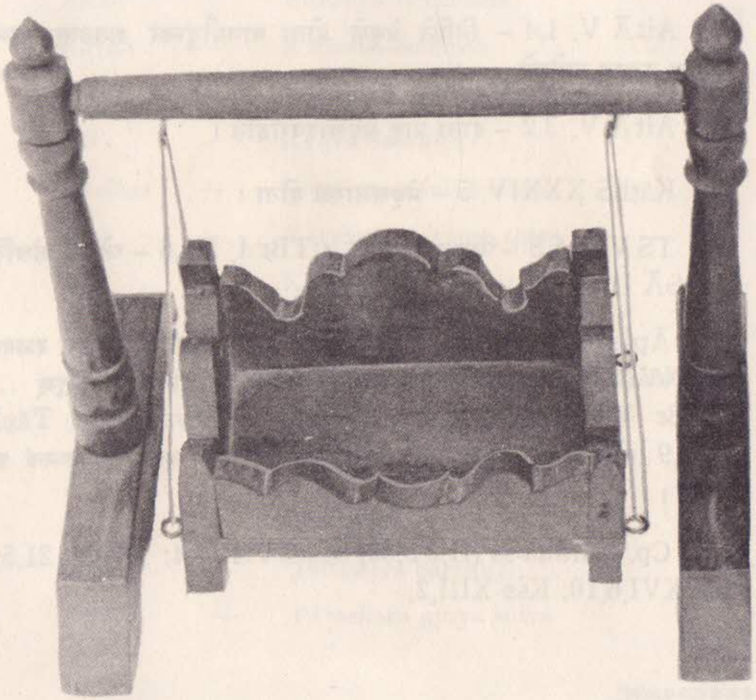

Preṅkha means a swing. Its seat is made of two or three shafts of Udumbara or Palāśa wood; the shafts are joined with thin wooden pins. The seat is one bāṇa (arrow) in length, and one bāṇa, less one muṣṭi (fist), in breadth. The four corners of the seat are tied with the ends of the cords (made of Darbha grass), hanging down the Vīvadha (a shoulder-yoke) resting on the side pillars. The seat should be kept hanging and the distance between the ground and the seat should be four aṅgulas or one muṣṭi. The Vīvadha should be as high as the mouth of the sacrificer when he stands straight.

In Mahāvrata the Hotṛ priest sits on the seat of this swing and recites Niṣkevalya śastra.

AitĀ I. 2.3 – एकं फलकं स्यादित्याहुः .. तन्नादृत्यं त्रीणि फलकानि स्युः ... तन्नादृत्यं .. द्वे एव स्यातां ... औदुम्बरे स्याताम् ... मध्यत उद्भृते स्यातां ... उभय्यो रज्जवो भवन्ति .. दार्भ्यः स्युः ।

Sāyaṇa on above .. मध्यत उद्भृते स्यातां . ते फलके यथा भूमिं न स्पृशतः यथा च उपरितनं वीवधनामकं तिर्यक्काष्ठं न स्पृशतः तथैव भूमिवीवधयोर्मध्यदेशे उद्भृते ऊर्ध्वधारणं प्राप्ते भवेताम् ।

AitĀ I. 2.4 – अरत्निमात्र उपरि भूमेः प्रेङ्खः स्यात् .. तन्नादृत्यं ... प्रादेशमात्रे स्यात् .. तन्नादृत्यं ... मुष्टिमात्रे स्यात् । पुरस्तात् प्रत्यञ्चं प्रेङ्खमधिरोहेत् ... तन्नादृत्यं .. तिर्यञ्चमधिरोहेत् .. तन्नादृत्यम् ... अन्वञ्चमधिरोहेत् ... तस्मादन्वञ्चमेवाधिरोहेत् । छुबुकेनोपस्पृशेत् ... बाहुभ्यामधिरोहेत् ... अस्यै पादं नोच्छिन्द्यात् ... प्रेङ्खं होताऽधिरोहति .. वषट्कृत्यावरोहेत् ... तन्नादृत्यं निगृह्य भक्षमवरोहेत् ... तन्नादृत्यम् . प्रतिख्याय भक्षम् अवरोहेत् ... प्राङ्वरोहेत् ।

Sāyaṇa on above – प्रागग्रस्य प्रेङ्खस्य पश्चिमदिश्यवस्थाय प्रागाभिमुख्येनारोहणम् अन्वगारोहणम् ... तदेव कुर्यात् । छुबुकशब्देन मुखस्याध (धा?)रफलकमुच्यते, तेन प्रेङ्खमुपस्पृशेत् । बाहुशब्देनात्र कूर्परमारभ्याग्रभागो अरत्निशब्दवाच्यो विवक्षितः । प्रतिख्याय आगच्छन्तं भक्षं दृष्ट्वा तदानीमेव तस्मिन् भक्षे पश्यति सति ... । ... पश्चिमदिशि समारूढो होता स्वयं प्राङ्मुखः सन् प्राच्यां दिशि अवरोहेत् ।

AitĀ V. 1.3 – पुरस्तात् प्रेङ्ख उपक्लृप्तो भवति । स्थूणे रज्जू वीवध इत्येतत् प्रक्षाल्य । औदुम्बराणि काष्ठानि प्रेङ्खस्य भवन्ति पालाशानि मिश्राणि वा । त्रीणि फलकानि उभयतस्तष्टानि द्वे वा, सूच्यश्च तावत्यः । इषुमात्रः प्राङ्‌ प्रेङ्खो, निमुष्टिकः तिर्यङ्ङुदगग्रः प्रागग्राभ्यां सूचीभ्यां समुतः । दक्षिणोत्तरे स्थूणे निखाय अभितो होतृषदनं वीवधमत्यादधात्यास्यसंमितं कर्तुः । कुष्ठासु छिद्राणि प्रेङ्खस्य भवन्ति । रज्जुभ्यामूर्ध्वमुद्ग्रयति । दक्षिणतो दक्षिणयोत्तरतः सव्यया दार्भ्यै त्रिगुणे स्यातां सव्यदक्षिणे पञ्चव्यायामे द्विगुणे वीवधे त्रिः प्रदक्षिणं पर्यस्य ऊर्ध्वग्रन्थिं निष्टर्क्यं बध्नाति । शाखाभिः बृसीभिर्वा पर्यृषन्त्यप्रकम्पि, चतुरङ्गुलेनैष विभूमः प्रेङ्खः स्यात् मुष्टिमात्रेण वा, दक्षिणत उदाहिततरः समो वा । पदमात्रे धिष्ण्यात् ।

Sāyaṇa on above – वीवधः स्तम्भयोः उपरि तिर्यगवस्थापनीय काष्ठविशेषः ... सूच्यः फलकसन्धानहेतवः सूक्ष्माग्राः काष्ठविशेषाः । ... प्रेङ्खस्य प्राक्पश्चिमविस्तारः बाणमात्रः । तिर्यङ्दक्षिणोत्तरविस्तारः निमुष्टिकः मुष्टिन्यूनबाणमात्रः । ... स च प्रागग्राभ्यां सूचीशब्दाभिधेयाभ्यां फलकसन्धानहेतुभ्यां समुतः संयुक्तः कार्यः । ... कुष्ठाः फलकस्य चत्वारः कोणविशेषाः । प्रेङ्खस्य फलकस्य तेषु चतुर्षु कोणेषु छिद्राणि कुर्यात् । दक्षिणछिद्रद्वये रज्ज्वा द्विगुणीकृताया एकस्या अग्रद्वयं स्यूत्वा तां रज्जुम् ऊर्ध्वम् उन्नमयेत् ... एवमुत्तरछिद्रद्वये रज्ज्वन्तरं द्रष्टव्यम् ... । निष्टर्क्यः, शिखाबन्धनवत् सहसा मोचयितुं शक्यत्वं निष्टर्क्यत्वम् ... । यथा स्तम्भस्य कम्पो न भवति तथा पर्यृषन्ति स्तम्भमूलस्य परितस्तस्मिन्नवटे पांसुं प्रक्षिपन्ति ... । ... तपस्विनामासनार्थं तृणवल्लीतालपत्रवेणुदलादिभिर्निर्मिता अल्पकटविशेषा बृस्यः । ... भूमेर्विश्लिष्टः विभूमः ॥

AitĀ V. 1.4 – निष्ठिते प्रेङ्खे होता बाणमौदुम्बरं शततन्तुमुभाभ्या परिगृह्य उत्तरत उपोहते ... ।

AitĀ V. 3.2 – होता प्राङ् प्रेङ्खादवरोहति ।

KāṭhS XXXIV. 5 – प्रेङ्खमारुह्य होता ।

TS VII. 5.8 – प्लेङ्खः होता...। TBr I. 2.6.6 – प्लेङ्खे शंसति । Cp. SĀ II.17.

Āpśs XXI. 17.13 – औदुम्बरं प्रेङ्खं होत्रे प्रबध्नाति मौञ्ज्या रज्ज्वा । Bśs XVI. 21 – प्लेङ्खं होताऽऽसजते । आदत्ते वाणः शततन्तुम् ... । TāṇBr V. 5.9– प्रेङ्खमारुह्य होता शंसति । Sāyaṇa on TāṇBr V. 5.9 होता प्रेङ्खं दोलामारुह्य तत्रैवासीनो निष्केवल्यं बृहतीसहस्रात्मकं शस्त्रं शंसति ।

Cp. Vārāha-śs III.2.5.52; Sśs XVII 17.4; XVIII. 21.5,6; Sśs XVI.6.10; Kśs XIII.2.

****

ABBREVIATIONS

Athp	—	Atharvaveda pariśiṣṭa
Apśs	—	Āpastamba śrauta sūtra
Āśśs; / Āśs	—	Āśvalāyana śrauta sūtra
AitĀ	—	Aitareya Āraṇyaka
AitBr	—	Aitareya Brāhmaṇa
KāṭhS	—	Kāṭhaka Saṁhitā
KāṇŚ Br	—	Kāṇva Śatapatha Brāhmaṇa
KS	—	Kāṇva Saṁhitā
Kśulbas	—	Kātyāyana śulba sūtra
Kś-s	—	Kātyāyana śrauta sūtra
Kgs	—	Kauṣītaki gṛhya sūtra
KBr	—	Kauṣītaki Brāhmaṇa
Ggkp	—	Gobhilīya gṛhya karma prakāśikā
Tāṇ Br	—	Tāṇḍya Brāhmaṇa
TĀ	—	Taittirīya Āraṇyaka
TBr	—	Taittirīya Brāhmaṇa
TS	—	Taittirīya Saṁhitā
Pgs	—	Pāraskara gṛhya sūtra
PS	—	Paippalāda Saṁhitā
Bgs	—	Baudhāyana gṛhya sūtra
Bśs	—	Baudhāyana śrauta sūtra
BṛUp	—	Bṛhadāraṇyaka upaniṣad
Bhśs	—	Bhāradvāja śrauta sūtra
Mādh-s	—	Mādhyandina Saṁhitā
Mśs	—	Mānava śrauta sūtra
MS	—	Maitrāyaṇī Saṁhitā
Rg	—	Ṛgveda Saṁhitā
Lśs	—	Lāṭyāyana śrauta sūtra
VS	—	see Mādhs
Vārāhaśs	—	Vārāha śrauta sūtra
Vśs	—	Vaikhānasa śrauta sūtra
ŚBr	—	Śatapatha Brāhmaṇa
ŚĀ	—	Śāṅkhāyana Āraṇyaka
Śśs	—	Śāṅkhāyana śrauta sūtra
ŚŚ	—	Śaunaka Saṁhitā
Ṣaḍ Br	—	Ṣaḍviṁśa Brāhmaṇa
Sśs	—	Satyāṣāḍha śrauta sūtra

बौ. शु. सू. = बौधायनशुल्बसूत्रम् ।

मा. शु. सू. = मानवशुल्बसूत्रम् ।

आप. शु. सू. = आपस्तम्बशुल्बसूत्रम् ।

BOTANY

Arka	—	Calotropis Gigantea.
Aśvattha	—	Ficus Religiosa (Fig tree) / (Thespesia populneoides)
Āmra	—	Mangifera Indica.
Īṣikā	—	Reed, Cane.
Udumbara	—	Ficus Glomerata.
Karīṣaka	—	??
Kārṣmarya	—	Gmelina arborea.
Kuśa	—	Poa Cynosuroides.
Kramuka	—	Areca Faufel or Catechu.
Khādira	—	Acacia Catechu.
Darbha	—	(See Kuśa) Saccharum cylindricum
Naḍa	—	Arundo Tibialis or Karka.
Nyagrodha	—	Ficus Indica
Parṇa	—	Butea Frondosa.
Palāśa	—	(See Parṇa.)
Pāṣāṇa	—	??
Pippala	—	Ficus Religiosa.
Barhis	—	(See Kuśa.)
Balbaja	—	Eleusine Indica.
Bilva	—	Aegle Marmelos.
Bhūrja	—	Betula Bhojpatra.
Muñja	—	Saccharum Sara.
Rauhitaka	—	Andersonia
Rājavṛkṣa	—	Cathartocarpus Fistula, Buchanania Latifolia or Euphorbia. Tirucalli.
Vāraṇa		Crataeva Roxburghii.
Vibhītaka	—	Terminalia Bellerica.
Veṇu	—	Bambu, Cane or Reed.
Vaikankata	—	Flacourtia Sapida.
Śamī	—	Prosopis Spicigera or Mimosa Suma.

****

MEASURES

Aṅgula= Fourteen *aṇu*- grains or thirtyfour seasam seeds or six barley grains, placed together with their width.

चतुर्दशाणवः ।

चतुस्त्रिंशत् तिलाः पृथुसंश्लिष्टा इत्यपरम् । (बौ. शु- सू. १·४,५)

अङ्गुलस्य प्रमाणं तु षड्यवाः पार्श्वसंहिताः । (मा. शु. सू. १०·१·४·४)

Prādeśa = 12 aṅgulas.

द्वादश प्रादेशः । (बौ. शु. सू. १·७)

दशाङ्गुलस्तु प्रादेशः । (मा. शु. सू. १०·१·४·४)

Vitasti = 12 or 13 aṅgulas.

वितस्तिर्द्वादशाङ्गुलः । (मा. शु. सू. १०·१·४·४)

त्रयोदशाङ्गुलो वितस्तिः । (कपर्दिभाष्य on आप. शु. सू. ६.२३)

Aratni = 24 aṅgulas.

द्वौ प्रादेशावरत्निः । (बौ. शु. सू. १·१·६)

द्विवितस्तिररत्निः । (मा. शु. सू. १०·१·४·४)

Prakrama = 30 or 45 aṅgulas.

द्विपदः प्रक्रमः । (बौ. शु. सू. १·१५)

(पदं पञ्चदश । बौ. शु. सू. १·९)

प्रक्रमो द्विपदो त्रिपदो वा । (आप. शु. सू. ६·२)

Bāhu = Śamyā = 36 aṅgulas.

षट्त्रिंशच्छम्याबाहू । (बौ. शु. सू. १·१४)

Vyāyāma = 96 Aṅguls.

चतुररत्निः व्यायामः । (बौ. शु. सू. १·२१)

व्यायामस्तु चतुःशयः (मा. शु. सू. १०.१.४.४)

Vyāma = Puruṣa = 120 Aṅgulas.

पञ्चारत्निः पुरुषः व्यामश्च । (बौ. शु. सू. १·१९,२०)

Kapardibhāṣya on आप. शु. सू. VI 23.

अणवश्चतुर्दशतिलः । चतुस्त्रिंशत् तिलाऽङ्गुलिः ।

द्वादशाङ्गुलं प्रादेशः । त्रयोदशाङ्गुलो वितस्तिः ।

दशाङ्गुलं पदम् । चतुर्विंशत्यङ्गुलयोररत्निः ।

षट्त्रिंशदङ्गुलिः शम्या । षडशीत्यङ्गुलं युगम् ।

चतुःशतमक्षः । विंशत्युत्तरं शतं पुरुषः ।

Index of entries & Sub-entries

Name of the entry	Page No.
Abhri	39
Acchāvāka-camasa	65
Adhiṣavaṇa-phalakas	43
Agnihotra-havaṇī	11
Agnihotra-sthālī	5
Aindravāyava-graha	53
Anas (see Śakaṭa)	21
Antardhāna-kaṭa	34
Araṇī-s	2
Asida	7
Āditya-graha	55
Āgnīdhra-camasa	66
Ākarṣa-phalaka	14
Āsandī	41
Āśvina-graha	52
Brahma-Camasa	57
Brāhmaṇācchaṁsi-camasa	62
Camasa-s	57
Caṣāla	69
Cātra	3
Dadhi-graha	50
Darvī	13
Daśā-pavitra	47
Dhavitrāṇi	79
Dhṛṣṭi (= Upaveṣa)	29
Dogdhre (Pinvane) – pātre	80
Droṇa-kalaśa	44
Dṛṣad-upale	28
Grahas	49
Hotṛ-camasa	58
Iḍā-pātrī	32
Kapālāni	31
Kṛṣṇājina	37
Kṛṣṇaviṣāṇā	38
Kūrca	6
Mahāvīra	76
Maitrāvaruṇa-graha	54
Mekṣaṇa	30
Neṣṭṛ-camasa	64
Ovilī	3
Pariplu (Upañcana)	46
Pātrī	32
Pinvane (See Dogdhre)	80
Potṛ-camasa	63
Pracaraṇī	10
Pramantha	3
Praṇītā	15
Praśātṛ camasa	61
Prāśitra - haraṇa	36
Preṅkha	83
Prokṣaṇī	17
Puroḍāśa-pātrī	33
Rajju	4
Ratha	73
Ratha-cakra	1
Rauhiṇa-havaṇyau	82
Rauhiṇa-kapāle	81
Rājasandī	41
Ṛtu-graha	51
Sadasya-camasa	67
Sakṣīra-praṇītā-praṇayana-pātram	16
Samrāḍāsandī	42
Sphya	18
Sruc	8
Sruva	12
Sthūṇī	23
Śakaṭa (Anas)	21
Śamyā	19
Śaphau	78
Śākhā-pavitra (See Daśā-pavitra)	48
Śūrpa	27
Sadavatta-Pātram	35
Udañcana- (See Pariplu)	46
Udgātṛ-camasa	60
Ukhā	72
Ulūkhala-musala	26
Upayamanī	77
Upaveṣa- (See Dhṛṣṭi)	29
Vasordhārā	75
Vighana	40
Yajamāna-camasa	59
Yūpa	69

॥ ॐ ॥

यज्ञायुधानि संभरति यज्ञो वै यज्ञायुधानि
यज्ञमेव तत् संभरति ... द्वे द्वे संभरति ...
यो वै दश यज्ञायुधानि वेद मुखतोऽस्य
यज्ञः कल्पते स्फ्यश्च कपालानि चाग्निहोत्र-
हवणी च शूर्पं च कृष्णाजिनं च शम्या
चोलूखलं च मुसलं च दृषच्चोपला चैतानि
वै दश यज्ञायुधानि य एवं वेद मुखतोऽस्य
यज्ञः कल्पते ॥ (तैसं १.६.८)

(Adhyaryu) Collects the utensils of the Sacrifice; The utensils of the Sacrifice are the Sacrifice, verily he Collects the Sacrifice He Collects them in pairs ..One who knows the ten utensils of the Sacrifice, his sacrifice is set in order from the beginning. Sphya, Kāpālāni, Agnihotra-havaṇī Śūrpa, Kṛṣṇājina, Śamyā, Ulūkhala, Musala, Dṛṣad and Upalā are the ten utensils of the Sacrifice. One who knows this, his Sacrifice is set in order from the begining.

★ ★ ★